

SAYI: 4 / NİSAN 2018

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

ISSUE: 4 / APRIL 2018

ISSN: 2587-117X

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Editörler/Editors

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Editör Yardımcıları/Sub-Editors

Dr. Fatih ELÇİ

Dr. Yunus DOĞAN

Uzm. Mesut ALGÜL

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bahir SELÇUK

Prof. Dr. Beyhan KESİK

Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK

Doç. Dr. Hasan ŞENER

Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL

Yrd. Doç. Dr. Sıtkı NAZİK

Dr. Fatih ELÇİ

Dr. Yunus DOĞAN

Uzm. Mesut ALGÜL

Uzm. Muhammed ÜLGEN

Uzm. Selahattin TOPBAŐ

İngilizce Redaksiyon/English Redaction

Dr. Yunus DOĞAN

Türkçe Redaksiyon/Turkish Redaction

Uzm. Mesut ALGÜL

Web-Grafik-Tasarım/Web-Graphics-Design

Dr. Fatih ELÇİ

Yazıřma Adresleri/Correspondences

<http://dergipark.gov.tr/kulliyat>

kulliyatdergisi@gmail.com

BİLİM VE DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Amila BUTUROVIĆ	York University
Prof. Dr. Beyhan KESİK	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AKPINAR	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan ALKAYA	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Kâzım YOLDAŞ	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. H. Mustafa SIVACI	Yıldırım Bayezid Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Halil TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ	Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Lars JOHANSON	Johannes Gutenberg University
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Şener DEMİREL	Firat Üniversitesi
Prof. Dr. Tarık ÖZCAN	Firat Üniversitesi
Doç. Dr. Amina Siljak JESENKOVIĆ	University of Sarajevo
Doç. Dr. Edith Gülçin AMBROS	University of Vienna

Bu Sayının Hakemleri/Referees of This Issue

Prof. Dr. Yüksel ARSLANTAŞ	Firat Üniversitesi
Doç. Dr. Hamza ALTIN	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Nazmi ÖZEROL	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahim TUFANTOZ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celalettin UZUN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cuma Ali YILMAZ	Firat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan ALAN	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilay KINAY CİVELEK	Hakkâri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sıtkı ULUERLER	Bingöl Üniversitesi

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Google Scholar

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

AYDIN, Metin

Mirzâ-Zâde Sâlim Divanı'nda Deyimler

Idioms In the Divan of Mirza- Zade

(1-23)

DURAK, Ahmet

Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun Geleneği "18 Ekim 1656 Tarihli Mekke'ye Gönderilen Defter Örneği"

The Surre-i Hümayûn Tradition in the Ottoman State "Example of Notebook sent to Mecca on October 18, 1656"

(24-34)

DURMUŞ, Fuat

Osmanlı Arşiv Belgeleriyle Muarız (Saros) Körfezi Cedid Kalesi

Cedid Castle Fortress Gulf of Muariz (Saros) By Ottoman Archival Documents

(35-45)

ÇALIŞKAN, Sümeyra

10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşuna Eleştirel Bir Bakış Denemesi

A Critical Overview of The Ottoman Empire In Organization Of The 10th Class Date Course

(46-54)

KİTAP TANITIMI/BOOK REVIEW

ÇALIŞKAN, Sümeyra

AHMET YAŞAR OCAK, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. 15-17. Yüzyıllar. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014,ISBN 978-975-333-079-4,477 sayfa

(55-64)

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Mirzâ-Zâde Sâlim Divanı'nda Deyimler

Metin AYDIN¹

Özet

Anlatıma güç katmak amacıyla her dönemde kullanılmış olan deyimler, Klasik Türk edebiyatı şâirleri tarafından da sıkça tercih edilen dil yapılarıdır. Anlamı zenginleştirmek ve soyut ifadeleri daha anlaşılır hale getirmek gibi birçok fonksiyonu olan deyimler 18. yüzyılın önemli şâirlerinden Mirzâ-zâde Sâlim tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Bu makalede şâirin divanında geçen deyimler tespit edilerek anlamlandırılmış ve geçtiği yerler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Mirzâ-zâde Sâlim Divanı, deyimler.

Idioms In The Divan Of Mirza- Zade

Abstract

The idioms used in every period in order to add the power of narration are frequently preferred language structures by Classical Turkish Literature poets. Many idioms, such as enriching the meaning and making abstract expressions more understandable, have also been frequently used by Mirzâ-Zâde Sâlim, one of the most important poets of the 18th century. In this article, the idioms used in the divan of poet have been identified and given the meaning and the places where the idioms pass are determined.

Key Words: The Divan of Mirzâ- zâde Salim, Classical Turkish literature, idioms.

GİRİŞ

Tarihsel ve kültürel açıdan zengin milletlerin edebi varlıkları da hiç şüphesiz zengin bir içeriğe sahiptir. Bu edebi birikimin beslendiği kaynakların başında da toplumun uzun bir süreç içerisinde kendi diline kazandırmış olduğu deyimler, atasözleri ve halk deyişleri gelir.

Duygu ve düşünceleri az söz ile anlatma çabasına katkı sunan deyimler, Osmanlı dönemi şâirleri tarafından da tercih edilen dil yapılarıdır. Milletlerin uzun bir süreç içerisinde birçok yaşanmışlıktan ve önemli olaylardan hareketle oluşturdukları bu söz varlıkları yüzyıllar boyunca kullanılmış, eserlerde işlenmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır. Her ne kadar divan edebiyatına yönelik halktan kopuk olduğu, yüksek zümreye hitap ettiği gibi eleştiriler yapılırsa da divan şiirinde halkın kültürünü, sosyal yaşamını yansıtan birçok unsur bulunmaktadır.

¹ Doktora Öğrencisi, Öğretmen. aydin_metin@msn.com.

Yerli unsurlar, atasözleri ve halk deyimlerinin divan şiirine girişi 15. yüzyıla kadar dayanır. 16. ve 17. yüzyıllarda gelişip devam eden mahallî unsurların şiire girişi, 18. yüzyılda ve özellikle Lâle Devri şâirleriyle şiire tamamen yerleşir(Güfta, 1995:58)

18. asır Türk edebiyatı, daha önceki dönemlere kıyasla daha renkli, zengin, eklettik bir görünüm arz etmektedir. Girift ve yeni mazmunlarla yüklü muğlak, tasannulu söyleyişe dayanan bedii üslup (Sebk-i Hindi) ve konuşma diline ait deyişlerle yüklü, külfetsiz, açık bir söyleyişe yaslanan mahallî / folklorik üslup bu dönemin belirgin çizgilerini oluşturur(Horata,2009:44-45).

Bu çalışmamızda 18. yüzyılın önemli şâirlerinden olan ve farklı muhirlerde bulunmuş (Güfta, 1995:11-15) olmasından kaynaklı zengin bir birikimi bulunan Mirzâ-zâde Sâlim'in divanındaki deyimler ele alınmaya çalışılmıştır. Mirzâ-zâde Sâlim yaşadığı dönemin halk kültürüne ait unsurlarını başarıyla şiirlerine yansıtan ve kendi ifadesi ile "tekellüften uzak" söyleyişe sahip önemli bir şâirdir. Mirzâ-zâde Sâlim'in şiirlerinde kullanılan deyimler genel olarak Türkçe kelimeler ile kurulmuştur. Bunun yanında az da olsa Farsça kelimeler ile oluşturulmuş deyimlere rastlanmaktadır.

Çalışmamızda deyimlerin anlamları verildikten sonra ilgili örnekler belirtilmiştir.²

A

Adı kalmak: Bir kişinin ölümünden veya bir şeyin yok olmasından sonra adının dillerde dolaşması.

Âşığın gönlü, Sîmurg kuşu gibi herkes tarafından bilinmektedir şeklinde açıklanabilecek olan aşağıdaki beyit, âşığın sevgili nazarındaki değersizliği şeklinde de yorumlanabilir.

N'ola sî-murga teşbîh eylesem gönlüm benim zîrâ
Der-i kûyunda cânânın hemân bir adı kalmışdır (G.78/3)

Ağızlarda (dillerde) gezmek (dolaşmak): Bir kimsenin veya bir şeyin herkes tarafından konuşulması.

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan ince beli, herkes tarafından konuşulmaktadır.

Yâd ola ortada gâhîce meyân
Geh ağızlarda geze la'î ü dehân (Mes.2/39)

Ağzı vardır dili yok: Konuşmayıp susan, derdini anlatmayan.

Lügazdan alınan aşağıdaki beyitte, uc kısmı ağza benzetilen makas anlatılmıştır. Buun içinde "ağzı var dili yok" deyiminden istifade edilmiştir.

Katı çokdur sever anı zîrâ
Ağzı vardır dili yokdur aslâ (L.5/3)

² Çalışmamızda Hüseyin Güfta tarafından hazırlanan **Sâlim (Mirzâ-zâde) Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni** isimli doktora tezi esas alınmıştır. Örneklerde gazel için G, kaside için K, mesnevi için Mes, Mektup için Mkt, rubai için R, tarih için T, lügaz için L, müfret için Mfr, tahmis için Thm, kıta için K1, matla için M. kullanılmış ve beyit numarası gösterilmiştir.

Ağzının tadını bulmak: Kişinin mutlu olması, dileğinin gerçekleşmesi.

Âşık ayrılık derdinin vermiş olduğu eziyet ve kederlerden dolayı mutlu olamaz.

Agzımın dâdını bulmazdım ben
Renciş ü derd-i firâkından (Mkt.4/33)

Ağzını açmak: Konuşmaya, söylemeye başlamak

Peygambere karşı hissedilen yoğun sevgi, şâirler tarafından hem lütuf rüzgârlarının esmesinin hem de yürek yakıcı bülbülün ötüş sebebi olarak görülür.

Hord-bâzî-i nesîm-i kerem olmazdı güle
Agzını açmaz idi bülbül-i hâlet-efzâ (K.5/38)

Ahını almak: Birinin bedduasını üstüne çekmek.

Genç ve güzel olan sevgili, ayna gibi parlayan yüzünün keder pası ile kaplanmasını istemiyorsa âşığının ahını almaktan çekinmelidir.

Verir âyîne-i ruhsârına jeng-i keder bir gün
Dahî nev-restedir cânân sakınsın almasın âhım (G.208/ 4)

Aklını almak: Güzelliği ile büyülemek.

İçkinin vermiş olduğu neşe ile kendinden geçen sevgili, bakışları ile âşığın aklını başından alır.

O mest-i nâzımı gördüm yine pür-neş`e-i bâde
Bakınca ´aklım aldı gözleri mestâne mestâne (G.264/2)

Eğer âşık Mecnun gibi feryat etse hakkı vardır. Sevgilinin büyüleyici bakışları âşığın aklını başından alır.

Vechi var Kays-sıfat nâleler etsen Sâlim
´Aklımı aldı benim gamzesi câdû begler (G.97/5)

Aklı serinde (başından) durmamak (gitmek): Bilincini yitirmek, ne yapacağını bilemez olmak.

Aşkın vermiş olduğu delilik halinden dolayı âşığın bilinci yerinde değildir.

Cünûn-ı ´aşk ile ´aklım serimde turmaz hîç
Hired olunca mükedder gider gelir turmaz (G.139/2)

Allah aşkına: Yemin vermek veya yalvarmak için kullanılan “Allah için, Allah’ını seversen” anlamında kullanılan deyim.

Sevgili karşısında sürekli olarak aciz durumda olan âşık, sevgilinin aşkına karşılık vermesi için “Allah aşkına” deyimini sıkça kullanır.

‘Arz edin feryâdımı dil-dâre Allâh aşkına
Ede şâyed merhamet ben zâre Allâh aşkına (G.272/1)

Dil esîr-i kâfir-i zülfündür âzâd eyleyip
Bir sevâb et sen de ey mekkâre Allâh aşkına (G.272/2)

Allah’ından bulmak: Kötü davranıştan dolayı ceza vermeyip Allah’a havale etmek.

Zamandan şikâyet eden ve onu vefasız olarak tanımlayan âşık, isteklerinin gerçekleşmemesinden, vuslata erememesinden sorumlu tuttuğu zamanı Allah’a havale eder.

Erişdirmedi dil fülkûn kenâr-ı vuslata sad hayf
Hemân bu rûzgâr-ı bî-vefâ Allâh’dan bulsun (G.224/2)

Aman dilemek: Canının bağışlanmasını dileyerek galip gelene yalvarmak.

Devrin padişahının gücü, kudreti karşısında dayanamayan düşman orduları kaleleri teslim ederek canlarının bağışlanması için aman dilerler.

Âhir amân-hâh oldular etdiklerini buldular
Kal’ayı verip toldular sahrâlara bî-pâ vü ser (T.24/43)

Ayağına düşmek: Çok fazla yalvarmak.

Âşıklar, sakiyi mecliste gördüklerinde içki sunması için yalvarırlar. Aşağıdaki beyitte kullanılan “ayağına düşmek” deyimini hem yalvarmak hem de içki talebinde bulunmak anlamında kullanılabilir. Bu şekilde şâir beyitte tevriye sanatını kullanmıştır.

Görünce sâki`i meclisde bî-misâl olarak
Ayağına düşeriz cümle pâ-y-mâl olarak (G.169/1)

B

Bahtı (şansı) dönmek: Kişinin talihinin kötü iken iyi duruma gelmesi.

Âşıkları sürekli olarak eleştiren zâhid, ikiyüzlü olarak anılır fakat şâir zamanla onun da talihinin değişebileceğini söyler.

Egerçi tâlî'in şimdi riyâ burcunda dâ`irdir
Döner bir gün senin de bahtın ey zâhid bu devrândır (G.44/2)

Başa çıkmak: Zor olan bir durum ile mücadele edebilmek.

Âşıklar sevdaları uğruna canlarından bile vazgeçerler. Bu nedenle onlarla başa çıkmak kolay iş değildir.

Ser fedâ eyler yolunda dil-ber-i mümtâzının
Hâsılı başa çıkılmaz 'âşık-ı ser-bâz ile (G.250/2)

Âşğın rakip karşısında yenik düşmesinin sebebi hileye başvurmamasıdır. Rakip hile ile sevgiliye ulaşır bu nedenle âşğın rakip ile başa çıkması zordur.

Başa çıkmaklık olur idi anınla Sâlim
Hîle vü hud'a ile olmasa peygâr-ı 'adû (G.242/6)

Aşk derdini kaldıramayacak kişinin kendini Ferhat konumunda görerek dağları delmeye çalışması beyhudedir.

'Aşk ile çıkmamış iken başa
Neye urdu külüngünü taşa (K.1/50)

Baştan aşmak: Bir durumun kişiyi bunalacak dereceye ulaşması.

Sevgilinin ilgisiz tavırları karşısında âşık bunalacak duruma gelmektedir.

Başdan aşdı imtinânı gamzenin âyâ neden
Ol mehin bir şeb ham-ı zülfüne mihmân olmadık (G.171/3)

Baştan çıkarmak: Doğru yoldan saptırmak.

Kötü sözler (mana itibarı ile dini anlayışa zarar verebilecek ifadeler) kişiyi felakete sürükler. Mansur'u da doğru yoldan sapıtan bu sözler olmuştur. Beyitte kullanılan "baştan çıkarmak" deyimini hem doğru yoldan çıkmak hem de canından olmak manasına gelebileceği için tevriyeli kullanım söz konusudur.

'Âkıbet hep kelâm-ı menfûru
Gör ki başdan çıkardı Mansûr'u (K.1/54)

Baş kaldırmak (kaldıramamak) : Bir işi aralıksız sürdürmek, iyileşememek.

Sevgiliden ayrı kalmanın vermiş olduğu sıkıntı âşğâ göz açtırmaz, onu sürekli olarak mutsuz eder.

Humâr-ı firkat-i serdir girâni-i hicrin
Göz açdırır mı başım kaldırır mı ser-tâ-pâ (Mkt.10/ 5)

Başın için: “Canının sadakası olarak, Allah’dan sağlığını sürdürmesini dilersem” manasına gelen dilek içerikli söz.

Sevgiliden karşılık göremeyen âşık en azından onun gözü önünde olmayı, yolunda bulunmayı diler ve “başın için” diyerek bunu kendisine çok görmemesini ister.

Dûr etme beni başın için reh-güzerinden
Redd etme gözüm nûru efendim nazarından (R.2/1)

Benzine kan gelmek: Sağlığını kazanmak, canlanmak.

Âşıkların sevgilinin gamzeleri karşısında kendilerine hakim olmaları son derece zordur.

Eylemiş şöyle hirâsân bîdi gamzen bâgda
Bellidir hâlâ yüzünden benzine kan gelmedi (G.292/3)

Beter olmak: Olduğundan daha kötü duruma düşmek.

Âşık sürekli gönül derdinden şikayetçidir. Onu olmaz işlere sürükleyen aşk derdine düşüren gönüldür. Bu nedenle öğüt dinlemeyen, pervasız gönlünün de aşk derdine düşmesini diler. Şâir beyitte gönlü bir şahıs gibi görerek onunla konuşmakta ve tecrid sanatına başvurmaktadır.

Gûş eylemedi pendimi hîç bu dil-i bî-kayd
Hakdan dilerim ‘aşk ile benden beter olsun (G.237/3)

Birbirine girmek: Aralarında anlaşmazlık çıkıp birbiriyle uğraşmaya başlamak.

Hz. Âdem yaratıldığında onun üstünlüğünü gören melekler, onu tebrik etmek için anlaşmazlığa düşüp birbirine girdiler.

Biri birine girip tehniyet için ervâh
Su`âl edindiği demde o zât-ı pür-nûrı (K.12/39)

Burnunu kırmak: Birini zor durumda bırakarak kibirlenmesini yok etmek.

Mum yanarak mevcut dikbaşlı görüntüsünden kurtulur ve bu şekilde mütevazı bir görüntüye kavuşur.

Emr edip hâdime me`âlîler
Burnunu hep kırar e`âlîler (L.3/15)

C

Can baş üstüne: Herhangi bir dileğin içtenlikle yerine getirileceğini bildirir.

Sevgiliden gelen cefa, âşık için “can baş üzere” alınacak bir nimettir. Âşkın cefası âşıklara huzur verir.

Cân u baş üzere gamın ‘âşık gam râhatdır
Fikr-i zülfün bana bir mâye-i cem’iyyetdir (G.57/1)

Canı gönülden: İçten gelerek, çok isteyerek.

Sevgili âşığa eziyet de etse lütuf da gösterse âşık için birdir. Âşık sevgiliden gelen her şeyi canı gönülden kabul eder.

Gerek öldür gerek güldür gerek cevret gerek lutf et
Senin cân ü gönülden ‘âşıkındır Sâlim-i şeydâ (Mfr.2/1)

Hulûsun anlamak ister isen dil-i zârın
Çeker mi cân ü gönülden cefâ vü âzârın (Thm.3/12)

Gel du’â eyleyelim cân ü gönülden şeb ü rûz
Ne murâd eyler ise ede Hudâ cümle yesîr (K.24/32)

Cana minnet (bilmek): Büyük lütuf kabul etmek.

Âşıklar için sevgili uğrunda canını feda etmek, aşkın gamıyla helak olmak cana minnet kabul edilecek büyük bir lütuftur.

Helâk olmak gamınla ‘âşık devlet sa’âdetdir
Kişi cânın fedâ etmek yolunda cânâ minnetdir (M.45/1)

Canına yetmek: Bir zorluğa dayanamayacak duruma gelmek, bıkmak.

Kederlerden, eziyetlerden ve gurbetin vermiş olduğu sıkıntılardan dolayı perişan halde olan şâir tüm bu olumsuzluklardan şikâyet etmektedir.

Benim o lerze-ber-endâm-ı vahşet ü ekdâr
Ki cânâ yetdi hümûm-ı küdüret-i dûrî (K.12/88)

Canı çıkmak: Sürekli olan bir işten dolayı çok acı çekmek.

Sevgiliden ayrı düşen âşık acı çekmekte ve bu dertten dolayı kemikleri sayılacak kadar zayıflamaktadır.

Çıkmaga cânım firâk-ı yâr ile her dem benim

Üstühânım eylemiş pehlûda çifte nerdübân (G.225/2)

Canımı ser-i hulkûma getirdi (canı boğazına gelmek): Ölecekmış gibi büyük acı çekmek.

Âşık artan kederlerden dolayı ölecekmış gibi büyük acılar çekmekte, canı boğazına gelmektedir.

Cânımı tâ ser-i hulkûma getirdi cânâ
Hâlimi gâyet ile etdi mükedder ümmîz (G.37/2)

Canında bulmak: Kişinin ettiği kötülükleri kendisinin de yaşaması.

Âşık kendisini kederlere sürükleyenlerin, sevgiliden ayrı düşmesine sebep olanların aynı acıyı tatmalarını ister.

Olanlar bâ'is-i hicrin dile cânında bulsunlar
Edenler anı gam-âlûde dâmânında bulsunlar (G.79/1)

Ç

Çeşmi (gözü) açılmak: Anlayıp kavramakta zorlanılan şeyleri idrak eder hale gelmek.

Rindler için şarap, âleme karşı bulanık bakışlarını netleştiren, olayları daha iyi gözlemleyip olgunlaşmalarına katkı sağlayan bir unsurdur.

Görünmezken cihân mahmûrlukdan ana ser-tâ-ser
Açılır çeşmi rindin bir iki peymânedden sonra (G.265/3)

Çeşmine (gözüne) girmek: Değer verilen birinin sevgisini, güvenini kazanmak.

Âşıklar sürekli olarak sevgilinin nazarında değerli olmayı diler ve onun gözüne girmek için bahaneler arar.

Çeşmine girmeklige şimdi bahâne-cûydur
Nâz eden dünyâ karîn-i dîde-i Behlûl iken (G.235/4)

D

Derde derman olmak: Bir sıkıntıyı gidermek için çözüm bulmak.

Âşıkların derdine derman olabilecek hekim aramak anlamsızdır çünkü âşığın derdine derman sadece sevgiliden gelir.

Dil-i atşân-ı leb-tefsîdegâna hokka-i la'lin
Devâ-yı bür'-i sâ'a derde dermân olmasın n'olsun (G.219/4)

Cüst (ü) cû etdim tabîbân-ı cihânı bulmadım
Ben gedâ bî-çâre 'âşık derdine dermân olur (G.63/3)

Dermanı kalmamak: Bir sıkıntıyı artık kaldıramayacak duruma gelmek.

Âşık her ne kadar ayrılık derdinin acısını şarapla gidermeye çalışsa da artık bu derdin ağırlığına dayanamamaktadır.

Gel kümeyt-i tab'a tahmîl eyleme hicrin yeter
Kalmadı bâr-ı girân-ı derde dermânım meded (G.35/2)

Dest-dirâzî eylemek (el uzatmak): Dokunmaya, almaya kalkışmak.

Bülbül goncaya ulaşip ona dokunmaya çalıştıkça dallar ve saba rüzgârı ona korku verir.

Dest-dirâzî eyledikçe goncaya bülbülleri
Çûbek-i gül-bün ile bâd-ı sabâ tahvîf eder (G.60/4)

Dillere destan olmak: Bir olay veya bir kişinin niteliklerinin herkes tarafından anlatılır olması.

Âşığın önemli özelliklerinden biri de sevgiliye olan aşkından ve bu aşkın vermiş olduğu kederlerden dolayı dillere destan olmasıdır.

Zât ile zâtımı 'ayân eyle
Nâmımı dilde dâstân eyle (Mes.1/115)

Çîn-i zülfünde gönül fâş etmede esrârımı
Vechi var dillerde olsa ser-güzeştım dâstân (G.225/5)

Âh-ı 'âşık deyü nâmın dilde olmuş dâstân
Biz de bilsek kim senin ey âh te`sîrin nedir (G.91/3)

Dillere düşmek: Hakkında dedikodu yapılmak.

Sevgili, saçlarının herkes tarafından konuşulmasından dolayı rahatsız olmamalı, gönül kırmamalıdır.

Vasf-ı zülfün dillere düşdüğü olma dil-şikest
Kâküliçün dil-berin incinme kıl ü kâl olur (G.80/2)

Dosta düşmana karşı: Ele güne, herkese karşı.

Âşığın sevgiliden dileği kendisine ilgi göstererek rakibi yanından uzaklaştırmasıdır. Sevgili böyle davranırsa dosta düşmana karşı âşığı mutlu edecektir.

Dile rahm eyleyip agyârı şehâ dûr eyle
Dûsta düşmene karşı beni mesrûr eyle (G.254/1)

E

El açmak: Dilenmek, yardım talep etmek.

Padişahların cömertlik ile mücevherler saçması karşısında denizler bile sedef için nisan yağmuru beklemez. Mübalağalı anlatıma başvurulmuş bu beyitte şair denizleri de kişileştirerek teşhis sanatı yapmıştır.

Ol ki dest-i keremi dehre güher-pâş olsa
Dahî nîsâna sadeflerden el açmaz deryâ (K.27/13)

Eli ermek: Ulaşabilmek, yapabilmek.

Âşık sevgilinin hayali ile gözyaşı dökmesinin şaşılacak bir durum olmadığını söyler çünkü vuslat sahiline ancak derya gibi akan gözyaşları ile ulaşılır.

Hayâl-i nâzenînimle n'ola eşkim revân etsem
Kenâr-ı vasla el ermez sirişk olmayıcak deryâ (G.9/3)

Ayrılık denizi bu âlemde okyanus gibi zorludur. Bu nedenle gam denizinden vuslat sahiline ulaşmak mümkün değildir.

El ermez sâhil-i vasla hemîn gark-âbi-i gamda
Kulûzm-i hicr-i dil-ber 'âlem içre bahr-i 'ummândır (G.44/7)

Uzun boyundan dolayı servi olarak nitelenen sevgiliye ulaşmak oldukça zordur. Bu imkânsızlık âşığı vuslat meyvesinden mahrum eder.

El ermez bâr-ı vasla ol nihâl-i tâzeden zîrâ
Gönül bir serv-kadd ü ser-keşîn dil-dâre düşmüşdür (G.72/3)

'Aceb mi bâr-ı vaslına el ermezse o ser-kîşîn
Alınmaz hâsılı ey dil dıraht-ı müntehâdan feyz (G.159/4)

El üstünde tutmak: Sevilen bir kimseye sevgi, saygı göstermek.

Allah'ın yarattığı ilk insan olması ve kendisine üstünlük verilmesinden dolayı Hz. Âdem melekler tarafından dahi saygı görmüştür.

Muhâtab oldu çün yâ Âdemü'skûn ente emriyle
El üstünde tutardı kudsiyân ol zât-ı zî-şânı (K.11/3)

Şâirlerin övdüğü kimseler izzet kazanarak toplum tarafından da sevilir, el üstünde tutulur.

Oldugunçün şu'arânın şerefiyle âlûd
Seni el üzere tutar izzet ile cümle kibâr (K.35/15)

Osmanlı Devleti'nde yaşayan bireyler için sancak "nûr-ı nüvvâr" olarak anılan, büyük hürmet gösterilerek el üstünde tutulan bir nesnedir.

Ya kimin tuhfe-i pâkidir o nûr-ı nüvvâr
Nola el üzere tutarsa anı âlem her câ (T.3/75)

Eli değnekli (sopalı) olmak: Zorbalık yapmak, sertlik göstermek.

Sevgilinin niteliklerinden biri de âşıklarına ilgi göstermemesi onları kapısından uzaklaştırmasıdır.

Eli degnekli olursa nola derbânı ferah
Kadem-i şâh-ı zemîn eyledi hüsnün tekâmîl (T.22/5)

Elden düşürmemek: Bir şeyi sürekli olarak kullanmak, ondan uzak kalamamak.

Âşıklar bu âlemde aşk kadehiyle sarhoş olan rindlerkonumundadır ve kadehi elden düşürmezler.

Benim ol rind-i ser-mest-i mey-i aşkın cihân içre
Elimden düşmemişdir sâgar-ı hicr-i keder-peymâ (G.5/4)

Elinden gelmek: Bir işi yapabilmek, başarabilmek.

Âşıkların sevgiliden dileği, elinden geldiği kadar âşıklarını incitmemesi, gönüllerini hoş tutmasıdır.

Güşâd et sîneni cânâ sakınma mübtelâlardan
Elinden geldiği hayrı dirîg etme gedalardan (M.14/1)

Nikâbın aç sakınma rûyunu sen mübtelâlardan
Elinden geldiği hayrı dirîg etme gedalardan (M.15/1)

Olgun kimseler ellerindeki fırsatlar ile insanlara zulmetmezler. Güzel olan davranış bu âlemde kimseyi incitmemektir.

Remîde eyleme güncişk-i cânı dest-i kahrınla
Elinden ger gelirse kimseyi ürkûtme dünyâda (Mfr.45/1)

Ettiğini bulmak: Birine yapılan kötülüğün benzerini yaşamak.

Sürekli olarak reddedilen âşık, kendisine yapılanların bir cezası olarak, sevgilinin yüzünün bakılmaz hale geldiğine inanır. Böylece sevgili ettiğini bulmuştur.

Bakılmaz rûyuna hatdan ser-i mû kimse meyl etmez
Bulur etdiklerin cânân bize ammâ neden sonra (G.265/4)

İnsanlara kötülük ederek zulmü adet edinen devletler, sonunda adil olanlar karşısında dize gelerek ettiklerini bulurlar.

Âhir amân-hâh oldular etdiklerini buldular
Kal'ayı verip toldular sahrâlara bî-pâ vü ser (T.24/22)

G

Gam yemek: Dertlenmek, kederlenmek.

Olgun insanlar düşmanların cahilce sözlerinden dolayı dertlenmezler çünkü onların kendileri de sözleri de münafıktır.

Gam yemem ben kelâm-ı a'dâya
Kendi de kavli de münâfıktır (R.1/2)

Geceyi gündüze katmak: Bir işi gerçekleştirmek amacıyla sürekli olarak çalışmak.

Âşıklar için bahar mevsiminin hızlı bir şekilde yaklaşması dertli gönüllerinin neşe ile dolması ve güzel şiirlerin yazılması demektir.

Geceyi gündüze katıp geliyor fasl-ı bahâr
Mısra'ın eylese tazmîn sezâdır temsil (T.11/8)

N'ola âlâm-ı dilim zevka olursa tebdîl
Geceyi gündüze katıp geliyor fasl-ı bahâr (K.35/27)

Gönlü düşmek: Âşık olmak, sevdalanmak.

Âşıklar için kaçınılmaz olan durum; melek gibi güzel olan fakat asla kıymet bilmeyen bir sevgiliye âşık olmaktır.

Kadrimiz bilmez bizim bir yâre düşdü gönlümüz
Bir cefâ-cû dil-ber-i mekkâre düşdü gönlümüz (G.124/1)

Dîdeden cân gibi pinhân olmadır kârı anın
Bir melek-sîmâ perî-ruhhsâre düşdü gönlümüz (G.124/3)

Gönlünü kaptırmak: Âşık olmak, sevdalanmak.

Sevgiliye olan muhabbeti ile âşıklar sürekli olarak düşkün durumdadırlar.

Kapıldı gönlümüz ol şûha olduk efgende
Yer etdi kâr-ı mahabbet yeri ile bende (Mes.2/13)

Gönlünü eğlemek: Mutlu, neşeli vakit geçirmek.

Âşıklar gece ve gündüz sevgilinin saçlarını ve gül yanağını hayal ederek gönüllerini eğlerler.

Ârzû-yı gül-izâr u kâkûlünle ey perî
Gönlün egler bu dil-i âşûfte-hâlin rûz u şeb (G.16/2)

Gözden düşmek: Bir kişinin insanlar tarafından geçmişteki gibi sevilmemesi, değer görmemesi.

Âşıkların daha önce toplumda var olan saygın yerleri, sevgiliye olan aşkları ile birlikte değişir çünkü aşkın vermiş olduğu ciddiyetten uzak tavırlar, toplum içerisinde âşıkları gözden düşürür.

Olsam ne 'aceb eşk-i revânım gibi pâ-mâl
Gözden beni ol şûh-ı sitemkâre düşürdü (G.281/2)

Gözden düşürüp eşk-i revânım gibi cânâ
Bu cevri bana görme revâ dîdelerinden (R.2/2)

Gözü bağılı: Hiçbir şeyin farkında olmayan.

Âşık, sürekli olarak sevgilinin eşiğinde bekleyen, ondan lütuf görmeyi dileyen ve bunun dışında hiçbir şeyin farkında olmayan gönlü dertli biridir.

Sâlim-i dil-hasteye gel kıl nigâh-ı 'âtîfet
Bir gözü bağılı garîbim âsitânında şehâ (Kı.10/2)

Gözü yollarda (kalmak): Gelecek olan kişiyi büyük sabırsızlıkla, özlemle beklemek.

Sürekli olarak sevgilinin yolunu gözleyen âşık, kanlı gözyaşları dökmektedir. Âşığın dileği, uğruna bu kadar acı çektiği sevgilinin, kendisini ziyaret etmesidir.

Nice demdir ki kan aklar remedden çeşmim ey Sâlim
Gözüm yollardadır gelmez mi zârın görmege âyâ (G.10/6)

Gözü üstünde kaşı olmak: Bir kişinin tüm eylemlerine olumsuz anlamlar yüklemek.

Âşığın sevgiliye yönelik güzel iltifatları bile sevgilinin onu azarlamasına engel olamamaktadır.

Gözün üstünde kaşın var dese kebg-i bâga
Kendi şeh-perleri şâhîne olur tîg-ı kazâ (K.27/6)

Gûyu (söz) dırâz eylemek (uzatmak): Konunun ayrıntılarına girerek konuşmayı uzatmak.

Âşığın sözü çok fazla uzatmasının sebebi, içinde bulunduğu acı verici durumu ayrıntılı anlatma isteğidir.

Egerçi gûyu dırâz eyledim garaz ammâ
Beyân eylemedir hâl-i tab'-ı mahrûrî (K.12/84)

Gün göstermek: Güzel günler yaşatarak mutlu olmasını sağlamak.

Âşık, aşk derdinin verdiği kederden ve bununla bağlantılı sayılabilecek tüm durumlardan dolayı kendisini "kara bahtlı" olarak görür. Sevgilinin yüzündeki tüyleri, onun güzelliğini kapatmasından ve gün gibi olan yüzünü gölgelemesinden dolayı şikayet edilecek bir unsur olarak sayar.

Ebr-i siyâh-ı hattı nihân etdi rûyunu
Bir gün mü gösterir bize baht-ı siyâhımız (G.140/2)

H

Haddini bildirmek: Birine, yaptığı kötülüklerden, dolayı ceza vermek.

Düşman ile karşı karşıya gelerek onlara hezimete uğratan padişah, herkese karşı büyüklüğünü kanıtlamış olur.

Bildirip anlara haddin yine âzâd etdi
Oldular sulh mü`ebbed bizim ile zîrâ (T.3/101)

Bildire haddini küffâra ser-â-ser yer yer
Düşmene n'oldugunu anlada kendin her câ (T.3/44)

Hâk ile yeksân olmak: Perişan hale gelmek, kötü duruma düşmek.

Âşıkların tüm istekleri sevgilinin eşliğinde bulunmak iken sevgili hiçbir zaman kıymet bilmez.

Üftâdelerin kadri bilinmez anda
Bî-hûde yere hâk ile yeksân oldum (R.17/2)

Matlûbum iken kûyuna galtân olmak
Pîş-i derine hâk ile yeksân olmak (R.14/1)

Haram olsun (olmak): Bir şeyden olması gerektiği gibi istifade edemez olmak.

Sevgiliden uzak kalındığı zamanlarda gül renkli şarap bile âşığa haram olur.

Kırılın sâgar-ı işret derûnum gam ile tolsun
Şehâ sensiz mey-i gül-gûn bana kat kat harâm olsun (G.224/1)

N'ola mey görmese Sâlim dem-i firkatde oldukça
Şehâ sensiz mey-i gül-gûn bana kat kat harâm olsun (G.224/5)

Hatırını kırmak: Üzmek, gücendirmek.

Âşık, sevgiliye sitem ederek kendisi için çekilen bunca acının görmezden gelinmemesini diler.

Saymayıp âh u figânım hâtırım kırma benim
Belki te`sîr ede cânâ inkisârım kim bilir (G.66/2)

Heves etmek: Bir şeye karşı istekli olmak.

Adil padişahın yönettiği huzurlu devlet ortamında şâirler istekli bir şekilde şiir söylemeye heveslenirler.

Şu kadar emn ü emân lâne-i devlet şimdi
Bir tarîk ile heves kendüyü etse gûyâ (K.27/5)

i

İmana getirmek: Müslümanlığı kabul ettirmek, istenilen davranışı yapar hale getirmek.

Vaizin sürekli olarak eylemlerinden dolayı âşıkları yadırgaması âşıklar tarafından hoş karşılanmaz. Özellikle içkinin vermiş olduğu neşeyi inkâr etmesi kabul edilemez bir davranıştır. Bu durumu kavrayabilmesi için onun da ele kadeh alması gerekir.

Vâ'iz eşvâk-ı neşât-ı meyi olmuş münkir
Ele alsa getirirdi anı îmâne kadeh (G.31/4)

K

Kadrini bilmek: Birine veya bir şeye olması gereken değeri vermek.

Âşığın feryat etmesine sebep; sevgilinin her türlü emrine hazır olmasına, ona her şeyden fazla değer vermesine rağmen kıymetinin bilinmemesidir.

Hidmetinde ben anın beste-miyânım Sâlimâ
Kadrimi bilmez o yâr-i nâzenînim neyleyim (G.196/5)

İnsanların pişmanlıklarının başında, geçmiş güzel zamanların kıymetini bilmemek gelir.

Güzeşte zevkımızın bilmedik idi kadrin
O günlerin keremi Sâlimâ bilinmez imiş (G.156/6)

Kan ağlamak: Çok fazla üzölmek, acı çekmek.

Sevgiliden hiçbir şekilde iltifat görmeyen âşık, ayrılık derdiyle sürekli üzölmekte, acı çekmektedir. Bu durumda tek tesellisi ise ona kadeh sunacak sâkidir.

Kan ağlıyor bizlere hicr ile o hûn-rîz
Mey sun bize sâkî ki bu da bir demimizdir (G.98/4)

Nice demdir ki kan ağlar remedden çeşmim ey Sâlim
Gözüm yollardadır gelmez mi zârın görmege âyâ (G.10/6)

Dîdemiz kan ağlayıp gamgîn ü zâr olsak nola
Nice demdir iltifât-ı yâre şâyân olmadık (G.171/2)

Kan dökmek: Birinin yaralanmasına veya ölmesine yol açmak.

Sevgilinin süzgün bakışları âşık için cellat sayılır ve sevgili ona merhamet etmeyerek sürekli acı çektirir.

Verme ruhsat gamze-i cellâda sultânım meded
Kıl terahhum dökmesin nâ-hak yere kanım meded (G.35/1)

Kanına susamak: Kendisinin öldürölmesine yol açacak bir davranışta bulunmak.

Aşağıdaki beyitte şâir mana üzerine yanlış değerlendirmeler yapanları kanına susamış deyimiyle anlatmaktadır.

Kanına susadı gûyâ bir iki arnâbûd
Sandı telh-âb-ı fesâdı o zülâl-i ma' nâ (K.27/27)

Kendini bilmek: Kişiliğine uygun davranışta bulunmak.

İnsanların kötü davranışlarından biri de, olmadığı sıfatlar ile anılmak istemesidir. Böyle insanlar hiçbir ilmi olmadığı halde kendini âlim zannederler.

Bilmeyip kendini yine bâtil
Çelebi denmege olur mâ'il (Mes.1/80)

Kulp takmak: Bir şeyi veya bir kimseyi kusurlu göstermek için uydurma sözler söylemek.

Vaiz tarafından kötülendi fakat âşığın ise çok sevdiği içki, ikisi arasında daima tartışma konusu olmuştur.

Vâ'izâ sâgara kulp takma te`ennî eyle
Kizbden ola mı hîç ehl-i sadâkat mahzûz (G.161/5)

M

Mumla aramak: İstekle, özlemle aramak.

Sevgili mumlar yakıp arasa da âşık gibi kendisini seven birini bulamaz.

N'ola mumlar yakıp ararsa beni meclisde
Sâlimâsâ yoluna düşdü be-her bâr şemi (G.164/5)

Mum eylemek: Hırçınlığını, sertliğini yok ederek kişiyi anlayışlı, uysal hale getirmek.

Şem ile pervane örneği, âşık ile sevgili arasındaki ilişkiyi yansıtmaktadır. Pervanenin korkusuzca kendini ateşe atması gibi âşık da bu yolda kendini feda etmekten vazgeçmez. Bu durum sevgilinin hırçınlığını yok ederek onu âşığa karşı daha anlayışlı hale getirebilir.

Dil-i ma'şûku mûm eyler niyâz-ı 'âşık-ı ser-bâz
Bu ma'nâyı eder iş'âr hâlâ şem' ü pervâne (K.6/8)

Mum (gibi) olmak: Çok incelmek, çok zayıflamak.

Aşk derdinin verdiği ızdırap kişiyi zayıf düşürerek onu mum gibi yapar.

Âteş-i gamda oldu ten bir mûm
Oldu yek-ser şerârı böyle nücûm (Mkt.9/34)

N

Nam vermek (salmak): Herkes tarafından bilinmek, ünü yayılmak.

İyi insanlar, büyük padişahlar cömertlikleri ile halk arasında meşhur olurlar. Bu şekilde herkes tarafından sevilirler.

Nâm verdi keremle devrâna
Hâtem oldu nigîn-i ihsana (K.22/13)

Nasip (kısmet) olan ayağına (kadar) gelir: Nasipte olan şartlar ne olursa olsun gerçekleşir.

İnsanlar her ne kadar bir amaç uğrunda çaba harcasalar da yalnızca nasiplerinde olan kadarını elde edebilirler ve şartlar ne olursa olsun nasipte olan da kişinin ayağına gelir.

Gönül dırâzi-i dest-i recâdan eyle hazer
Nasîb olan gelir elbet bizim ayağımıza (G.274/3)

Nutku (tutulmak) gitmek: Korkudan, şaşkınlıktan dolayı konuşamaz olmak.

Sevgilinin sinisini gören güzel sözlü şâirin nutku tutulur. Şâir normalde papağan gibi güzel sözler söylemesine rağmen sevgilinin ayna kadar parlak, güzel sinisini görünce kendinden geçer.

Gider nutkum görünce sîne-i yâr-i hod-ârâyı
Egerçi âyine gûyâ eder tûtî-i bebgâyı (K.30/47)

P

Pancar biçer gibi biçmek: Düşmanı hezimete uğratmak.

Düşmanlara korku veren Osmanlı ordusu onları yenilgiye uğratarak zaferler kazanır.

Birbirine vermiş hazer ey râfızî sad el-hazer
Surh-ı seri bu sünniler pancar biçer gibi biçer (T.24/20)

Pâyı (ayağı) kesilmek: Bir yere gitmez, uğramaz olmak.

Dertlerden dolayı kederli olanların gönlünde neşeden izler bulunmaz ve mutluluk uzun zaman bu gönüllere uğramaz.

Kesildi pâyı neşâtın keselse kalbimde
Zamîr ü bâl mükedder tabî'a hâdirdir (K.8/75)

Pâyına (ayağına) dolanmak: Bir iş yapmakta olan kimseye engel olmak.

Âşğın âhları, kendisine cefa eden sevgiliyi rahat bırakmaz, işlerinin rast gitmemesine neden olur.

Ayagı sürçmesin yolunda anın
Tolandı pâyına âh-ı dırâzım (G.207/3)

R

Râyunu (yüzünü) ağartmak: Başkalarının övünç duymasına sebep olacak işler yapmak.

Padişahlar kazandıkları zaferler ile övünç duyulacak işlere imza atmış olurlar.

Agartdı rûyunu Bahr-i Sefîd'in
Nuhustîn hatvede ol zât-ı vâlâ (T.4/24)

S

Sabrı kalmamak (taşmak): Tahammül edemez, katlanamaz olmak.

Âşıkların dertli sözlerini duyan kimseler buna tahammül edemezler.

Sabrı kalmazdı Cem'î-i zârın
Cûşşin görse böyle güftârın (Mes. 1/38)

Sarardı solmak: Yüzü gittikçe soluklaşmak.

Ayrılık ateşi ile benzi sararıp solan âşığın buna sabretmesi gerekir. Hazanın sonunda bahar olduğu gibi bu ayrılık günlerinden sonra da vuslat baharı gelecektir.

Teb-i firâk ile benzim sarardı soldu deme
Hazân-resîde nihâle bahâr der-peydir (G.45/2)

Sâyesin (gölgesini) penah (sığınak) eylemek: Gücü sayesinde mazlumları koruma altına almak.

Güçlü ve adil padişahların eşiği mazlumlar için bir sığınak konumundadır.

Eylemiş sâyesin hemîn Allâh
Nice düşmüş fütâdegâna penâh (K.20/19)

Ser ü pâdan (candan) geçmek: Bir şey uğruna kendine feda etmek.

Allah dostları, dünya zevklerinden yüz çevirerek Hak yolda her şeylerini feda ederler.

Ser ü pâdan geçer ehli ser-â-pâ bezm-i cûşşide
Mahall-i terk-i lezzât-ı cihândır halka-i tevhîd (G.36/3)

Serde devlet: Gerçekleşen bir durumun kişi için büyük nimet olması.

Sevgilinin saçlarını hayal etmek dahi âşık için yücelik vesilesidir ve sevgilinin halinden haberdar olmak âşık için büyük nimettir.

Hayâl-i zülfi yârin gerçi 'âşık 'ayn-ı rıf'atdır
Senin hâminden âgâh olmak ammâ serde devletdir (G.110/1)

Siyehler (karalar) giymek: Bir felaket dolayısı ile yas tutmak ya da siyah örtü bağlamak.

Sevgiliyi göremeyen âşığın gözlerindeki karartı, onun karalar bağlayarak yas tutmasıdır.

Değil bihbûda bend olmak siyeh-pûşî ile çeşmim
Siyehler giydi yas eyler gözüm devletli sultânım (Kı.9/2)

Subhu şam ol (Gündüzü geceye dönmek): Mutsuz olmak, sıkıntıya düşmek.

Ayrılığın karanlığını aydınlatarak âşığın mutlu olması ancak sevgilinin gün gibi aydınlık yüzünü görmeye olur.

Gün yüzün göster eyâ kân-ı kerem Sâlimi'ne
Nice bir subhumuz ey mâh bizim şâm olsun (G.128/5)

Sürmeyi gözden almak (çekmek): Hırsızlıkta çok becerikli olmak

Hilekâr olan sevgili bu hususta o kadar ustadır ki sürmeyi gözden alır ve kimse bilmez.

Kimse görmüş değil ol şûh gibi dünyâda
Sürmeyi gözden alır al ile kakhâl-zâde (M.36/1)

Tak (canına) etmek: Sıkıntılara katlanamaz noktaya gelmek.

Ayrılık günlerinde çekilen acılardan dolayı ney gibi feryat eden âşık bu gurbet derdine katlanamaz noktaya gelir.

Nâle döndüm nâlelerden bezm-i hicrânında hayf
Tâkatım sabrım gibi etdi bu gurbet kahrı tâk (Kı.8/2)

Talihi müsâ'id (yar) olmak: Şansı yardım etmek.

Âşık, sevgilinin uzakta oluşu ya da kendisine ilgisiz kalışından dolayı sürekli olarak kendini şanssız olarak görür.

Tâli'im olsa müsâ'id bana olmaz yâr yâr
Yâri tenhâ bulsam olmaz baht-ı nâ-hemvâr yâr (G.52/1)

Taş olsa takat edemez (çatlardı): Çok güçlü olursa dahi başa çıkılamayacak büyük sıkıntı.

Her ne kadar sevgiliden gelen cefa okları âşık için nimetse de âşığın kaldıramayacağı noktaya ulaşır bazen ve bu durumda âşık “taş olsa takat edemez” diyerek sitemde bulunur.

Ebruvânın bana bin kez tîr-i müjgân atmada
Taş olsa buna tâkat edemez ey seng-dil (Mu.19/1)

Ü

Üstüne titremek: Çok sevilen bir kişiyi ve şeyi özenle korumak.

Âşıklar, sevgiliden gelen cefa oklarından çekinmezler fakat onun saçlarının saba rüzgarından dahi incinmesinden çekinirler.

Ditresin üstüne hırsından sabâlar zülfünün
Her kazâna eylesin 'âşıkların gönlün siper (Trc.1/27)

Y

Yakıp kül eylemek: Birini büyük sıkıntıya uğratarak çok üzmek.

Âşıkların gönül okşayıcı eylemelere veya sözlere muhatap olması pek görülen bir durum değildir. Bundan dolayı sürekli sıkıntı çekerek üzülürler.

Garîbe dil-nüvâz olmak ne mümkün Sâlimâ eller
Yakıp kül eyledi ekser bizi bu âteşîn-âdet (G.18/5)

Yanıp kül olmak: Büyük felakete uğrayıp çok üzülmek.

Âşıkların hayallerinde sürekli olarak yer alan sevgilinin saçları, âşıkların gönülleri için bir konak yeridir. Sevgilinin âşıklarını kendisinden uzaklaştırması onların yanıp kül olması demektir.

Sürdü çıkardı turradan ol mâh dilleri
Yandı kül oldu dilleri kaldı konak yeri (G.288/1)

Yanıp yakılmak: Derdini anlatmak, sızlanıp şikayet etmek.

Âşığın aşk derdiyle yanıp yakılması şaşılacak bir durum değildir. Bir pervane olarak görülebilecek âşığın gönlü, sevgiliden dolayı ateşlere düşmüştür.

Yanıp yakılsa bu dil âteş-i 'aşka n'ola Sâlim
Gönül pervâneveş şem'-i ruhuyla nâre düşmüştür (G.72/5)

Âşıklar için övünülecek durum aşk yolunda yanıp yakılarak diğer âşıklardan üstün konuma gelmektir.

Gönül pervâneveş yansın yakılsın şem'-i 'aşka tâ

Desinler Sâlim olmuşdur münevver 'âşikân içre (G.260/6)

Yerlere girmek: Çok korkmak.

Güçlü padişahın karşısında düşmanlar korkudan yerlere girer. Onlara yeryüzü dar olur.

Yerlere girse sezâ haşyet-i şemşîrinden
Teng (ü) târ oldu ser-i Moskov'a rûy-ı gabrâ (T.3/27)

Yüz sürmek: Birine karşı hissedilen aşırı saygı ve sevgiden dolayı yere eğilmek.

Yüce şahsiyetler karşısında insanlar yüz sürerek cömertlik beklerler, onların lütuflarına mazhar olmayı dilerler.

Yüz sürüp bu kemîne-i çâker
Hidmet eyler o câda ser-tâ-ser (Mkt.8/8)

Yüzü gülmek: Kişinin aşırı sevincinin yüzünden belli olması.

Sevgilinin bulunduğu her yerde sevinç nişaneleri bulunur. Leyla'nın atının ayak izleri dahi çölün mutluluk vesilesidir.

Görüp nakş-ı süm-i Leylâ'yı sahrâda demiş Mecnûn
Yüzü gülmüş beyâbânın ser-â-pâ bunda bir iz var (Mfr.22/1)

Yüzü suyu(nun) rahmeti (hürmetine): Birinin veya bir şeyin hatırına.

İlkbahar bulutlarının rahmeti sayesinde yeryüzü canlanarak hayat bulur.

Ref'-i derecât etmesine bâ'is ü bâdî
Yüzü suyunun rahmetidir ebr-i bahârın (G.189/2)

Yüzü ağ (ak) olmak: Herhangi bir ayıbı, utanılacak durumu olmamak.

Sevgiliden uzakta kalan âşığın gündüzü geceye döner ama o yine de bu duruma düşmesinden sorumlu tuttuğu bahtını suçlamaz, ayıplamaz.

Siyeh-fâm eyledin rûzum firâk-ı zülf-i dil-berle
Senin de bu revişlerle yüzün ey baht ag olsun (G.238/4)

SONUÇ

Deyimler, atasözleri, halk deyişleri üzerine yapılan çalışmalar, çalışılan dönemin dil özellikleri açısından önemli bilgiler vermekle birlikte o dönemin sosyal yaşantısı hakkında da ipuçları barındırmaktadır.

Çalışmaya konu olan Mirzâ-zâde Sâlim Efendi, 18. yüzyılın âlim şâirlerindedir. Farklı muhitlerde bulunmuş olması ve çok yönlü kişiliği onun zengin bir kültürel birikime sahip olmasını sağlamıştır. Şâirin divanı

incelendiğinde şairlerinin genelde kolay anlaşılır olduğu fark edilecektir. Kendi deyimiyle “tekellüften uzak” olan şairlerinde, deyimlerin azımsanmayacak sayıda kullanılmış olması onun sosyal hayattan, halktan kopuk olmayan bir şâir olduğunun kanıtıdır.

Şâirin divanındaki deyimler incelendiğinde birçoğunun günümüzde de aynı şekilde kullanıldığı görülecektir. Bunun yanında az da olsa Farsça kelimeler ile kullanılan deyimler de bulunmaktadır. Mirzâ-zâde Sâlim Divanı’nda atasözleri, deyimler kadar zengin olmasa da şâir tarafından kullanılmıştır.

Bu çalışmada Mirzâ-zâde Sâlim Divanı’ndaki deyimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma ile özeld 18. yüzyıl şiiiri genelde ise divan şiiiri üzerine yapılacak çalışmalara katkı sunmak hedeflenmiştir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım (1989). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Cilt*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Akün, Ömer Faruk (2006). “*Atalar Sözüne Dair*”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S: XIX, s. 117-119.

Devellioğlu, Ferit (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.

Eyüboğlu, E. Kemal (1973). *13. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiir ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık.

Güfta, Hüseyin. (1995). *Sâlim (Mirzâ-zâde) Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Karşılaştırmalı Metni*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnce, Adnan (1994). *Mirzâ-zâde Mehmed Sâlim Dîvânı Tenkidli Basım*. Ankara: Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

Kurt, İhsan (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Millî Kütüphane Başkanlığı (1997). *Türk Atasözleri ve Deyimleri I-II*, İstanbul: MEB Yayınları.

Özön, Mustafa Nihat (1956). *Atasözleri*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Öztürk, Ali (1986). *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.

Pakalın, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1-3*, İstanbul: MEB Yayınları.

Parlatır, İsmail (2008). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I-II*, Ankara: Yargı Yayınları.

Püsküllüoğlu, Ali (2006). *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınları.

Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010). *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tanyeri, M. Ali, (1999). *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Türkçe Sözlük I-II (1998). Ankara: TDK Yayınları.

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun Geleneği "18 Ekim 1656 Tarihli Mekke'ye Gönderilen Defter Örneği"

Ahmet DURAK¹

Özet

Haremeyn-i Şerifeyn Şehirlerine geçmişten beri yardım gönderilmesi Müslümanlar arasında önemli bir vazife ve yükümlülük olarak düşünülmüştür. Haremeyn halkına yardımlar gönderilmesi ilk olarak Abbasilerin üçüncü Halifesi el-Mehdi (775-785) zamanında başlamıştır. Yine Abbasiler zamanında Halife el-Muktedir (908-932) bu yardımları sürdürüp bunu bir gelenek haline getirmiştir. Abbasilerden sonra Fâtımîler, Eyyubiler, Memlûkler, Selçuklar ve Gazneliler gibi devletler Haremeyn halkına, imam, müezzin, ferraş, kâtip, kadı ve kayyım gibi Haremeyn görevlilerine yardım göndermek için adeta yarış içine girmişlerdir. Bu yardımlar Müslüman yöneticileri vicdani olarak rahatlatmanın yanında kendilerine diğer İslam devletleri arasında ayrıcalıklı bir itibar da sağlıyordu. Osmanlılar döneminde ise surrenin ilk olarak hangi padişah zamanında gönderildiği kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar arasında yaygın olarak kabul edilen görüş Haremeyn'e ilk yardımın Çelebi Mehmed (1413-1421) padişahlığı zamanında yapıldığıdır. Çelebi Mehmed'in babası Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Mekke ve Medine halkı ve görevlileri için toplam 80 bin altın gönderildiği kaydedilmiştir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine kadar kutsal topraklara yardım gönderilmesi, yapılan büyük harcamalarla meydana gelmiş fakat bu yardımlar düzenli bir şekilde gönderilmemiştir. 1517 senesinde Mısır'ın alınmasından sonra Haremeyn'in idaresi resmi olarak Osmanlı'nın eline geçti ve bundan sonra surreler İstanbul'dan gönderilmeye başlanmıştır. Kutsal mekânlara yardım gönderilmesi bir saygınlık da kazanmayı yanında getirdiğinden, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Haremeyn'e gönderilen yardımlar iki katına çıkarılmıştır. Bundan sonraki süreçte her padişah döneminde bu miktar daha da artmıştır. Osmanlılar, Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderdikleri surre yardımlarını "Surre Defteri" adı verilen defterlere kaydetmişlerdir. Bu çalışmada Hicri 29 Zilhicce 1066/18 Ekim 1656 tarihli, 32 numaralı defter incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Surre, Mekke, Osmanlı'da Surre, Harem-i Hümayun, Kâbe.

The Surre-i Hümayûn Tradition in the Ottoman State "Example of Notebook sent to Mecca on October 18, 1656"

Abstract

Sending aids to Holy Places has been regarded as an important duty and an obligation by Muslims from the past. The practice of sending aids to the people of Haremeyn (Mecca and Medina) first took place in the reign of Caliph Al-Mahdi (775-785) of Abbasids. During the reign of Caliph Al-Muqtadir (908-932), the practice continued and became a tradition. The Muslim states like Fatimids, Ayyubids, Mamluks, Seljukids and Ghaznavids competed with each other for sending aids to the people and employees of Haremeyn such as imam, muezzin, cleaner, scribe, cadı and trustee. These helps provided Muslim rulers both conscientious relief and some sort of prestige among other Islamic states. In the Ottoman case, it is not certain which sultan sent surre first. It is generally accepted by researchers that the first surre sent during the reign of Çelebi Mehmed (1413-1421). In times of Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402), the father of Çelebi Mehmed, 800 thousands golden coins in total sent to the people and attendants of Haremeyn. Until the term of Yavuz Sultan Selim (1512-1520) sending aids to Holy Places reached great expenses but was not become regular. In 1517 after the conquest of Egypt, the control of Haremeyn was taken by the Ottomans and then the surres were sent from Istanbul. Since sending helps to Holy Places provided reputation, Suleiman the Magnificent (1520-1566) doubled them. Afterwards those aids increased to some extend during the reign of each sultan. The aids they sent to Ottoman Mecca were recorded in books called "Surre Book". In this study, Book 32 of Hijri 29 Zilhicce 1066/18 October 1656 will be examined.

Keywords: Surre, Mecca, Surre in the Ottomans, Harem-i Hümayûn, Kaaba

¹ Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ahmetdurak16@gmail.com.

GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı Devletinde surre-i hümayunun ne anlam ifade ettiği, surrenin hangi amaçla gönderildiği ve surrenin siyasi avantajları olup olmadığı sorularına yanıtlar aranacaktır. İlk kısımda surre kelimesinin kökeni ve anlamı, Osmanlı'dan önce ve Osmanlı zamanında surre-i hümayun konuları ele alınacaktır. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde ise 1656 tarihli ve 32 numaralı Mekke'ye gönderilen defterin analizi yapılacaktır.

Bu çalışmanın ele alınmasındaki amaç, Osmanlı'nın kutsal mekânlara verdiği önemi ortaya çıkarmanın yanında Mekke'nin o dönemdeki sosyo-ekonomik ve kısmen de olsa nüfus yapısını ortaya çıkarmaktır. Bunların yanında bu nüfusun kimlerden oluştuğunu ve halkın hayatlarını idame ettirebilmeleri için uğraştıkları meslek dalları hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Konuyu zenginleştirmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf-ı Hümayun kayıtlarında bulunan 32 numaralı Surre-i Hümayun Defteri transkript ve analiz edilerek kullanılmıştır. Yapılan çalışmada surre-i hümayunun ilk başladığı tarihten son bulunduğu tarihe kadar geçen süreden ziyade, 1656 tarihli surre defteri çalışmada temel alınarak araştırma sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

A. Surre Kelimesi

Surre, Arapçada "*es-Surre*" kelimesinden gelmekte olup "*para kesesi*", "*para*" anlamına gelmektedir. "*es-Surre*" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm ve bazı hadislerde de geçmektedir. İlk zamanlarda fiil anlamında kullanılırken ilerleyen süreçlerde terim anlamını kazanmıştır (Atalar 2015: 23). Surre kelimesi "*para kesesi*" (Kahraman 2008: 15), ve "*içine akçe ve dinar* (Güler 2011: 199) *koyulan çikin*" (Uzunçarşılı 2013: 13, 35), veya "*cüzdan*" (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı 2010: III) anlamlarına da gelmektedir.

B. Osmanlılardan Önce Surre-i Hümayun

Surrenin ilk olarak ne zaman gönderildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak surrenin ilk defa Emeviler zamanında düzenli olarak gönderilmeye başlandığı kabul edilmektedir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un 758 senesinde yaptığı hac vazifesi esnasında Haremeyn halkına, Haremeyn halkının ileri gelenlerine çeşitli hediyeler ve Kureyş'in ileri gelenlerine biner dinar dağıtmış olduğu kayıtlara yansımıştır (Küçükbaşçı 2007: 232).

Maddi yardımların yanında barış süreçlerinde fırsat bulunduğu sürece hac yollarının bakımı ve haberleşmede kullanılan posta teşkilatının kullandığı mekânların bakımı yapılmıştır. (Sabri Paşa 1301-1306: 641). Yolların yanında hacıların güzergâhında rahatça konaklayabilecekleri yeni mekânlar, tesisler inşa edilmiş ve var olan tesislerin de bakımları yapılmıştır (Buzpınar 2009: 567).

Abbasi Halifesi Mehdi-Billah (775-785) başa geldikten sonra kendinden önceki halifeler gibi o da Mekke ve Medine halkına yardımlarda bulunmuş ve bu şehirlere otuz milyon dirhem bağışta bulunmuştur. (Küçükbaşçı 2007: 233). Abbasi Halifesi el-Muktedir Bî'llah, 923 senesinde surre gönderimini adet haline getirip surreyi her yıl göndermeye başlamıştır (Atalar 2015: 25; Elkabashi 2001:4). Abbasilerden başka Haremeyn'e yardım gönderen ve itibar sahibi olmak isteyen Fâtımiler ve Eyyubiler gibi devletler de vardı. Fâtımiler zamanında Musul Atabegi Muzafferüddin Kökböri Mekke ve Medine'ye 5.000 dinar göndermiştir (Buzpınar-Küçükbaşçı 1997: 153). Vezir Bazuri zamanında ise buraya gönderilen yardım miktarı 200.000 dinara çıkartılmış ve Osmanlılara kadar hiçbir devlet bu denli miktarda yardımda bulunmamıştır (Ağca 2008: 29). Bunların yanında Gazneli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Eyyubi devletleri Haremeyn'e yardımda bulunan diğer devletlerdir. Selahaddin Eyyubi zamanında Mekke ve Medine'nin korunması Eyyubiler tarafından yapıldığı için Selahaddin Eyyubi'ye ilk defa Haremeyn'in hizmetkârı anlamına gelen "*Hâdimü'l-Haremeyn*" denilmiştir (Şeşen 1987: 409-410).

C. Osmanlılar Döneminde Surre-i Hümayun

Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman devletler gibi kutsal mekânlara yardım göndermeyi bir borç saymanın yanında manevi anlamda da vicdanlarını rahat ettirmek maksadıyla surre gönderilmesi geleneğini devam ettirmişlerdir (Gökbilgin 1977: 2). Osmanlılar zamanında ilk olarak hangi padişah zamanında surre gönderildiği ile ilgili tam olarak bir bilgi mevcut değildir. Bazı kaynaklarda Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Edirne'den Haremeyn'e toplamda olarak ilk 80.000 altın surrenin gönderildiği belirtilmiştir (Akgündüz 2005: 108).

Birçok müverrih eserlerinde ağırlıklı olarak ilk surrenin Çelebi Mehmed (1403-1421) zamanında gönderildiğiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Âşıkpaşa-zade, Çelebi Sultan Mehmed'in imaretler yaptırdığını, buradan elde edilen gelirlerin de Haremeyn'e gönderildiğini (Âşıkpaşazade 1970: 95), Mehmed Neşri de, Çelebi Mehmed'in Bursa'da çeşitli medrese ve camiler inşa ettikten sonra, Mekke ve Medine'deki fakirlere hediyeler gönderip, kendi vilayetinden çeşitli yerleri de buraya vakfettiğini belirtmiştir (Neşri 2014: 550). *Solakzade Tarihi*'nde, Çelebi Mehmed zamanında Mekke ve Medine yoksullarına her yıl surre namında pek çok mal gönderildiği (Çelebi Solakzade, 1989: 188) ve Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukûât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Haremeyn'e ilk surre gönderiminin Çelebi Mehmed zamanında başladığını belirtmiştir. (Nuri Paşa, 1327: 31).

Mekke ve Medine'ye surre gönderen üçüncü Osmanlı padişahı II. Murad'dır ve onun zamanında surre miktarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Buzpınar 2009: 568), Sultan Murad'ın özellikle Ka'be-i Muazzama, Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerrreme'ye ve Kudüs'ün fukarasına her yıl üç bin beş yüz sikke² gönderdiği anlatılmaktadır (Solakzade 1989: 257). Daha sonraki süreçte Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar Haremeyn'e gönderilen sadaka-i seniye'nin miktarı 3.503.613 kuruş olmuştur. Buna %35 hesabıyla 1.226.264 kuruş iskonto ilave olursa surre-i seniye'nin miktarı 4.729.877 kuruş ve 9.459 kise yapmaktadır. Bu paranın 1.074.860 kuruşu Mekke-i Mükerrreme'ye, 2.416.701 kuruşu Medine'ye ve 11.547 kuruşu Kudüs ahalisine gönderilmiştir (Sabri Paşa 1301-1306: 685-686).

1517 yılı itibarıyla Haremeyn'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra surre düzenli biçimde gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlılar zamanında surre genellikle İstanbul ve Kahire'den gönderilmiş fakat bazı zamanlarda Yemen ve Halep'ten gönderildiği de olmuştur. Osmanlılar zamanında maddi amaçlı gönderilen surrenin yanında kutsal topraklara giden yolların üzerindeki güvenliği sağlamaları maksadıyla bedevilere de "urban surresi" gönderilmiştir (Buzpınar 2009: 568).

Haremeyn'e surre gönderilmesi on dokuzuncu yüzyılın başında Mekke ve Medine'nin Vehhabiler'in yönetiminde kaldığı süre hariç 1915 senesine kadar devam etmiştir. 1916 senesine ait surre Şerif Hüseyin'in isyanından dolayı Medine'de kalmış ve Mekke'ye ulaştırılamamıştır. Son Osmanlı padişahı VI. Mehmed surre hazırlanması isteğinde bulunsa da surre gönderimine ait herhangi bir bilgi mevcut değildir (Buzpınar 2009: 568).

D. Surre Defterleri Hakkında

Surre defterleri genel olarak dikdörtgen şeklinde ve 15x42 cm'dir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Surre Defterleri Kataloğunda Hicri 1066 (1656) tarihli, 32 numaralı Mekke'ye gönderilen, EV.HMK.SR.D. kodlu defter olup bu çalışma için ele alınan defter 14x41 cm ve dikdörtgen şeklindedir. 32 numaralı defter 12 varaktan meydana gelmektedir.

Surre defterleri arşivde Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti (EV.HMK.SR.d) defterleri kataloğunda Surre Defterleri başlığı adı altında yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) ilk surre defteri 1009 (1600) tarihli olarak belirtilmiştir. Daha önceki zamanlarda da surre gönderimi yapılmış fakat bir deftere kayıt tutularak kime ne kadar miktarda yardım yapıldığı veya görevi karşılığında nakdi ücret verildiğini gösteren defter kayıtları mevcut

² Sikke: devletin resmi damgasıyla garanti altına alınmış ve madeni para yerine kullanılan bir isimdir. Bu defterlerde de anlam olarak nakit para anlamına gelmektedir.

değildir. 1600 yılından itibaren her yıl surre düzenli olarak gönderilmeye başlanmış, surre gönderimi Osmanlı'nın yıkılmasına kadarki döneme kadar da devam etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1009-1327/1600-1909 yıllarına ait toplamda 4.170 adet kaydı tutulan surre defteri bulunmaktadır. Kutsal topraklara gönderilen surreler ilk zamanlarda tek bir defterde toplanıyorken daha sonraki zamanlarda bu bilgiler ayrı ayrı defterlerde toplanmıştır. Hatta bir şehire giden surre miktarını belirten toplamda yirmi bir adet surre defteri gönderildiği de olmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010: 240)

Surre defterleri kendi içinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki toplam surre miktarının tutulduğu, surreden istifade edecek şahısların isimlerinin ve ne kadar yardım alacaklarının yazıldığı defterlerdir. Diğeri ise surre almaya hak kazanıp hakından feragat edenler, yeniden surre almaya hak kazananlar ve surreyi taşıyanların sağ salım gidip dönmeleri için görevlendirilen kişilere verilen surre miktarını gösteren defterlerdir. Bu görevlilere rağmen zaman zaman hacı kafilesi saldırılara uğramış ve bu sebepten dolayıdır ki 1112, 1224, 1225, 1226 ve 1227 yıllarına ait surre kayıtları arşivde yer almamaktadır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010: 240).

E. 32 Numaralı Defterin Değerlendirmesi

IV. Mehmed döneminde Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defter Hicri 29 Zilhicce 1066/18 Ekim 1656 tarihlidir. Mekke'ye gönderilen yardımlar Sultan Murad Han Türbesi Vakfı'ndan karşılanmıştır. 32 numaralı defter toplamda 12 varaktan oluşmakta olup 1a, 1b, 9b ve 12 numaralı varakları boştur.

Defterin başında IV. Mehmed'in tuğrası yer almaktadır. Defterin sonunda ise sağ alt tarafta Darsüssade ve Haremeyn evkafı nazırı Dilaver'in mührü yer almaktadır. Sol altta Haremeyni'-ş-şerefeyn yazıcı memuru Hasan'ın mührü yer almaktadır. Bunların altında ise Şeyhül-harem kadısı ve kaymakamı es-seyyid Hüseyin bin Ahmed'in mührü yer almaktadır.

Surre defterleri genelde diplomatik özellikleri bakımından bir giriş cümlesi ile başlamaktadır. Bu cümleler her defter için aynı olmamakla birlikte Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen defterlerin giriş cümleleri farklılık arz etmektedir. Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defter ise şu cümleyle başlamaktadır; *"Defter-i vezaif-i cema'at-i mezkûrin der Mekke-i Mükerrime evkaf-ı türbe-i şerif merhum mağfur lehu gazi Sultan Murad Han aleyhi el rahmetu vel gufran der mahruse-i İstanbul hafızallahu teale an el afat fi külli ezman der vacib sene sit sittin ve elf"* şeklindedir. Defterde geçmekte olan ilk cema'at ismi belgede silinmiş olduğundan tam olarak okunamamıştır.

Bundan sonraki süreçte sırasıyla surrenden pay alan cema'at isimleri ve bu cema'atlere mensup olan kişilerin isimleri, meslekleri ve bazılarının da nereli olduklarına dair bilgiler kayıt altına alınmıştır. Bu isimlerin altında şahısların almış oldukları miktarlar da kaydedilmiştir. Verilen bilgiler sayesinde surrenden pay alanların hangi maksat ve görev karşılığında bu hakkı kazandıkları hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Bunun yanında bu dönemde insanların ne tür mesleklerle meşgul oldukları bilgisi de bu defterlerden elde edilecek bilgiler arasında yer almaktadır.

Şahıslara dağıtılan miktar, isimlerinin altında yazılmakla beraber ismi geçen vakıftan ve şahıslara dağıtılan aynı yardımdan sonra bir de genel olarak toplam dağıtılan miktar yazılmıştır. Her vakfın göndermiş olduğu miktar, o vakfın ekonomik durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Bu defterde ihtiyaç sahiplerine ve görevlilere dağıtılan aynı yardım hasene olarak belirtilmiştir.

Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defterde *Cema'at-i ???³ mezkurun, Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l subh, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha, Cema'at-i fi vakt'ül zuhr, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l*

³ Silik olduğundan dolayı okunamamıştır.

asr, Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l subh, Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l zuhr ve Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr cema'atlerinden yardımlar gönderilmiştir. Toplamda bu defterde Mekke'deki 9 farklı cema'ate mensup ihtiyaç sahiplerine ve görevlilere yardımlar tevzi edilmiştir.

Tablo 1. Defterde Geçen Cema'at İsimleri ve Bu Cema'atlere Dağıtılan Toplam Miktar (EV.HMK.SR00032. Evkaf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri)

Cema'at İsmi	Gönderilen Miktar Hasene	Neferan
Cema'at-i ??? mezkurun	82	8
Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah	241	40
Cema'ati Cüzhânân-ı fi vaktül subh	181	30
Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha	181	30
Cema'at-i fi vakt'ül zuhr	181	30
Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l asr	181	30
Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l subh	121	20
Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l zuhr	121	20
Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr	121	20
Cema'an	1.410	228

Dokuz farklı cema'ate mensup şahıslara ve görevlilere dağıtılan toplam nakdi yardım 1.410 hasenedir.⁴ Bu dönemde hasene aynı zamanda nakit pâre anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan 1.410 hasene aynı zamanda 1.410 pâreye karşılık geliyordu. 1 pâre ise 3 akçe ediyordu. (Sahillioğlu 1989: 226). Bu hesaplama temel alındığında, surreden toplam 470 akçe dağıtım yapılmıştır. Bu miktar 228 farklı insana tevzi edilmiştir.

Cema'at-i ??? mezkurun'a mensup Şeyhül-harem nazırına 30, sabah namazı vaktinde müderris olan Şeyh Mehmed'in gözetiminde yasin okunması için 6, Şeyh Ahmed bin Ali'nin öğle namazı vaktinde fetih suresi okuması için 6, Şeyh İbrahim'in ikinci vaktinde kuran okuması için 6, Ahmed bin Hasan'ın yatsı namazı vaktinde kuran okuması için 6, Hasan Efendi'ye naibül haremlik görevi için 10 ve müvezzi'i⁵ görevi ile meşgul olan kişiye de 10 hasene surre tevzi yapılmıştır. İsmi geçen görevliler ve ihtiyaç sahibi kimselere toplamda ise 82 hasene dağıtılmıştır. Bundan faydalanıp ismi geçen cema'ate mensup olan kişi sayısı ise 8 kişidir.

Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah'a mensup haremüş şerif müezzini ve aynı zamanda Hanefi mezhebi imamı olan kişiye 7, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı imamlarına 6'şar hasene tevzi edilmiştir. Bunlardan başka monla⁶, şeyh, seyid ve kadıların aralarında bulunduğu kişilere 6'şar hasene tevzi edilmiştir. Toplamda ismi geçen cema'ate mensup 40 neferana⁷ 241 hasene pay edilmiştir.

Cema'ati Cüzhânân-ı fi vaktül subh'a bağlı şeyh, monla, müderris, ferraş⁸, müezzin, kâtip gibi mesleklerle mensup ile görevlilere ve Nakşibendi tarikatına mensup 30 kişiye toplamda 181 hesene pay edilmiştir. Kişi sayısı

⁴ Osmanlı devletinde para yerine kullanılan bir tabirdir. Sikke Osmanlılarda biri damga, diğeri nakit yerinde olmak üzere iki şekilde kullanılırdı. Nakit yerine doğrudan doğruya para kastedildiği zaman bu tabir kullanılmıştır.

⁵ Tevzi' ve takdim eden dağıtan kişi.

⁶ Molla.

⁷ Kişi.

⁸ Kâbe'yi süpürüp temizlemekle görevli olan kişi.

burada az gözüke de defterlerde şeyh, seyid vb. olanlar birden fazla kez not edilmiştir. Fakat burada sadece ismi geçen meslek sahipleri ve görevliler sadece bir defa belirtilmiştir.

Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha mensup olan şeyh, seyid, derviş, ferraş, Hanefi imamı, mücavir⁹, müderris, kâtip, hafız, ressam¹⁰ gibi görevlilerin yanında Nakşibendi tarikatına bağlı toplamda 30 kişiye 181 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-i fi vaktü'l zuhr'a mensup olan şeyh, monla, seyid, imam ve Nakşibendi tarikatına bağlı 30 şahsa toplamda 181 hasene pay edilmiştir. Bu cema'ate mensup olan bazı şahıslar bir birinden farklı 15 zaviyede ikamet etmektedirler.

Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l asr'a mensup şeyh, seyid, monla, hattab¹¹, müderris ile kadı mesleklerine mensup ve Nakşibendi tarikatına bağlı toplamda 30 kişiye 181 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l subh'a mensup ferraş, sakka-i zaviye¹², kadı ve şeyhler olmak üzere 20 kişiden oluşan görevlilere 121 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l zuhr'a mensup olan monla, şeyh, seyid ve Hanefi imamı dâhil 20 kişiye 121 hasene dağıtılmıştır.

32 numaralı defterde kayıtlı olan son cema'at, *Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr'dır*. Bu cema'ate mensup olan mücavir, müderris, seyid, şeyh ile fakih ve Nakşibendi tarikatına bağlı olan 20 görevli ve ihtiyaç sahibi kişilere toplamda 121 hasene tevzi edilmiştir.

Tablo 2. Defterde Kayıtlı Olan Çeşitli Meslek Grupları ve Unvanlar (EV.HMK.SR00032)

Meslek veya Unvan	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Şeyh	93	540 hasene
Seyid	30	168 hasene
Monla	14	85 hasene
İmam	8	49 hasene
Müezzin	7	43 hasene
Kadı	6	36 hasene
Müderris	5	30 hasene
Mücavir	4	24 hasene
Ferraş	3	18 hasene
Müvezzi'	1	10 hasene
Şeyhü'l-harem nazırı	1	30 hasene
Kâtip	2	12 hasene
Ağa	1	6 hasene
Hafız	1	6 Hasene
Ressam	1	6 hasene
Hattab	1	6 hasene
Nevvab	1	6 hasene
Sakka	1	6 hasene
Fakih	1	6 hasene
Ceman	181	1.087 hasene

⁹ Yurdunu terk ederek zamanını Haremeyn-i Şerifeyn'de ibadetle geçiren kişi.

¹⁰ Yazı işlerinden sorumlu kimse.

¹¹ Oduncu.

¹² Zaviyede su dağıtmakla görevli olan kişi.

32 numaralı defterde çeşitli meslek gruplarına ait ve unvanlara sahip olan 19 farklı isim not edilmiştir. İsmi geçen meslek grubu ve unvanlara sahip 181 kişiye toplamda 1.087 hasene tevzi edilmiştir. Bunlar arasında sayı olarak en fazla olanlar şeyhlerdir. Toplam sayıları 93 kişi olan şeyhlere surrenden 540 hasene pay edilmiştir. Toplam sayıları 30 kişi olan seyidlere 168 hasene pay edilmiştir. Monlalar (molla) toplam olarak 14 kişiden oluşmakla beraber kendilerine 85 hasene tevzi edilmiştir. İmamların toplam sayısı 8 kişi olmakla beraber bunların aralarında bazı mezhep gruplarına mensup imamlar da bulunmaktadır. Bazı defterlerde dört hak mezhebine de ayrı ayrı surrenden pay ayrıldığı da olmuştur. Belirtilen imamlara toplamda 49 hasene tevzi edilmiştir.

Kadılar toplamda 6 kişiden meydana gelmektedir. Kendilerine kişi başı altışardan olmak üzere surrenden 36 hasene nakdi yardım yapılmıştır. Bu kadınların her biri Şafi, Hanefi, Maliki ve Hanbeli gibi dört hak mezhebini temsil etmektedir. Haremeyn'in eğitim işlerinden sorumlu olan müderrislerin sayısı 5 kişiden oluşmaktadır. Müderrislerin her birine altışar ve toplamda da 30 hasene tevzi edilmiştir. Evlerini terk edip Mekke-i Mükkerreme'de ömürlerinin geri kalanını ibadet etmekle geçiren mücavirlerin sayısı 4'tür. Mücavirlere toplamda 24 hasene tevzi edilmiştir. Mücavirler genel olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından Haremeyn'e gelmişlerdir. Buralara gelen halkın önemli bir kısmı zaviye ve ev gibi yerlerde ikamet etmişlerdir. Harem'in temizlenmesinden sorumlu olan temizlik görevlilerinin yani ferraşların sayısı 3 kişi ve kendilerine toplamda 18 hasene tevzi edilmiştir.

Defterde Müvezzi' bir kişi olmasına rağmen görevinin ehemmiyeti gereği kendisine 30 hasene pay ayrılmıştır. Defterde belirtilen kâtip sayısı 2'dir ve kendilerine 12 hasene pay edilmiştir. Şeyhü'l-haremin nazırına, görevinin ehemmiyeti gereği kendisine surrenden 30 hasene pay ayrılmıştır. Bunları takiben ağa, ressam, hafız, hattab, nevvab, sakka ve fakihin sayıları 1 olmakla birlikte her birine altışar hasene surrenden pay ayrılmıştır.

Tablo 3. Defterde Kayıtlı Olan Mezhepler ve Tarikatlar (EV.HMK.SR00032)

İsmi Geçen Mezhepler	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Hanefi	8	49 hasene
Şafi	2	12 hasene
Nakşibendi	12	75 hasene
Ceman	22	136 hasene

Mezhepler dağılımına bakıldığında Hanefi mezhebine mensup kişi sayısının 8 olduğu deftere not edilmiştir. Bu 8 kişiye surrenden 49 hasene pay ayrılmıştır. Diğer bir mezhep olan şafi mezhebine defterde kayıtlı 2 kişi olduğu belirtilmiş ve bunlara kişi başı altışar hasene tevzi edilmiştir. Tarikatlardan ise ismi geçen sadece Nakşibendi'lerdir. Bu tarikata mensup kişi sayısı 12 olmakla beraber kendilerine toplamda 75 hasene pay ayrılmıştır. Genele bakıldığında ismi geçen mezheplere ve tarikata mensup kişi sayısı toplamda 22 ve bunlara dağıtılan toplam miktar ise 136 hasenedir.

Tablo 4. Defterde Kayıtlı Olan Bazı Şehir ve Etnik İsimler (EV.HMK.SR00032)

Şehir İsmi	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Rumi	6	37 hasene
Buhari	3	18 hasene
Hindi	2	12 hasene
Üsküdari	1	6 hasene
Kürdi	1	6 Hasene
Diyarbakiri	1	6 Hasene
Erzurumi	1	6 hasene
Bağdadi	1	6 hasene

Ceman	16	97 hasene
-------	----	-----------

Surreden pay alan kişilerin nereden geldikleri ile ilgili not edilen şehirlere bakıldığı zaman Haremeyn'e birçok farklı yerden insanların geldiği gözlemlenmektedir. Şehir ve etnik bilgileri belirten tabloda sayısı en fazla olanlar 6 kişi ile Rumi olanlardır. Rumiler, genelde Anadolu'dan gelenler için kullanılan bir tabirdir. Rumilere surreden 37 hasene tevzi edilmiştir. Buhari olanların sayısı çok olan ikinci topluluktur. Buharilere altışardan 18 hasene surreden pay ayrılmıştır. Hindi olanların yani Hindistan tarafından gelmiş insan sayısı toplamda 2 kişi olmakla beraber bunlara 12 hasene surreden nakdi yardım yapılmıştır. Üsküdari, Kürdi, Diyarbekiri, Erzurumi ve Bağdadi olanların sayısı birer kişi olmakla beraber kendilerine altışar hasene surreden pay ayrılmıştır.

32 numaralı defter IV. Mehmed zamanında Mekke halkına ve görevlilerine pay edilecek yardımın belirli bir düzen içerisinde dağıtılması için tutulmuştur. İsmi geçen tüm görevli ve yardıma muhtaç olan Mekke-i Mükerrerme sakinlerine ceman 1.140 hasene surreden pay ayrılıp hak sahiplerine yukarıda ismi geçen görevlilerin huzurunda tek tek tekrar not edilerek dağıtılmıştır. Bu surreden pay alıp deftere not edilen toplam kişi sayısı ise 228'dir.

SONUÇ

İslam dünyasında ve Osmanlıda kutsal mekânlara gönderilen para ve hediyelerin gönderilmesi bir onur meselesi haline gelmiştir. Yapılan bu tip maddi yardımlar Arapça "surra" ve Türkçe "surre" olarak adlandırılan paketlere yüklenerek bu beldelere gönderilmiştir (İpek 2006: 289, 316).

Osmanlı Devleti kendinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi surre-i hümayun geleneğini imparatorluğun yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Bu gelenek, İslam'ın güzel örneklerinden biri olması açısından başa gelen her Osmanlı padişahı bu geleneği devam ettirmiştir. Osmanlı'da Çelebi Mehmed ile başlayan bu gelenek Kanuni zamanında yapılan yardımların iki katına çıkmasına kadar varmıştır. Yavuz'un Mısır'ı almasından sonra Osmanlı padişahları, kutsal toprakların Hadimü'l Haremeyn'leri (kutsal toprakların hizmetkârları) unvanını almıştır. Surre gönderilmesi hac vazifesini yerine getiremeyen Osmanlı padişahları için de bir teselli kaynağı olmuştur. Kendileri bizzat hacca gidemediklerinden dolayı kendi kurmuş oldukları vakıflardan kutsal topraklardaki ihtiyaç sahiplerine ve buranın çalışanlarına yardımlar göndermişlerdir.

Yukarıda ele alınmış olan çalışmada da IV. Mehmed zamanında gönderilen bir surre defterinin kaydı değerlendirilmiştir. Surre denince akla ne geldiği, vakıflarla olan bağlantısı, surrenin gönderilme amacı, dini ve siyasi açıdan önemi gibi sorulara cevap aranmıştır.

1066 tarihli ve 32 numaralı surre-i hümayun defterinde Mekke'de ihtiyaç sahiplerine, ismi geçen vakıflardan ne kadar miktarda yardım gönderildiği bunun yanında Kâbe'de çeşitli vazifelerde bulunmuş kişilere dağıtılan miktarlar incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu defterden yola çıkarak defterde isimleri yazılı Mekke halkının ne tür mesleklerle uğraştıkları ve yardıma muhtaç insan sayısına ulaşılmaktadır. Tabi ki tek bir defter üzerinden hareket edip genel bir kaniya varmak yanıltıcı olabilir. Ama bir fikir oluşması açısından da yapılan işin değerli olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede Mekke'de oduncu, sakka, müderris, kadı, nazır, müezzin ve imam gibi meslek ve görev dallarında bulunan insanların olduğu gözlemlenmiştir. Herhangi bir mesleği olmayıp ihtiyaç sahibi olanlar da surreden pay alarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Surreden pay alıp ismi deftere yazılan kişilerin Mekke'nin hangi mahallelerinde oturdukları ile ilgili bilgi yer almadığından, Mekke'nin o dönemdeki idari yapısı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat bunun yanında bu defterden hareketle, Mekke halkının ne tür meslek grupları ile alakadar oldukları, bölgede hangi mezhep ve etnik grupların yaşadığı ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Defter incelemesi sonrasında Mekke'de hanefi ve

şafi mezheplerine mensup insanların yanında Nakşibendi tarikatına mensup insanların da yer aldığı belirlenmiştir. Surrenden pay alıp diğer mezhep ve tarikatlara mensup insanların olup olmadığı bilinmemektedir.

Osmanlının kutsal topraklara yapmış olduğu bu tip yardımlar dönemin diğer İslam devletlerinin Osmanlıya karşı saygılı olmasını da sağlamıştır. Bu saygınlığın kazanılması sadece Osmanlı için geçerli bir durum değildir. Mekke ve Medine'ye yardımda bulunup, buranın korumalığını üstlenen bütün İslam devletleri diğer Müslüman devletler tarafından saygınlık kazanmıştır.

32 numaralı ve 1656 tarihle surre defteri ile beraber Sultan Murad Han Türbesi Vakfı'ndan Mekke'ye akçe hesabıyla toplamda 470 akçe gönderildiği tespit edilmiştir. Kutsal topraklara surre gönderilmesi ve Mekke örneği üzerinden gidildiği zaman, bir sene içinde gönderilen miktarın bu kadar az olduğu kanısına varılması yanıltıcı olabilir. Çünkü 1066 tarihinde Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen 5 farklı defter daha mevcuttur. Bu çalışmada ele alınmış olan sadece bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

EV.HMK.SR00032. (Evkaf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri/Defter Numarası)

Ağca, Sevgi (2008). "Tradition of Imperial Surre". *Imperial Surre*. N. Bayhan. (Editör).. İstanbul: Korpus Publishing House. 29-39.

Akgündüz, Murat (2005). "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22: 107-114.

Aşıkpaşazade (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. hzl. H. N. Atsız. İstanbul: MEB Yay.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul

Buzpınar Ş. Tufan. (2009). "Surre". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 567-569.

Buzpınar, Ş. Tufan-Küçükbaşçı, Mustafa S. (1997). "Haremeyn". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 153-157.

Elkabashi, Anam Mohamed Osman (2001). *Surre Defterleri ve 1049/1639-1640 Tarihli Surre Defteri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eyüp Sabri Paşa (1301-1306). *Mir'atü'l-Haremeyn*. İstanbul: Bahriye Matbaası. 641.

Gökbilgin, Tayyib (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Güler, Mustafa (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları-16. ve 17. Yüzyıllar*. İstanbul: Çamlıca Yay.

İpek, Selin (2006). "Ottoman Ravza-i Mutahhara Covers Sent From Istanbul To Medina With the Surre Processions". *Muqarnas* 23: 289-316.

Kahraman, Seyit Ali (2008). "Imperial Surre". *Imperial Surre*. N. Bayhan. (Editör).. İstanbul: Korpus Publishing House. 15-28.

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri (2007). *Abbasilerden Osmanlılara Mekke-Medine Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yay.

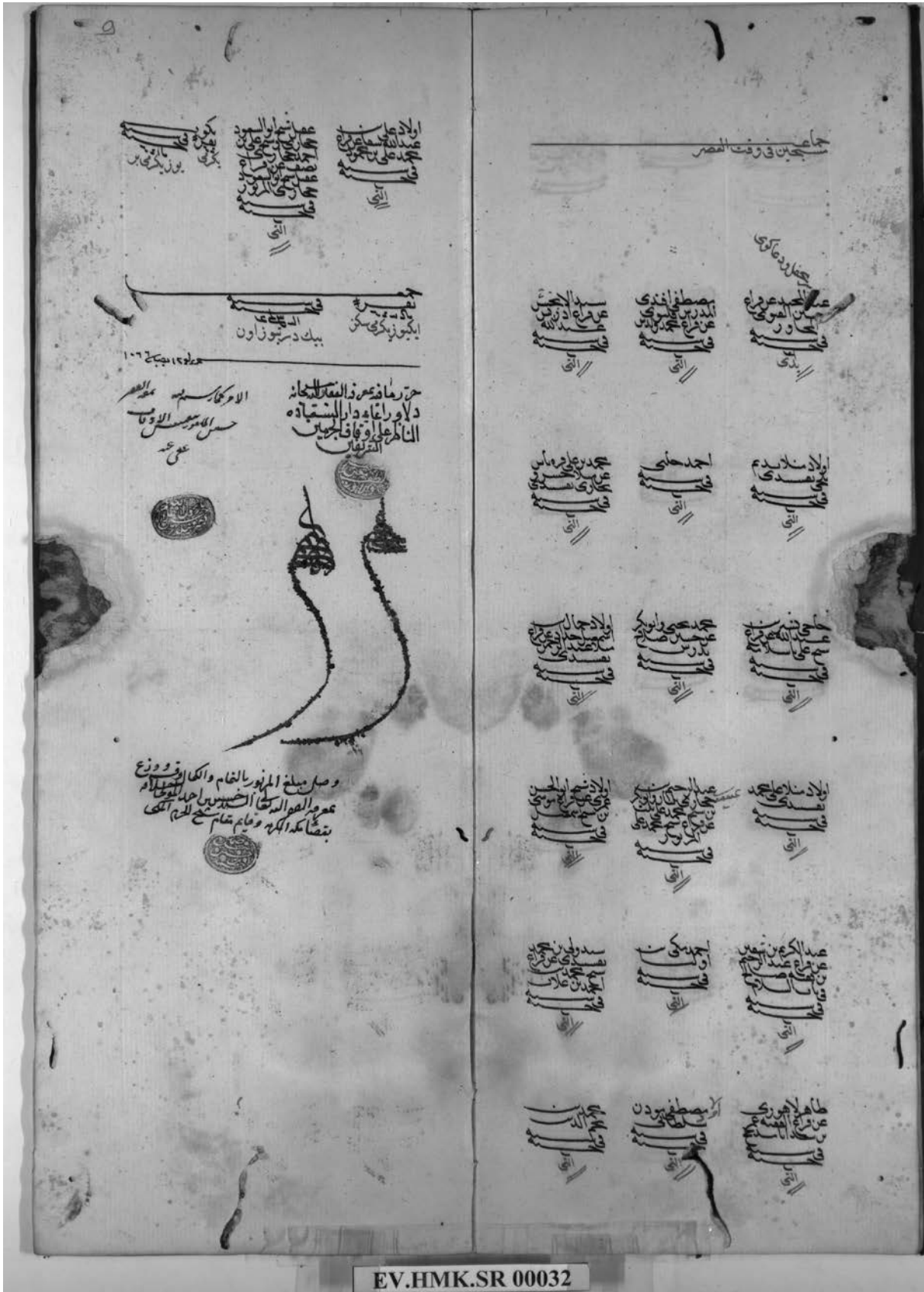
Mustafa Nuri Paşa, (1327). *Netâyicü'l-Vukû'ât*. Bab-ı Ali Cedidesi Matbaası. 31.

- Neşri, Mehmed (2014). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. hzl. F. R. Unat, M. A. Köymen. Ankara: TTK Yay.
- Sahillioğlu, Halil. (1989). "Akçe". İslam Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 224-227.
- Solakzade, Mehmed Hemdemi Çelebi (1989). *Solak-Zade Tarihi*. hzl. V. Çabuk. C.1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Şeşen, R. (1987). Eyyubiler., K. Seyithanoğlu. (Editör). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul. Çağ Yayınları, 6, s. 409-410. 305-424.
- T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı. (2010). *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2013). *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*. Ankara: TTK Yay.

EKLER

Resim 1. Surre Defteri Örneği

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Osmanlı Arşiv Belgeleriyle Muarız (Saros) Körfezi Cedid Kalesi

Fuat DURMUŞ¹

Özet

Bu çalışma, Osmanlı Dönemi'nde Muarız (Saros) Körfezi'ndeki Evreşe Kazası'na bağlı Karaçalı Karyesi ile Karaçalı Karyesi karşısındaki ada üzerinde bulunan yapılar hakkında bilgilerin yer aldığı Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri kapsamında hazırlanmıştır. Bu çalışmayla Osmanlı arşiv belgelerindeki bilgiler dışında bugün buldukları yere ilişkin herhangi bir kayda olmadığı Karaçalı Karyesi ile karşısındaki ada üzerinde bir zamanlar yer alan yapıların lokalizasyonu yapılmaya çalışılacak; kaleler şehri Çanakkale'nin Osmanlı Dönemi'ne ait, ismi ile müsemma, yeni bir kalesi tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Arşiv Belgeleri, Muarız (Saros) Körfezi, Büyükada, Kale-i Cedid (Manastır) Kalesi, Karaçalı Karyesi.

Cedid Castle Fortress Gulf of Muariz (Saros) By Ottoman Archival Documents

Abstract

The present study was built on the Ottoman Archival Documents of Presidency offering data concerning Karaçalı Village of Evreşe Town in Gulf of Muariz (Saros) and the structures on the island opposite Karaçalı Village. The study is also concerned with the localization of the Karaçalı Village and the island on which no source of data is available other than the Ottoman Archival Documents and aims to introduce a new Ottoman fortress of Çanakkale, the city of fortresses.

Keywords: Ottoman Archival Documents, Gulf of Muariz (Saros), Büyükada, Kale-i Cedid (Monastery) Fortress, Karaçalı Village

GİRİŞ

Ege Denizi'nin kuzeyinde bulunan Antik Çağda Melas Kolpos, Osmanlı Dönemi'nde Muarız Körfezi; günümüzde ise Saros Körfezi adıyla anılan bölgenin güneyinde Gelibolu Yarımadası, kuzeyinde Trakya kıyıları yer almaktadır (Uydu Görüntüsü:1). Üçgen şeklindeki Saros Körfezi, 75 km uzunluğunda ve 35 km genişliğindedir². Saros Körfezi, Osmanlı Dönemi'nde, önce Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı Derya Beyliği niteliğindeki Gelibolu Sancağı'nın bir parçasıyken daha sonra Barbaros Hayreddin Paşa'nın 1533'te Osmanlı İmparatorluğu'nun hizmetine girmesiyle teşkil ettirilen Cezayir-i Bahri-i Sefid Eyaleti'ne dahil edilmiştir³. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesiyle

¹ Arkeolog, Çanakkale Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü uzmanı, e-mail: fuat_durmus@mynet.com.

² "Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi Karasal ve Denizel Biyolojik Çeşitliliğin Tespiti Projesi Sonuç Raporu" (Ekim 2014). T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, s.6.

³ Şakiroğlu, Mahmut H. (1993), "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDİA)* c. 7, s.500-501. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=070500&idno2=c070351#1> Gelibolu'nun Ege adaları üzerindeki idari konumu için ayrıca bkz.: Emecen, Feridun (2003). "Ege Adalarının İdarî Yapısı", *Ege Adalarının İdarî, Yapısı*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları.

de Edirne Vilayetinin bir sancağı (livası) haline dönüştürülen Gelibolu ile birlikte Saros Körfezi ve çevresinin de bu düzenleme ile Edirne Vilayeti'ne bağlanmıştır⁴. Saros Körfezi'nin kuzey tarafında sırasıyla Minikada, Küçükada ve Büyükada (Panagia-Panaia) olmak üzere Üçadalar yer almaktadır (Uydu Görüntüsü:2). Saros Körfezi'ndeki düzenli yerleşime uygun olmayan Üçadalar, bugün askeri atış talimgahı olarak kullanılmaktadır; Üçadalar'ın askeri atış talimgahı olarak kullanılması nedeniyle Üçadalar'da arkeolojik ve tarihi araştırmalar pek yapılamamıştır. Büyük ya da küçük olsun Osmanlı egemenliği altındaki adalar, genellikle yakın buldukları ana karanın idarî sistemine bağlandığından Gelibolu Yarımadası'nda uygulanmakta olan tüm idari sistemler, üç adaları da içine alacak şekilde tertip edilmiş olmalıdır. Gelibolu Yarımadası'nın Prehistorik ve Klasik Dönem yerleşimleri çok iyi araştırılmıştır⁵; Bizans ve Osmanlı Dönemi de hakeza pek çok araştırmaya konu olmuştur⁶. Ancak Saros Körfezi'ndeki Üçadalar'da ise yapılmış ve yayınlanmış tek araştırma Ayşe Ç. Türker'e aittir⁷. Türker, 19. yy. gravürlerinden yola çıkarak Büyükada üzerindeki yapıları araştırarak belgelemiş ancak bu yapıların adları ve tarihsel rollerine değinmemiştir. Oyasaki Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri'nde söz konusu ada üzerindeki yapılar, adları ve işlevleriyle açık bir şekilde belirtilmiş durumdadır.

Evreşe Kazası'na bağlı, Karaçalı Kariyesi ve karye karşısındaki ada üzerinde yer alan yapılar ile Osmanlı Dönemi'nde bu bölgede gerçekleşen olaylara ilişkin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan yirmi dört belge ve üç defter incelenmiştir. İncelenen bu belgelerde geçen Evreşe Kazası, bugün Gelibolu İlçesi'ne bağlı bir beldedir ancak Evreşe Beldesi'nde günümüzde Karaçalı adında bir köy bulunmamaktadır. Fakat Saros Körfezi kıyısındaki Evreşe'ye bağlı Adilhan Köyü ile Edirne İli, Keşan İlçesi, Sazlıdere Köyü arasındaki Sazlıdere Sahil Yolu'nun güney tarafı, Karaçalı Mevkii olarak bilinmektedir. Karaçalı Köyü her ne kadar günümüze ulaşmasa da Karaçalı adı, mevkii adı olarak hala bölgede ve tapu kayıtlarında kullanılmaktadır (Uydu Görüntüsü:3). H.1261-M.1845 tarihli Evreşe Kazası Temettuât Defteri'nden 49 haneli, 129 nüfuslu Karaçalı Karyesi'nin reaya (Rum) köyü olduğu anlaşılmaktadır⁸.

Karaçalı Mevkii'nin tam karşısında ise Saros Körfezi'nin Üçadalarından Büyükada yer almaktadır (Uydu Görüntüsü:4). Mera vasfındaki, 301.000,00m²'lik yüz ölçüme sahip adanın günaybatısında doğal bir liman

⁴ 1864 Vilayet Nizamnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Tural, Erkan (2004), "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Yerel Yönetimler Dergisi*, c.13, Nisan, s.93-123.

⁵ Gelibolu Yarımadası'ndaki Prehistorik ve Antik Çağ Araştırmaları için ayrıca bkz.: Özdoğan, Mehmet (1996). "Tarihöncesi Dönemde Trakya. Araştırma Projesinin 16. Yılında Genel Bir Değerlendirme", *Anadolu Araştırmaları XIV, Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan*, s.329-360; Özbek, Onur (2008). "Gelibolu Yarımadası Güneyindeki Bazı Höyüklerin Son Araştırmalar Işığında Yeniden Değerlendirilmesi", *Journal of Archaeology and Art*, 127:pages1-14. Sayar, Mustafa Hamdi (1990). "Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 18-23 Mayıs 1989, Ankara s.211-216. Yıldırım, Zeynep Koçel (2014). "Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Çanakkale Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey Araştırması 2013 Yılı Çalışmaları", *32. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c.1, Gaziantep 02-06 Haziran s.437-460. Körpe, Reyhan (2016). "2015 Yılı Gelibolu Yarımadası Sestos Antik Kenti ve Çevresi Yüzey Araştırması", *34. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c.2., 23-27 Mayıs, Edirne, s.591-610.

⁶ Gelibolu Yarımadası'ndaki Bizans ve Osmanlı Dönemi Araştırmaları için ayrıca bkz.: Uysal, Ali Osman- Türker, Ayşe Çaylak (2007). "Çanakkale İli Ortaçağ ve Türk Dönemi Yüzey Araştırması 2005 Yılı Çalışmaları" *24. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, c. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara s.107-126; Eren, Ramazan (1990). "Çanakkale ve Yöresi Türk Devri Eserleri", *Çanakkale; Türker, Ayşe Ç. (2006). "Çanakkale Boğazında Bizans Dönemine Ait Tarihi Ve Arkeolojik Veriler", Çanakkale I: Savaşı ve Tarihi*, İstanbul 536-537; Acioğlu, Yusuf (2006). "Çanakkale Boğazı'ndaki Kaleler", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale; Acioğlu, Yusuf (2013). "Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi*, Çanakkale; Eyice, Semavi (1980). "Çanakkale Boğazı Kalelerinin XVI. yy.da İtalya'da Basılmış Gravürleri", *Bedrettin Cömert'e Armağan, Hacettepe Üniversitesi Yayınları*, Ankara s.258-260.

⁷ Türker, Ayşe Ç. (2015). "An Archaeological Survey of the Early Christian-Byzantine Period on the Valleys That Reached the Hellespont: 2014 Research", *33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu*, C.1, Erzurum s.301-324.

⁸ Menekşe, Metin (2017). "XIX. Yüzyıl Ortalarında Evreşe Kazası'nda Yaşayan Hane Sahipleri ve Mesleklerine Dair Bazı Bilgiler", *Social Sciences Studies Journal, SSSJournal (ISSN:2587-1587)*, vol:3, Issue:12, pp.1872-1886.

bulunmaktadır. Kuzeydoğuya doğru yükselen adanın en yüksek noktası ortalama 55 metredir. Ada, Çanakkale Deniz Komutanlığı'nca top atış talimگاهی olarak kullanıldığından adaya giriş ve çıkışlar izne tabiidir. Büyükada üzerindeki yapılara ilişkin elimizdeki somut kalıntıları, adanın uydu görüntüleri oluşturmaktadır. Adanın uydu görüntülerinden ada üzerindeki muhtelif yönde ve sayıda duvar kalıntılarını görmek mümkündür. Türker tarafından da bu kalıntılar, kısaca betimlenerek Bizans ve Osmanlı Dönemi savunma yapıları olarak tanımlanmıştır⁹. Uydu fotoğraflarında gördüğümüz ve Türker tarafından tanımlanan adadaki yapı izleri, Osmanlı Arşiv Belgelerinde geçen başta Manastır olmak üzere, Kale-i Cedid Kalesi, Kale Camii, Camii Cedid ve Kale-i Cedid Tabyası'na ait izler olmalıdır¹⁰.

Gelibolulu Piri Reis'in Kitab-ı Bahriye'sinin ikinci bölümünde yer alan, 16. yüzyılın başına ait Saros Körfezi haritasında Üçadalar gösterilmiş olsa da adaların adları belirtilmemiş, Büyükada üzerinde de herhangi bir yapıya yer verilmemiştir¹¹. Büyükada üzerindeki yapılar ise Piri Reis tarafından ya haritasına eklenecek kadar dikkate değer görülmemiştir ya da uzak bir olasılıkla o dönemde Büyükada üzerinde herhangi bir yapı bulunmamaktadır (Harita:1). Aikaterini Laskaridis Foundation Library koleksiyonundaki Fransız arkeolog ve gezgin Jean-Baptiste Lechevalier'in (1752-1836) 1800 yılına ait Marmara haritasında (Harita:2) Büyükada, I. Panaia Monastère (Panaia Manastırı) olarak gösterilmiştir. Yine aynı koleksiyonda bulunan Fransız hidrograf Joseph Roux'un 1804 yılına ait Saros Körfezi haritasında (Harita:3) ise Büyükada üzerindeki yapılar, açık bir şekilde resmedilmiştir¹².

Kalenin inşa tarihiyle ilgili elimizde herhangi bir belge bulunmamaktadır ancak 1731 yılına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesinden, adada yer alan manastırın bir bölümünün kaleye dönüştürülmüş olduğu anlaşılmaktadır. Yine aynı belgede manastırdaki eşya ve hayvanların kesişlere ait olduğu belirtilmiş ve kale dizdarı tarafından bu mallara müdahale edilmemesine dikkat çekilerek, bu mallar, her ne şekilde ve kim tarafından olursa olsun alıkonulmaktan men edilmiştir¹³. Kale-i Cedid (Manastır) Kalesi'nde görev yapan yeniçerilerin ulufeleri ise M.1746 yılı kayıtlarına göre Gelibolu Gümrüğü tarafından karşılanmış ve bir senelik ocaklık üç bin kûsur akçeyi bulmuştur¹⁴. M.1759 tarihli belgeden ise kalede otuz beş askerin görev yaptığını öğrenmekteyiz¹⁵. Dergah-ı Ali Topçu sınıfı tarafından tahkim edilen kalede M. 1759 yılında kalenin sur duvarları

⁹ Türker, (2015). a.g.m., s.316.

¹⁰ Osmanlı kaleleri için ayrıca bkz.: Boran, Ali (1999). "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi", *Osmanlı, c.10, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara s.347-361; Gabriel Albert (1941). "İstanbul Türk Kaleleri", (Çev. Alp Ilgaz), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul; Sevgen (1960). *Nazmi Anadolu Kaleleri*, c.1, Ankara; Remzi, Ali (1934). "Eski ve Yeni Kaleler Hakkında Teracibi Harbiye ve Noktai Nazar (Kalecilik Hakkında Konferans)", Askeri Matbaa, İstanbul; Özgüven, H. Burcu (2000). "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyılda Osmanlı Askeri Yapıları ve Kalelerine Dair Genel Bir Değerlendirme", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi(Bidiriler)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, s.271-282; Sönmez, Zeki (2001) "Osmanlı Kale Mimarisinin Ana Hatları", *EJOS*, IV(2001) (M.Kiel, N.Landman & H.Theunissen (eds.) *Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art*, Utrecht-The Netherlands, August 23-28, 1999), No: 58, s.1-18; Ülkü, Osman (1998). "Gelibolu'da Bulunan Türk Dönemi Mimari Eserleri", *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi*, Erzurum; Camiler hakkında ayrıca bkz.: Önkal, Ahmet- Bozkurt, Nebi (1993). "Camii" mad., *İslam Ansiklopedisi, T.D.Y., İslam Araştırmaları Merkezi*, c.7 İstanbul s.46-56; Eyice, Semavi (1993). "Cami", mad., *İslam Ansiklopedisi, T.D.Y., İslam Araştırmaları Merkezi*, c.7, İstanbul, s.56-90; Manastırlar hakkında ayrıca bkz. Gürkan, Salime Leyla (2003). "Manastır" mad., *İslam Ansiklopedisi, T.D.Y., İslam Araştırmaları Merkezi*, c.27, İstanbul s.558-560; Doğan, Sema (2003). "Ortaçağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 20, Sayı 2, Ankara s.73-89; Talbo, Alice Mary (1999). "Bizans Manastır Sistemine Giriş", *Coğito*, Sayı (17), Yapı Kredi Yayınları, 160-176. Erdoğan Güzel, Esra (2012). "Bizans Manastırlarının Tarihi Gelişimine Genel Bir Bakış ve Konstantinopolis Örneği", *Batman Üniversitesi, Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Batman s.433-441.

¹¹ Piri Reis için ayrıca bkz.: Karakaş Özür, Nazan (2015). "500 Yılın Ardından Piri Reis", Yeditepe Yayınevi, İstanbul; Bostan, İdris (2007). "Piri Reis" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C.34, İstanbul, s. 283-285.

¹² <http://eng.travelogues.gr/item.php?view=49583>

¹³ BOA.C.AS.D.Nr.248

¹⁴ BOA.AE. SMHD.I.D.Nr.181

¹⁵ BOA.C.AS.D.Nr.744

ile diğer yapılarında tamiratlar yapılmıştır¹⁶. Muarız Kalesi'ndeki yeniçeriler ile topçuların ulufelerini konu alan M.1759 tarihli belge ile M.1829 tarihli iki belge, kaledeki asker sayısı ile askerlerin maaşları konusunda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır¹⁷. M.1765 tarihli belgeden adada biri kale içerisinde olmak üzere iki adet caminin yer aldığını öğrenmekteyiz¹⁸. Söz konusu bu belgeden Manastır Kalesi Camii'nin mevcut olduğu ya da camiye dönüştürülen bir yapı olduğu, Camii-i Cedit camisinin ise adından da anlaşılacağı üzere yeni inşa edildiği anlaşılmaktadır.

1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Muarız Körfezi, Osmanlı askeri ve siyasi tarihi açısından önemli gelişmelere sahne olmuştur¹⁹. Kaptan-ı Derya, sahiller ve adalar Seraskeri Gazi Hasan Paşa'ya verilen M.1773 tarihli hükümde, Rusya Devleti ile yapılan ateşkesin bitmek üzere olduğu, bu nedenle Körfez Muhafızı Yanyalı Hacı Paşazade Mehmed'in Muarız Körfezi ve sakinlerinin muhafazası konusunda dikkatli olması gerektiği belirtilmiştir²⁰.

İngilizlerin Akdeniz üzerinde kurmaya çalıştıkları hegemonyaya karşı Fransızlar, İngilizlere karşı bölgede daha etkili olamak adına 1798 yılında Mısır'ı işgal etmiş, üç yıl Fransız işgali altında kalan Mısır, Osmanlı ve İngiliz müttefik kuvvetlerinin çabasıyla 1801 yılında geri alınmıştır²¹. Osmanlı ve İngiliz müttefikliği kapsamında da Muarız Körfezi'ndeki tahkimatlar İngiliz Generali Keller tarafından M.1799 tarihinde stratejik olarak denetlenmiştir²². M.1801 tarihli belgeden ise Muarız sahilindeki tabyaların top döşemelerinde, Baklaburnu ve Karaçalı tabyalarının da mevzii ile siperlerinde tadilat yapılmış olduğunu öğrenmekteyiz²³.

Kalenin M.1811 tarihinde ikinci defa tamir ettirildiği sırada Gelibolulu Mimar Ahmed Halife, kalenin tamiri sırasında vefat etmiş ve söz konusu vazife, oğlu Halil Halife'ye verilmiştir²⁴. Kalenin tamirat belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kalenin büyük bir kısımda yenileme çalışmaları yapılabilirken diğer kısımlarında yenileme yapmak mümkün olmamıştır. Kale, muhtemelen bölgenin tipik taş formasyonu olan kum taşı ya da deniz kabuğu fosillerinden oluşan breş taşlarından inşa edilmiş olmalıydı. Kısa sürede deformasyona uğrayan bu iki taş cinsi nedeniyle olsa gerek kalenin sürekli olarak yenilenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Gelibolu ayanı, Muarız Kalesi, Baklaburnu ve Karaçalı Tabyalarını tamir edeceğine dair taahütte bulunduğundan M.1821 tarihli belge ile

¹⁶ BOA.C.AS.D.Nr.735; BOA.C.AS.D.Nr.861

¹⁷ BOA.C.AS.D.Nr.670; BOA.C.AS.D.Nr.1223; BOA.C.AS.D.Nr.16

¹⁸ BOA.C.EV.D.Nr.6

¹⁹ 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Köse, Osman (2006). "1774 Küçük Kaynarca Andlaşması (Oluşumu-Tahlili-Tatbiki)", Türk Tarih Kurumu, Ankara; H. Aksan, Virginia (1997). "Savaşta ve Barışta Bir Osmanlı Devlet Adamı: Ahmed Resmi Efendi (1700-1783)", Çev. Özden Arıkan, İstanbul; Beydilli, Kemal (1985). "Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri", İstanbul; Hammer, Joseph von (1992). "Büyük Osmanlı Tarihi", VIII, Yay. Haz. Erol Kılıç ve Mümin Çevik, İstanbul; Jorga, Nicolae (2005). "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi", IV, Çev. Nilüfer Epceli, İstanbul; Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011). "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi", V, Çev. Nilüfer Epceli, İstanbul; (sad.) Çağatay, Neşet (1980). Mustafa Nuri Paşa, "Netayic Ü'l-Vukuat: Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi", III-IV, Ankara; (haz.) Aktepe, Münir (1976). Şemdanizâde Fındıklılı Süleyman Efendi, "Mü'rit-Tevârih", II.A/B, İstanbul; (haz.) Köksal, Osman (2011). Ahmed Resmî Efendi, *Hulâsatü'l-İ'tibâr (1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi Tarihçesi)*, Ankara.

²⁰ BOA.C.AS.D.Nr.507

²¹ 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Soyuyğit, Osman Zeki (1964). "XVIII. Asırda Fransızların Mısır'ı İşgali(Neden ve Sonuçlar)", M.Ü. İlahiyat Master Tezi, İstanbul s.19; Çakın, Naci- Orhon, Nafiz (1987). "Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi(Napolyon'un Mısır Seferi)" III. Cilt, 5. Kısım Eki, Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara; Şimşek, Kamuran (2012). "Tarih-i Cevdet'e Göre Napolyon ve Mısır Meselesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.

²² BOA.C.AS.D.Nr.187

²³ BOA.C.AS.D.Nr.703

²⁴ BOA.C.MF.D.Nr.78

inşaatın hemen başlanması istenmiştir²⁵. M.1821 tarihli belgede ise Muarız Kalesi ve Baklaburnu ile Karaçalı Tabyaları için 30 kantar (1,692kg) barutun kale dizdarına teslim edilmiş olduğu bildirilmektedir²⁶. Gelibolu naibine tekiden yazılan M.1840 tarihli hükümden ise adadaki manastırın faal olduğu, manastır rahipleri ile yapılmış bir ahitname kapsamında düşman ve korsan gemilerini haber vermeleri şartıyla onlara serbestiyetlik sağlandığı ancak Muarız voyvodaları tarafından rahiplerin sürekli olarak rahatsız edildikleri anlaşılmaktadır²⁷.

Bugün Büyükkada üzerinde gözle görünür ayakta kalmış bir kale bulunmadığı gibi kalenin karşısında olduğunu bildiğimiz Karaçalı Karyesi'nden de geriye herhangi bir iz kalmamıştır. M.1918 tarihli şifreli belge, Muarız Körfezi ve İnöz (Enez) sahilindeki bazı Rum köylerinin başka bir mahale taşınmasını konu almaktadır²⁸. Bu belgeden de anlaşılıyor ki Karaçalı Karyesi de bu tarihte nakledilen Rum köyleri içerisindeydi ve Karaçalı Karyesi'nin günümüze ulaşmama nedenini işte bu mecburi tahliye oluşturuyordu.

Memalik-i Osmaniye sınırları içerisinde ve egemenliği altında bulunan Bahr-i Sefid'deki ada ve kıyılarda 17. ve 18. yüzyıllarda yaşanmakta olan yoğun savaş atmosferi nedeniyle düşman saldırıları ve korsan tehditleri artmış, Osmanlılar da tedbir olarak, ada ve kıyılarda yeni istihkamların inşasına başlamışlardı. Bu kapsamda Çanakkale Boğazı'nın girişinde 17. yüzyılın ikinci yarısında Seddülbahir ve Sultanhisarı (Kumkale) kaleleri inşa edilmişti²⁹. Çanakkale'nin Ayvacık İlçesi, Babakale Köyü'ndeki Baba Burnu'nda yer alan ve üzerindeki kitabeden Kaymak Mustafa Paşa tarafından 18. yy'ın başında yapılan Hırzû'l-Bahr (Babakale) Kalesi de yine bu korsan saldırılarına karşı inşa edilmiş olan kalelerden³⁰. Midilli (Lesbos) adasının batısındaki Sığrı (Sigri) limanında konuşlanarak ticaret gemilerine saldıran korsan gemilerine karşı 1757'de bir palanka (küçük hisar) inşâ edilerek içine otuz iki top konulmuştu³¹. Osmanlı donanması düzenli Akdeniz seferleri ile 18. yüzyılda deniz güvenliği konusunda önemli politikalar geliştiriyor; manevra kabiliyeti yüksek, korsan takibine elverişli yeni gemi ve kalyonlar inşa ediyordu. Donanma-yı Hümayun dışında Akdeniz'in güvenliğini 16.yy'ın başında teşkil ettirilen ve 18. yy'ın sonunda eski etkinliğini yavaş yavaş kaybeden ümerâ-i derya (Derya Beyleri Teşkilatı) ile firkateciyan yani firkate kullanan reisler oluşturuyordu ve bu reisler başta adalar civarında olmak üzere korsan ve düşman gemilerine karşı karakol bekleme ve devriye atma göreviyle memur edilmişlerdi³².

Muarız Körfezi ise Gelibolu Yarımadası'na denizden yapılabilecek olası saldırılar için en uygun konumlardan birini oluşturmaktaydı. Bu nedenle Saros Körfezi, tarih boyunca sürekli olarak askeri tahkimatların yapıla geldiği bir yer olmuştur. Bu nedenle de hem Yarımada'nın hem de Çanakkale Boğazı'nın savunma hattında Saros Körfezi, en zayıf nokta olarak düşünülmüş ve bu mahale özellikle 19. yy içerisinde Muarız, Karahayali, İbrice,

²⁵ BOA.C.AS.D.Nr.812

²⁶ BOA.C.AS.D.Nr.812

²⁷ BOA.C.EV.D.Nr.436

²⁸ BOA.DH.ŞFR.D.Nr.485

²⁹ Thys-Şenocak, Lucienne (2009). "*Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler*", Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul s. 131-211.

³⁰ Uysal, Ali Osman (2008). "Kaymak Mustafa Paşa'nın Hâtırası: Babakale", *Ayvacık Değerleri Sempozyumu*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No:87, Çanakkale s.117-150.

³¹ Kiel, Machiel (2005). "Midilli" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXX, s. 13; Aktepe, Münir (1976) a.g.e., II. A, 9.

³² Bostan, İdris (1994). "Derya Beyi" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, IX, İstanbul s. 200-201; Aydın, Yusuf Alperen (2015). "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı XLV, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), s. 161-184.

Bakla Burnu gibi kale ve tabyalar inşa edilmiş; Bolayır Savunma Hattı ise Osmanlı Devleti için hayati olarak değerlendirilmiştir³³.

Körfezdeki Büyükkada anakaradan yalıtılmış haliyle ilk olarak bir inziva merkezi ya da dini eğitimlerin gerçekleştirildiği bir ibadetgah olarak seçilmişti. Ancak Saros Körfezi sahil şeridinin ve Gelibolu Yarımadası'nın güvenliğinin sağlanması adına Büyükkada, Osmanlı Dönemi'nde hem bir çeşit erken uyarı merkezi görevini üstlenmiş hem de olası saldırılarda bir ön cephe vazifesinde bulunmuştur. Çanakkale Savaşları sırasında ise açık hedef konumunda olan Büyükkada, İtilaf Devletleri donanmasının bir denizaltısı tarafından yakılmıştır³⁴. Yine Çanakkale Savaşları sırasında İtilaf Devletleri donanması tarafından Saros Körfezi'nin sürekli olarak bombardımana tutulduğu düşünülürse Büyükkada'daki başta Kale-i Cedit Kalesi olmak üzere diğer yapıların da bu dönemde büyük bir tahribat yaşadığı söylenebilir. Günümüzde Özel Çevre Koruma Bölgesi içerisinde yer alan Saros Körfezi, doğal, biyolojik, kültürel ve tarihi açıdan evrensel ölçekte bütüncül bir yaklaşımla korunması gereken yerlerden biridir. Bu bakımdan Büyükkada üzerindeki kalıntıların Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi'nin tarihi kalıntıları olarak koruma altına alınması büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ

İncelemiş olduğumuz Osmanlı Arşiv Belgeleri, kaleler diyarı Çanakkale'nin Saros Körfezi'ndeki Büyükkada'nın Kale-i Cedit Kalesi ve diğer yapıları konusunda pek çok ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Saros Körfezi'ndeki Büyükkada, Osmanlı Arkeolojisi açısından bakir bir nokta olup, muazzam bulgular barındırmaktadır. Büyükkada'nın top atış talimhanesi olarak kullanılıyor olması ise adanın sahip olduğu arkeolojik mirası her geçen gün daha fazla tahrip etmektedir. Kuruluş ve yıkılış tarihleri konusunda kesin bir bilgiye sahip olmadığımız adanın üzerindeki yapılar ile ada karşısında yer alan Karaçalı Karyesi'nin belgeler aracılığıyla yapmış olduğumuz lokalizasyonu ancak yerinde yapılacak incelemeler ve arkeolojik kazılar sonucunda anlam bulacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ali Emiri Mahmud I (BOA.AE. SMHD.I.D.Nr.181)

Cevdet Askeriye, (BOA.C.AS.D.Nr.248)

BOA.C.AS.D.Nr.744

BOA.C.AS.D.Nr.735

BOA.C.AS.D.Nr.861

BOA.C.AS.D.Nr.670

BOA.C.AS.D.Nr.1223

BOA.C.AS.D.Nr.16

³³ Salih Murad Hatip (2013), "Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918", *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi*, Ankara, s.112-129.

³⁴ "Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri"(2005). Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Bşk. İği Yayını, Ankara s.156; BOA, DH. EUM. VRK, 25/35

BOA.C.AS.D.Nr.507

BOA.C.AS.D.Nr.187

BOA.C.AS.D.Nr.703

BOA.C.AS.D.Nr.812

BOA.C.AS.D.Nr.812

Cevdet Evkaf (BOA.C.EV.D.Nr.6)

BOA.C.EV.D.Nr.436

Dahiliye Nezareti Şifre Evrakı (BOA.DH.ŞFR.D.Nr.485)

Cevdet Maarif (BOA.C.MF.D.Nr.78)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Evrak Odası Kalemli Evrakı (BOA.DH. EUM. VRK, 25/35)

Makale ve Kitaplar

AYDIN, Yusuf Alperen 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri, Osmanlı Araştırmaları, Sayı XLV, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015.

BOSTAN, İdris, Derya Beyi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), IX, İstanbul 1994.

KİEL, Machiel Midilli, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDİA), XXX, 2005.

MENEKŞE, Metin, XIX. Yüzyıl Ortalarında Evreşe Kazası'nda Yaşayan Hane Sahipleri ve Mesleklerine Dair Bazı Bilgiler, Social Sciences Studies Journal, SSSJournal (ISSN:2587-1587), vol:3, Issue:12, 2017, pp.1872-1886.

Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Bşk.lığı Yayını, Ankara, 2005.

Salih Murad Hatip (2013), "Çanakkale Boğazı (Bahr-i Sefid Boğazı) Savunma Sistemi 1770-1918", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, (Doktora Tezi), Ankara.

Saros Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi Karasal ve Denizel Biyolojik Çeşitliliğin Tespiti Projesi Sonuç Raporu, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü, Ekim 2014.

Şakiroğlu, Mahmut H. (1993), "Cezâyir-i Bahr-i Sefid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDİA), c. 7, s.500-501.

UYSAL, Ali Osman, Kaymak Mustafa Paşa'nın Hâtırası: Babakale, Ayvacık Değerleri Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları, No:87, Çanakkale 2008.

THYS-ŞENOCAK, Lucienne, Hadice Turhan Sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadın Baniler, Çev. Ayla Ortaç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009.

TÜRKER, Ayşe Ç. An Archaeological Survey of the Early Christian-Byzantine Period on the Valleys That Reached the Hellespont: 2014 Research, 33. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, C.1, Erzurum 2015, s.301-324.

İnternet Sayfaları

<http://eng.travelogues.gr/item.php?view=49583> (Erişim Tarihi:15.01.2018)

<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?pidno=070500&idno2=c070351#1> (Erişim Tarihi 30.04.2018)

Uydu Görüntüsü-1: Saros Körfezi

Uydu Görüntüsü-2: Üçadalar

Uydu Görüntüsü-3: Karaçalı Mevkii

Uydu Görüntüsü-4: Büyükada

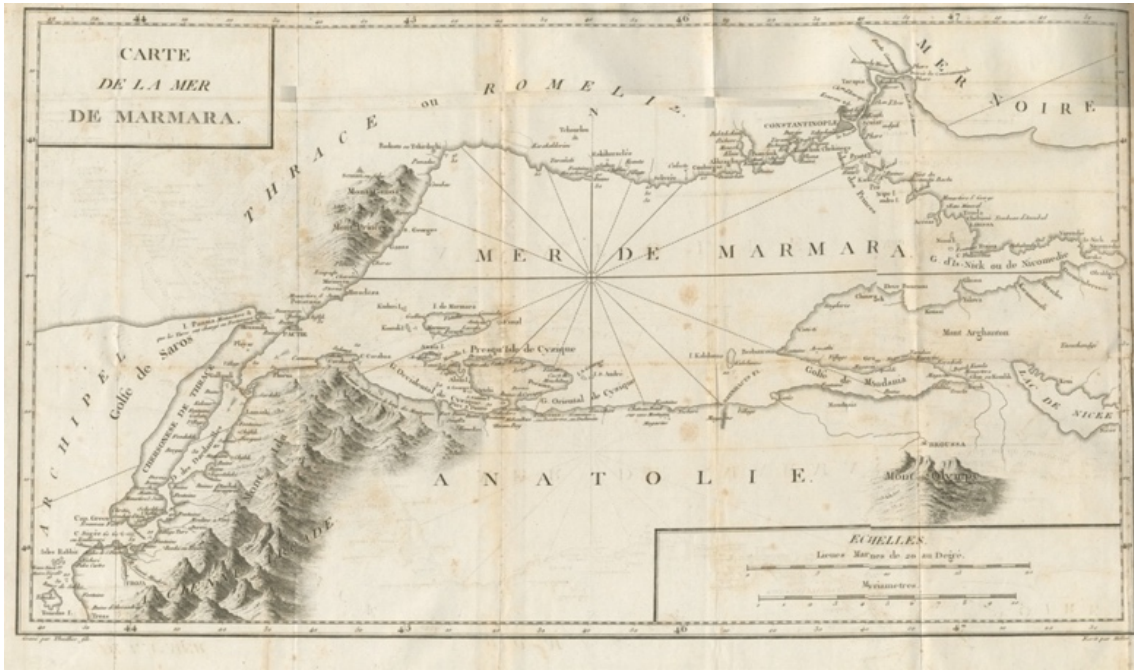

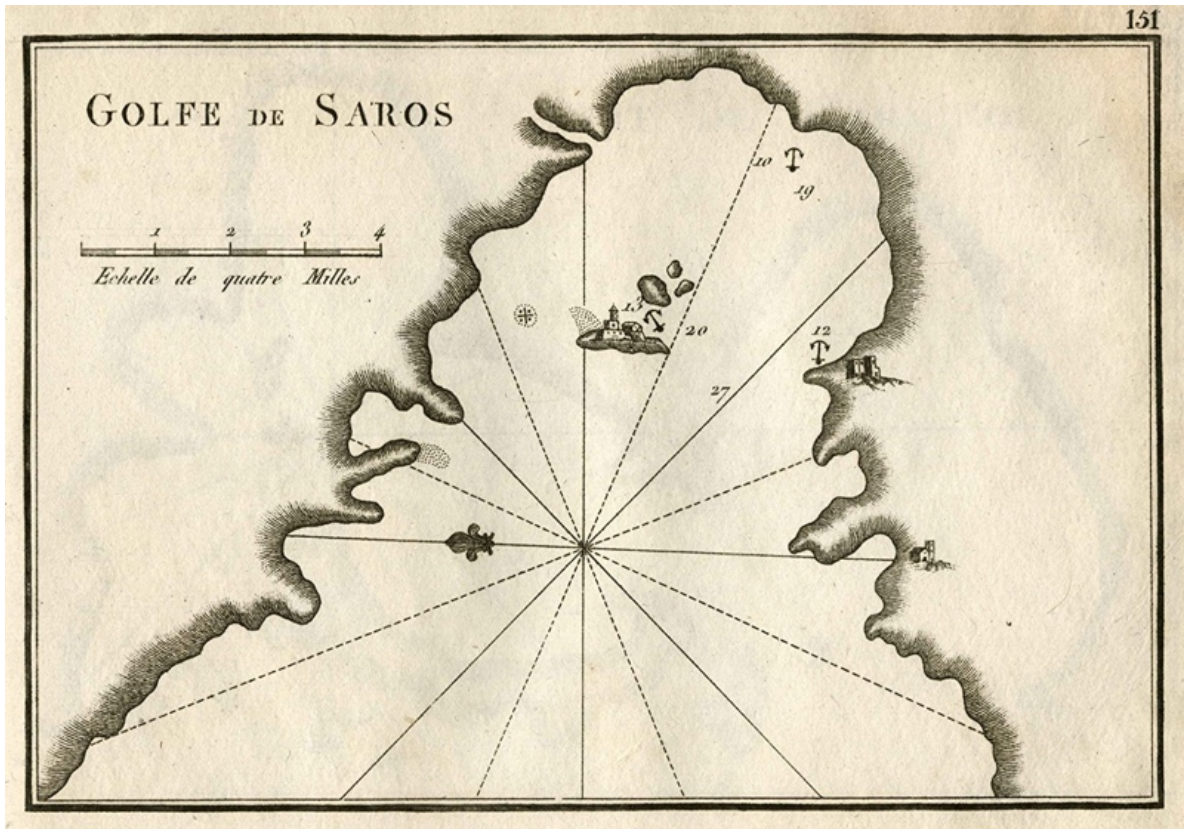
Harita:1

Harita:2

Harita:3

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşuna Eleştirel Bir Bakış Denemesi

SümeYra ÇALIŞKAN¹

Özet

Devletlerin en önemli kültürel harçlarından biri Tarih dersleridir. Bu dersler devletlerin ve uyruklarının geçmişe dair bakış açılarını şekillendirmesi bakımından oldukça önemlidir. Tarih derslerinin önemini ve niteliğini artıran en önemli unsur ise geçmişteki olayları günümüze yansıtabilme gücüdür. Geçmişe ait olay ve bilgilerin günümüze doğru aktarılması bugünün yorumlanmasına veya geleceğe dair değerlendirmelerin sağlıklı olup olmayacağını belirleyen en önemli ölçüttür. Bu düşünceden hareketle tarih ders kitaplarının yazılması, ders kitaplarındaki bilgilere daha fazla önem atfedilir olması dolayısıyla oldukça önemli bir önkoşul olsa gerektir. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun Tarih Ders Kitabındaki ele alınışına eleştirel bir yaklaşım getirilmekte ve kimi yerlerde nazizane öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Ders Kitabı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, Bilimsel Tutum

A Critical Overview of The Ottoman Empire In Organization Of The 10th Class Date Course

Abstract

One of the most important cultural costs of the states is history lessons. These lessons are very important in shaping the views of states and nationals on the past. The most important factor that increases the importance and quality of history lessons is the power to reflect the events. Past events and information are the most important criteria that determine whether or not evaluations of today's interpretation or future are healthy. The fact that history textbooks are written on the basis of this thought is more important than the information in textbooks, so it is a very important prerequisite. In this study, a critical approach to the study of the history textbook of the founding of the Ottoman Empire is introduced, and some suggestions are offered in some places.

Key Words: History Textbook, Establishment of Ottoman Empire, Scientific Attitude

GİRİŞ

Tarih ders kitaplarının, tarihte neler olduğuna ve hangi şartlarda meydana geldiklerine dair anlatıları toplumsal öğretim kanalında birinci dereceden kaynaklardan olduğu göz önünde bulundurulduğunda önemleri daha fazla artmaktadır. Yapılan bir araştırmada Tarih lisans öğrencilerinin geçmişteki insan deneyimlerinden ders alınacağına inançlarının oldukça yüksek olduğu ve tarihin önemli bir bilgi-bilimsel alan olduğuna dair önemli bulgulara ulaşılmıştır(Çalışkan, 2018). Tarih öğretmen adayları ve Tarih öğretmenlerinin mesleklerinin nesnesi olan "Tarih" e dair algı ve tutumlarının önemi kadar kullanmak durumunda oldukları ders kitaplarının durumu da önem arz etmektedir. Tarih'in bilimsel bir alan olarak görülmesi durumu ile tarihte meydana gelen olaylar ve

¹ Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi. skepticalmodest@gmail.com.

koşullarının dönemin olgularından hareketle aktarılması, birbirine koşutluk arz etmekte ve Tarih ders kitaplarının bu duruma göre değerlendirilip düzenlenmesi de gerekli görünmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti uyruklarının, bünyesinden çıktığı Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu ve şartlarına dair algı ve bilgilerinin yetkin olması tarih yapmak ve tarihi değiştirmek noktasında önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Bugün ve geleceği anlama, değerlendirme, yargıda bulunma, yorumlama ve dahi eylemde bulunmaya katkısı ise şüphesiz mühim olmuştur ve mühim olacaktır. Bu çalışmada da bu düşünce çerçevesinde Lise tarih ders kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu eleştirel yöntemle tabii tutularak ele alınmaya çalışılmıştır.²

DERS KİTABI 1.ÜNİTE: BEYLİKTE DEVLETE (1300-1453)

1) 14. YÜZYILIN BAŞLARINDA YAKINDOĞU, ANADOLU VE AVRUPA

a. 14. Yüzyıl Başlarında Yakındoğu

Öncelikle 12. sayfada (Tüysüz, 2017: 12) kitabın başlığında ünitenin 1300 tarihini başlangıç almasındaki referans günümüzde kabul görmemektedir. Bugün Osmanlı İmparatorluğu'nun 1302 yılında kurulduğu ve bu yılı esas almayan tarihçilere göre ise 1299 yılı kabul edilmektedir.

Ana metinde yer alan “Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Mısır, Anadolu topraklarını içeren topraklara “Yakın Doğu” adı verilir ifadesi öncelikle başlıkta Yakındoğu ile Anadolu’yu ayrı ifade etme dolayısıyla paradoks yaratmaktadır. Bunun yanında “Yakındoğu” Batı tarih yazımının ve Batı coğrafi konumundan hareketle adlandırmadan neşetli ifadesidir. Bunun yerine tarihî önemi dolayısıyla “İlk Medeniyetler Havzası” benzeri ifadeler daha uygun olacaktır. Yine bu sayfada İlhanlılar, Altın Orda Hanlığı, Memluklu devletleri tarihlerine kısaca yer verip kapatmak yerine bu devletlerin var olduğunu ifade eden “genel durum” betimlemesi yapmak ve yıkılış yıllarına kronolojik olarak yeri geldiğinde yer vermek tarihî durumu daha sağlıklı aksettirebilirdi. Mevcut durumda, söz konusu kimi olayların Osmanlı tarihsel gelişimi ile bağlantısı kopuk kalacak gözükmemektedir. Örnek olarak Altınorda devletinin yıkılmasından sonra Rus Knezliği nispeten güçlendikten sonra II. Bayezid döneminde Osmanlılar ile ticaret meselesi sebebiyle diplomatik ilişkiye girecektir ve bu gibi bilgilerin bağlamında verilmesi tarihî dönemi daha sağlıklı aktarmaya katkı sağlayabilecektir. Söz konusu sayfada Memluklular hakkında verilen bilgiler arasında olan Moğolların Bağdat’ı işgal tarihi olan 1258 yılını da ifade etmek önemlidir. Aynı paragraftaki “**Moğol baskısı altındaki Türkiye Selçukluları...**” kısmı da hatalı ve karmaşıklığa yol açacaktır çünkü Türkiye Selçukluları İlhanlı devletinin tahakkümüne girmişlerdir. İlhanlı devleti her ne kadar Moğol devleti olsa da bu yöndeki ifade İlhanlılar’a hasredilmiş kısımdaki hakiki bilgi ile uyuşmadığından farklı algıya yol açabilecektir. Yine Memluk Devleti’ne ayrılan kısma “İlhanlı (Moğol) işgaline düşmemiş olması” vurgusunun yapılmasının daha yerinde ve tarihî realiteye uygun olacağı açıktır. Çünkü her ne kadar Halifelik Memluk devletinde olsa da Memluk devletine asıl güç katan, güçlü durumda olmasını sağlayan Moğol istilasına düşmemiş olmasıdır. Halife de Memluk topraklarına bundan dolayı sığınmıştır ve Halifelik 1258’de Abbasiler’de olmasına rağmen Moğolların yakıp yıkıcılığını durdurabilen bir etken olamamıştır. Bir ufak akıl yürütmeye ifade edilecek olursa; Ayn-ı Calud Savaşı’nı kaybetse Memluklar için de bir anlamı olmayacağı açıktır. Dönemin tarihî iklim ve dinamiğini vermek açısından bu önemli bir noktadır.

13. sayfadaki ilk paragraf da bulanık bir algı yaratacaktır.

“Türkiye Selçukluları 1243 yılında yapılan Köseadağ Savaşı’nda Moğollara yenilmişlerdi. ....Selçukluların Moğol egemenliğine girmesi üzerine de sınırlarda bulunan uç beyleri bağımsız birer devlet gibi davranmaya başlamışlardı.”

² Bu çalışmada saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN’ın destek ve yönlendirmeleri önemli bir katkı sağlamış olup kendisine müteşekkirim.

Zira beylikler gerçek anlamda 1335 yılında İlhanlı devletinin yıkılmasıyla bağımsız olacaklardır. Burada “otonom” ifadesi daha uygun gözükmemektedir. Söz konusu beylikler İlhanlılar'ın Anadolu'da zayıflamasına dek zaten bu devlete bağlı durumdaydı ve kendi adlarına hutbe okutmayıp para bastırmamışlar, tabiiyeti kabul eder vaziyette siyasi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu paragrafı müteakip ? kısmında yöneltilen soru da yerinde olmasa gerektir.

“14.yüzyıl başında Anadolu'daki siyasi durumun Osmanlı Devleti'nin kurulup gelişmesine etkileri neler olabilir?”

Bu ve benzer türden bir sorunun Bizans yönetimi ve beyliklerin nispeten zayıf durumunu açıklayan metinleri müteakip yöneltilmesi maksadına hasıl olmasını daha fazla sağlayacaktır. Bizans İmparatorluğu'na hasredilen kısım da “Doğu Roma İmparatorluğu” başlığı ile ele alınması tarihî iklimi daha iyi aktaracağı gibi Osmanlıların dünya tarihinde önemli bir İmparatorluğun topraklarına hâkimiyet tesis etmesi cihetiyle öneminin bir yönünü vurgulayacaktır. Her ne kadar bugün akademik çalışmalarda da “Bizans” ifadesi kullanılsa da bu akademik yaygınlıkla ilgili bir durum olduğu gibi Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra devlet Roma devleti olduğu dürtüsü ve bilinciyle hareket etmiştir. Buna işaret edecek bir soru da bu cihetine ilişkin olgusalılığı vurgulayabilecektir. İlgili başlığın paragrafında Doğu Roma hâkimiyetindeki toprakların arasına “Ege Adaları”nı eklemiş olmak hatalıdır, bu adaların kahir-i ekseriyeti Venedik hâkimiyetinde bulunmaktaydı ve Osmanlılar da Venediği çeşitli ve ileri tarihlerde mağlup ederek hâkimiyet tesis etmişlerdir. Söz konusu kısmın “**İç karışıklıklar.... her bakımdan çöküş sürecini yaşıyordu**” kısmı da tarihsel durumu doğru aktarır değildir. Bu ifade Osmanlı faaliyetlerinin önemini göz ardı ettiği gibi Osmanlıların Doğu Roma karşısında fiili zuhurundan itibaren 153 yıl varlığını sürdürmüş olmasını da göz ardı etmiş, her hâlükârda çökecek olduğu intibahı vermiştir ki bu tarihsel olarak hayli hatalı bir ifadedir. İlaveten “**....şehirlerin başında bulunan tekfurlar halka aşırı vergi uyguluyorlardı.**” ifadesi dönemin ve Osmanlı gelişimini kolaylaştıran temel etkenlerden değildir. Çünkü bunu söylemek “Bursa neden 26 yıl kuşatmada kaldı, direndi o halde?” diye sordurtacak türdendir. Balkan bölgesi ile ilgili verilen bilgiler kısmında da “**en güçlü Sırp Krallığı**” ifadesi hatalıdır ve esasında Macar Krallığı daha güçlü ve siyasi varlığı daha uzun ömürlüdür ve 1526 yılına dek de Osmanlı yönetimi ile mücadele edecektir. İkinci paragrafta Avrupa ile ilgili verilen bilgilerde de Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun çeşitli prenslik, dükalıklara bölünmüş siyasi istikrardan yoksun olduğunun ifadesi durumu aktarma noktasında önem arz etmektedir. İtalyan yarımadasında ise adı verilmeyen Milano, Napoli, Floransa da bulunmaktadır ve Osmanlılar ile ilişkileri olacağı dolayısıyla ifade edip bilgilerini vermek önemli görünmektedir ve yalnızca Venedik ve Ceneviz ile istifade edilmesi yeterli değildir.

2) 14. YÜZYILIN BAŞLARINDA YAKINDOĞU, ANADOLU VE AVRUPA

a. Kayılar Anadolu'da(14.sayfa)

Bu başlık altında ilk paragrafta ifade edilen “**....Osman Bey'in ailesi Kayı boyundandır**” ifadesi yerine “Kayı boyundan olduğu iddia edilen Osmanlı hanedanı” ifadesinin kullanılması tarihî olarak daha uygun olacaktır. Çünkü tarihî şartlarından mütevellit kendini bu boya bağlama lüzumu duymuş olsa da bugün bundan çok Osmanlıların ne yaptığı daha önemlidir. Feridun Emecen'in dikkat çektiği 1673 tarihli bir kayıta, Karakeçililerin Söğüt perakendesinden olduğu belirtilmektedir (Afyoncu 2014: 44). Yani Kayı yahut Karakeçili olmasından çok çağdaş devletlerin genişlemesine nispetle Osmanlı genişlemesinin gerçekleştiği topraklarda yaşanan, yaşatılanlar kültürel süreklilik ve benzer tarihsel ayırıcı noktası ve ne yaptığı daha önemlidir.

b. Ertuğrul'dan Osman'a (14.sayfa)

Bu alt başlık altında Ertuğrul Gazi'nin ve boyunun Anadolu'ya gelişi Kayılara bağlanarak hatalı bir şekilde anlatılmaktadır. İlaveten “**...kayıların başına**” ifadesinden ziyade “yönetimine- liderliğine” ifadesi daha uygun görünmektedir. Yine bu alt başlığın son paragrafındaki “**Türkiye Selçuklu Sultanı'nı İran'a götürdükleri**” ifadesi

anakronizme yol açabilecektir. Devletin yönetim şehri olan Tebriz'e götürdüklerini ifade etmek daha yerinde görünmektedir.

? kısmında yöneltilen **“Anadolu’daki Türk beyleri Osman Bey’in hangi özelliğinden dolayı onun hizmetine girmiş olabilirler”** sorusu hatalıdır. Anadolu’daki Türk Beyliklerinin sonucusu Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girecek, bu süreçte beyler bilhassa Osmanlı kuruluş döneminde Osmanlı yönetimini hayli meşgul edecekler Ankara Savaşı’nın ve menfi neticelerinin etkileyicilerinden olacaklardır. Bunun ifadesi çok başlılık ve rekabetin olumsuz etkilerini ve günümüzü de anlamlandırabilmek açısından elzem görünmektedir. Anadolu’daki “gaziler, alperenler” Osman Bey’in hizmetin girmişler buna da sebep yalnız başarıları değil Doğu Roma yönünde gaza gerçekleştiren beylik olmaları özelliği dolayısıyla.

c. Uç Beyliğinden Devlete(14.sayfa)

Bu alt başlığın ilk paragrafındaki **“1299 yılında bağımsızlığını ilân etti”** bilgisi de sarih bir bilgi değildir. Sayfanın son alt başlığı olan “Uç Beyliğinden Devlete” kısmının paragrafında “uç beyliği” terimi açıklanmaya muhtaç durumdadır, bu durum tarihsel vaziyeti daha iyi aktarabilecektir. Koyunhisar Savaşı ile ilgili bilgi kısmında **“Rum tekfurları... Bizans’tan aldıkları destekle”** ifadesi hatalıdır. Çünkü bu tekfurlar Bizans’a bağlıdır ve bu savaşta Bizans merkezden gelen emir ile bir araya gelmişlerdir.

15. sayfadaki ilk paragrafta **“...başkenti yaptı”** ifadesinden ziyade “payitaht yaptı” ifadesi anakronizmi ortadan kaldıracığı gibi daha tarihsel anlam katılabilirirdi. Bu noktada böylece tarihsel yabancılığı ortadan kaldırmak da sağlanmış olacaktır. Diğer bir husus olarak; Palekanon Savaşı’nın diğer adı olarak “Maltepe” kullanılmıştır ki bu bilgi yanlış, eski bir bilgidir. Aslı, Eskihisar Muharebesidir. Viladimir Miroğlu bu savaşın Hammer’den itibaren Maltepe Muharebesi diye adlandırılmasının yanlış olduğunu, Palekanon’un Maltepe’den oldukça uzakta olduğunu ifade etmiştir (Afyoncu 2014: 46). Bu savaştan sonra Doğu Roma’nın Anadolu topraklarında tehlike olmaktan çıktığı ifadesi ise başlı başına hatadır. 1453 yılında yıkılışına dek Anadolu yahut Balkanlar’da fırsat bulduğu her imkanı değerlendirmiştir. Aynı sayfada Yüzyıl savaşlarına hasredilen kısımda bu savaşların **“aralıklarla”** yüzyıl sürdüğü bilgisinin verilmesi de yanlış algı oluşumunu önleyerek esasen ne olduğunu aktarabilmek noktasında önemli görünmektedir. Son cümledeki **“Anadolu Türk siyasi birliğini kurma yolunda ilk adımı atmış oldu”** ifadesi Tarih öğretiminin maksadı olması gereken insan ve geçmişine dair bilinçli olmak hususunu göz ardı etmektedir. Osmanlıların hedef olarak göttüğü bir **“Anadolu Türk siyasi birliği”** söz konusu değildir. Keza Anadolu bu dönemde salt Türklerden mürekkep de değildir. Bu durum bir yana bırakılsa dahi Osmanlıların Balkan bölgesindeki hâkimiyet arayışına da **“Ortodoks siyasi birliğini kurmak”** demek gibidir ve bu ifade aykırılık yaratmaktadır. Osmanlıların kuruluş anlayışları, faaliyetlerinden çıkarılacağı gibi **“Hâkimiyet Tesis”** dir. Osmanlı devletinin kuruluşunda böyle bir yol haritası var imiş de fetihlerine yön veren plan imiş gibi sunulması tarihe bugünden bakmanın sonucu olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı fetihlerine bakıldığında daha çok Bizans yönünde gaza-doyum (İnalçık 2016) amaçlı olduğu görülür. Osmanlı devletinin başlangıçta bir Rumeli imparatorluğu karakterinde olduğu tarihçiler tarafından ifade edilen bir husustur.

3) BALKANLARDA OSMANLI FETİHLERİ (16. Sayfa)

a. Osmanlıların Rumeli’ye Geçişi

İlk paragrafta **“..Karesi beyliği ile Bizans’daki iç karşılıktan yararlandılar”** ifadesindeki “yararlandılar” kelimesi negatif çağrışımlar yaratmaktadır. Bunun yerine “fırsatını değerlendirdiler” nev’inden ifadeler daha uygun görünmektedir. İlâveten **“..küçük yaştaki Yuannes”** bilgisinden ziyade Papalıktan yardım istemesi ve Ortodoksların bundan hoşlanmamış olması, Katoliklerden ziyade Osmanlı istimâlet politikasına yakınlık duymaları (İnalçık, 2007) olgularına yer vermek de hakiki bilgiyi ve tarihin doğasını aktarmak yönlerinden

elzendir. Keza Osmanlı hâkimiyetinin kurulmasında en önemli kolaylaştırıcı etkenlerden biri bu olgudur. Paragrafın devamında Kantakuzenos'dan söz ederken “...*saray bakanı*” tanımlamasını kullanmak anakroniktir. “Nazır” ifadesi daha uygun olduğu gibi tarih terimleri bilgisi de verilmiş olurdu. Benzer durum İmparator kelimesi için de geçerlidir. Doğu Roma İmparatorlarının kullanmış olduğu “Basileus” kullanımına yer vermek bilgi ve entelektüaliteyi artırıcı olurdu.

b. Edirne'nin Fethi (1363)

Buradaki Edirne'nin Fethi'nin Sultan Murat tarafından 1363 yılında gerçekleştiği bilgisi de eski bir bilgidir zira Edirne'nin fethi tarihi 1361'dir ve Murat tarafından ele geçirilmiştir (İnalçık, 2006). Sayfa sonunda “..*başkent*” ifadesiyle yine anakronizme düşülmüştür.

c. Sırsındığı Savaşı (1364) ç. Çirmen Savaşı (1371) (17.sayfa)

Bu sayfada ayrı alt başlıklarda ele alınan Sırsındığı (1364) Çirmen savaşı(1371) eski ve yanlış bilgiye dayanmaktadır. Osmanlı tarihlerinde 1364'de Hacı İlbey'in, Macar Kralı idaresindeki Macar, Sırp ve diğer Balkan devletlerinin Kuvvetlerinden oluşan Haçlı ordusunu bir gece baskını sonucunda büyük bir mağlubiyete uğrattığı ve bu savaşa “Sırp Sındığı: Sırların mağlup edildiği yer” adı verildiği belirtilir. Ancak aynı yıllara ait olayları anlatan Balkan milletlerine ait eserler ile Bizanslı tarihçilerin eserlerinde bu savaştan bahsedilmemektedir. Sırsındığı savaşı hakkında bilgi veren Osmanlı tarihleri bu savaştan çok uzun yıllar sonra kaleme alınmışlardır.1371'de meydana gelen ve Sırların müttefikleri ile birlikte büyük bir bozguna uğratıldığı Çirmen Savaşı da Osmanlı tarihlerinde yer almamaktadır. Halil İnalçık, Osmanlı tarihlerinin 1352'de Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa'nın Sırlarla yaptığı savaşları Edirne'nin fethini ve Çirmen(1371) savaşını birbirlerine karıştırdıklarını belirtir. Muhtemelen Süleyman Paşa zamanında Sırlarla yapılan savaşlar sırasında meydana gelen bir baskın(1352'deki Dimetoka Savaşı?) 1371'deki Çirmen savaşı ile birleştirilerek,1364'te yeni bir savaş meydana çıkarılmıştır (Afyoncu 2014: 68).

e. Birinci Kosova Savaşı (1389) (18. Sayfa)

Kosova Savaşı'nı “Haçlı ittifakı” olarak anlatmak başlı başına hatalıdır. Bu durum Osmanlıların kuruluş dönemindeki avantajlarından biri olan Haçlı Seferleri ve çağrılarına azalmış ilginin azlığı olgusunu gözardı ederek Osmanlı yayılışını kılıç muktediriyetiyle hâkim olmaya indirgemektedir. Sultan Murad'ın Anadolu Beyliklerinden yardım istediği bilgisi noksanıdır. Bu konuda 1.Murad'ın izdivacı bir diplomasi aracı olarak kullandığı belirtilmelidir (İnalçık, 2006). Osmanlıların devlet olarak bir takım politikalara sahip oldukları, yalnız kılıç gücüne dayanmadıkları bu yolla anlatılmaya uygundur ve gereklidir. Bu konunun devamına yer verilen 20. sayfadaki “*Anadolu'daki beyliklerin askeri yardımı ve bunun Anadolu Türk siyasi birliğinin kuruluşunda önemli adım attıkları*” bilgisi de baştan sona hatalı ve Osmanlı politikalarını gölgede bırakan bir anlatımdır. I.Murad'ın 1381'de bir düğün vasıtasıyla Anadolu Türk Beylerine üstünlüğünü gösterip bir kısmını hâkimiyetine aldığı ve bunun da Karamanoğullarında rahatsızlık uyandırıp sonraki mücadelelerde en önemli sebeplerden birini teşkil ettiği bilgisi verilmeden ve bu beyliklerin askeri desteğinin hâkimiyeti kabulleri ile meydana geldiği” ifade edilmelidir (İnalçık, 2006). Zira I. Murat'ın ölümü ardından, Yıldırım Bayezid'in bu toprakları tekrar ele geçirmesi sonucu beylerin Emir Timur'a sığınmasını, Fetret Devri ile tekrar neden beyliklerini kurduklarını ve son bulmalarına kadar mücadelelerini açıklanmasını yetersiz kılacak bir bilgidir.

f. Niğbolu Savaşı (1396) (19. Sayfa)

Bu savaşa hasredilmiş kısımda “Bayezit” hatalı kullanımdır. Sultan'ın adı Bayezid'tir. Devamında ise “..*Babası gibi Balkanlardaki fetihlere devam eden..*” ifadesi bu başlıktan önceki cümledeki “Anadolu Türk siyasi birliği” ile tezat teşkil etmekte ve “maksat Anadolu ise Balkan bölgesinde neden faaliyet gösteriliyor da tümüyle Anadolu'ya yönelinmiyor?” gibi bir soruyu akla getirmektedir. Osmanlı kuruluş dönemini ele alırken seçilecek en paradoksal paradigma “Anadolu'da Türk siyasi birliği” olsa gerek ve bu hata ısrarla vurgulanmakta, öğrencilerin zihni anakronizme düşürülmektedir. Halil İnalçık'ın ifadesiyle (İnalçık, 1992) Sultan Bayezid

“Yakındoğu İslam devletleri anlayışı çerçevesinde merkezi bir devlet kurma arzusunda” Bu tutum zaman içinde teşekkül edecek İmparatorluğun uygulamalarında sarıh bir biçimde görülen “İmparatorluk zihniyeti”ni vermekten de uzaktır. Savaş hususunda da “..**hemen hemen bütün Avrupa devletlerinin katıldığı büyük bir haçlı ordusu kuruldu**” ifadesi hatalıdır. Bu orduya katılanlar kıta içerisindeki kontluk, baronluk yahut şövalyelerden mürekkeptir. Bu ifade sonraki yüzyıllarda güçlenmiş teşekküllü Avrupa devletlerini çağrıştıracak biçimde hatalıdır.

Bu sayfa sonundaki soruda yöneltilen “**Haritadan hareketle Sultan’ın izleyeceği politika hakkında çıkarım**” ise ambale edici türdendir. Bir haritaya bakarak insanın planını kestirmek olası değildir. Coğrafi-stratejik avantajları sorulsa daha anlamlı olacağı düşünülebilir.

g. Yıldırım Bayezit’in İstanbul Kuşatmaları (20. Sayfa)

Söz konusu sayfanın sonunda ele alınan Bizans ile yapılan anlaşmanın maddelerine yer verilip bunların önemine-getirilerine değinmemek yetersizdir. Tarihi “ezberlenmesi gereken savaş maddeleri” ne indirgemektedir. Yer verilen resim ise 21. yüzyıldan seçilmiş bir fotoğrafa ait olup başlı başına anakronizm yaratmakta olup ilgili döneme ait yahut tarihi bir fotoğrafın kullanılması daha yerinde olurdu.

Yine 21. sayfadaki metinde yer alan ve yer verildikçe dikkat çektiğimiz gibi “**Anadolu Türk siyasi birliği**” anakroniktir. Üçüncü paragraftaki bilgiler de hatalıdır. Bunun yerine “Merkezi İmparatorluğu sağlamak” ve “1.Murat’ın ölümü ardından bu beyliklerin Osmanlı ile yaptığı ahitleri bozmaları” ile Sultan’ın Anadolu’ya yönelmesi olan (İnalçık, 1992) tarihî bilgiler ile değiştirilmelidir. “**Karamanoğulları beyliğine bazı diğer beyliklerin müttefikliği**” ifadesi de beyliklerin neden Timur’a sığındıkları, Fetret Devri ile beyliklerin neden yeniden kuruldukları gibi esas tarihi vermemektedir. Üstelik paragrafta sınır olarak ifade edilen “Çarşamba Suyu”na harita da yer verilmemiş olması önemli bir eksiklik. Metni müteakip yöneltilen “**Anadolu Türk siyasi birliğini sağlamak istemesinin nedeni**”ne dair soru esasen cevapsızdır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu “hâkimiyet kurmak” maksadındadır. Anadolu’da Türk uyruk dışında Hıristiyan Rumlar da bulunmaktadır. Bu sayfaya dek tekrar tekrar ifade edilen “**Anadolu Türk siyasi birliğini yeniden sağlamak**” yerine “Anadolu’da hâkimiyet kurmak” “Anadolu’ya hâkim olma rekabeti-mücadelesi” ifadeleri tarihi realiteyi ve Osmanlı devlet politikasını yansıtmaması açısından daha yerinde ve anlamlı olacaktır. Zira Osmanlı devleti “Anadolu Türk Siyasi Birliği” ülküsü için kendini Balkan faaliyetleri ile sınırlayıp Karamanoğulları-Akkoyunluları bu bölgede serbest bırakmamış bilakis bu bölgede de hâkim olmak için gücünü ikiye bölmek zorunda kalmıştır. Hatta Anadolu’da Hıristiyanların yoğun olduğu bölgeler de kimi zaman ele geçirilmeye çalışılmış ve sonrasında başarılı da olunmuştur. Balkanlar’da, Orta Avrupa’da da mücadele verilmiştir ve tüm bunlarda amaç hâkimiyet tesis etmektir, ırka, ırk ülküsüne, milli bir ülkeye dayalı bir politika izlenmemiştir. İmparatorluğun son buluşunun ardından elde kalan ana bölgenin Anadolu olması; Osmanlı politikasını bu anlayış çerçevesinde kırpmayı-anlatmayı gerektirmez ve bunu dile getirmek Tarih derslerinden beklenen milli birliği-bağlılığı zedelemeyiz. Osmanlı padişahı; klasik döneminde görüleceği gibi önce kendinin ardından hanedanının ve ardından devletin var olması, güçlü ve hâkim olması düşüncesindedir. Osmanlı padişahlarının beylikler ile mücadeleleri de bu temeldedir. Bunun gibi Osmanlıların en önemli rakiplerinden olan Karamanoğulları’nın da amacı hâkimiyetini tesis edebilmektir. Bu durum Anadolu yahut Türklere has bir durum değildir ve İtalyan yarımadasında da birlik 1861, Almanya’da 1872’de (Armaoğlu 2009: 32-33) sağlanıncaya dek yerel hanedanlar birbirleriyle mücadele içerisinde olmuştur. Bu tarihsel bir durum olup istisnai yahut kötü bir durum olmayıp Ortaçağ ve Yeniçağ devletlerinin genel durumudur. Keza Osmanlı devletine Rumeli’nin kapılarını açan temellerden biri de 1351-1353’de kızışan Venedik-Ceneviz mücadelesi olmuştur. Kitabın bu çağların genel durumunu gölgeleyip yapay bir şekilde sürekli bir biçimde “Anadolu Türk siyasi birliği” vurgusu yersiz, tarihi iklime-realiteye aykırı, aldatıcı ve tarihi aydınlatıcı olmaktan çıkaran bir tutumdur.

5) ANKARA SAVAŞI VE SONUÇLARI (22.sf)

Bu başlık altında Anadolu Türk Siyasi Birliği'nin yeniden ele alınması Osmanlı dönemini yeterince anlamayı zorlaştırıcıdır. Çünkü Osmanlılar bu hedefle hareket ediyor olsalar balkan bölgesine geçmez daha sonraki yayılım faaliyetlerini gerçekleştirmezlerdi. Osmanlıların İmparatorluk anlayışındaki Cihanşumüllüğü gözardı edilmiş gibidir.

İlaveten Emir Timur' olarak söz edilmesi daha doğru ve tarihi olurdu. Salt Timur ifadesi doğru görünmemektedir. Emir Timur'un cihan İmparatorluğu kurmak istediği ifade edilirken Osmanlıların "Türk Siyasi Birliği" peşinde olduğu bilgisi de hataların doğru değerlendirememeye sebebiyet vereceği açıktır. Diğer bir hata da olarak Altınorda Devleti'ni mağlubiyeti Batı'dan ziyade Kuzey yönünde bir ilerlemedir. Üstelik Timur'un yegane hedefi Türk Devletlerini hâkimiyete almak değil olabildiğince geniş sahalarda hâkimiyet kurmaktır ki nitekim Çin'e sefer planı sırasında ölümü vukua gelmiştir. 24. Sayfadaki Ankara Savaşı'nın sonuçları kısmında yer verilen ikinci maddedeki Anadolu'nun tamamının Timur hâkimiyetine geçmesi hatalı bir bilgidir zira Anadolu'da merkezi Trabzon olan Trabzon Rum İmparatorluğu mevcudiyetini sürdürmektedir. Dördüncü maddede ifade edilen İstanbul'un fethinin yarım yüzyıl gecikmesi de hatalı bir pozitivizm anlayışına sebebiyet vermesi muhtemeldir. "Muhtemelen , olasılıkla" gibi ifadelerle kullanılması daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Son maddedeki Fetret teriminin "*zaaf, gevşeme, gücünü ve tesirini kaybetme*" mânasına gelen (Yurdagür 1995) anlamını vermek de Tarihî kavramların da bilinmesi için önemli gözükmektedir

25. sayfada Emir Timur'un faaliyetlerinin Rus gücüne sebep olarak gösterilmesi de hatalıdır. Zira Timur da tüm devlet ve Türk devletleri gibi kendi devlet menfaatleri çerçevesinde hareket etmiş, düşmanları da tarihi-coğrafi durum gereği Türk devletleri olmuştur. Buna benzer bir durumu İtalyan yarımadasındaki Ceneviz, Venedik, Milano vb. devletler arasında, Ortaçağ Alman prenslikleri arasında, Rusya'da knezlikler arasında da görmek mümkündür. Devrin devlet anlayışı ve menfaatleri bu yönde olup bunu gerektirmiş iken bugünün milliyetçi – milli birlik anlayışı çerçevesinde tarihi yorumlatmaya çalışmak zihni bir çarpışıklığa yol açabilir. Emir Timur'un bu sonucu görmesini bugünkü bilgilerden hareketle istemektir adeta. İlaveten Timur gücüne direnemeyen bu devletlerin Rus Knezliğine direnebilecek olacaklarına dair herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Bu konuyu iki devletin politikalarının çatışması olarak ele almak daha uygun gözükmektedir. Zira Timur'un yegane maksadı ifade edildiği gibi salt Türk hâkimiyeti değildir. 26. sayfadaki Şeyh Bedreddin İsyanı ile ilgili olan "*kendine özgü fikirleriyle*" ifadesi hatalıdır. Çünkü Şeyh Bedreddin Osmanlı sınırları içerisinde mevcut gerek Hurufî ve gerek panteist anlayışlar gibi heterodoks görüşlerden etkilenmiş ve bu unsurlardan destek aramıştır. Bu unsurlar ise Osmanlı hâkimiyeti öncesinde de bu bölgelerde bulunaktadırlar(Ocak 2014: 159-235) *Şeyh Bedrettin'in düşünceleri Osmanlı Devleti'ndeki İslam anlayışına uymayan*" ifadesi de yanlıştır. Zira Şeyh Bedrettin Musa Çelebi'nin himayesinde devlete-Musa Çelebi yönetimine bağlıydı. Mehmet Çelebi'nin kendisini sürmesiyle isyan durumuna geçmiştir yani politikalarını beğenmediği Padişah'a karşıdır. Görünüşte dinî-tasavvufî gerçekte ise siyasi teşkilatlanmayı sağlamak üzere harekete geçmiştir (Dindar, 1992). Yine Osmanlı devletinde Safevi mücadelesi sebebiyle Kanuni Sultan Süleyman dönemine dek katı dini tutum sergilenmemiştir (Ocak 2014: 159-235).

26. sayfadaki Varna savaşı kısmında 2. Mehmed'in tahta çıkışı döneminde Macaristan ve Balkan devletlerinin Osmanlılara karşı çıkmaları, anlaşmaların bozulup savaşların çıkması, ve şehzade Orhan'ın harekete geçtiği bilgisinin verilmesi ile tam bir bunalım dönemi yaşandığı gerçeği ifade edilmelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hiç de öyle kılıcı eline alıp hızla, neredeyse koşu koşu ilerleyip İmparatorluk kurduğu intibanı silecektir. Devlet olmanın ve kurmanın kolay olmadığını anlatabilmek, sonraki konularda sarsıntıların, sorunların önünü alamamanın görüldüğü-sanıldığı kadar kolay olmadığını anlatmak açısından önemlidir. Yine Varna Savaşı alt başlığından evvel Sultan Mehmet'in ilk saltanatına ve yine bu sıralardaki Şehzade Orhan vakasına, Yeniçeri İsyanına.. değinilmemesi hem kardeş katline karar vermesi etkisine, hem İstanbul'un fethinin Fatih'in bir padişah olarak fethin zaruretinin kendisi için ne denli önemli olduğu gerçeğine nüfuz ettiremeyecektir. Bu da tarihi yapan insanların zaaflarının yani insan yönlerinin gösterilmesi açısından önemlidir. Zira tarihte padişahların (bir kısmının) her şeye muktedir olmayıp tarihe yön veren "insan" "insanî yön"leri de anlatabilmek

açısından önemlidir. Yine İstanbul'un fethi Osmanlılar için eski bir hedef olsa da Fatih'in "ya ben İstanbul'u alırım ya İstanbul beni alır" sözünün adeta içerisinde bulunduğu durumun dışı vurumu gibi taht üzerinde hâkimiyetini sağlamak için oldukça gerekli bir hedef olmasının da (Afyoncu, 2014) ifadesi tarihteki insani yönler ve zaafın başarıya dönüşebileceğini gösterilebilir tarihin doğasının bir ciheti aktarılabilir. "Her şeye muktedir sultanlar her şeyi yaptılar, muktedir olmayanlar da bir şey yapamadılar" zihniyeti bilinçaltına yerleşmenin önü alınabilirdi.

27. Sayfada **İkinci Kosova** savaşı başlığı altında devlet yönetiminin Sultan Mehmed'e bırakıldığı bilgisi de hatalı bir bilgidir (İnalçık, 2006-a).

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurulup geniş alanlara hükmetmesi önemini korumakta ancak önemli araştırmalar neticesinde birçok ciheti sarıh bir biçimde ortaya koyulmuş vaziyettedir. Bununla birlikte bu konudaki araştırma ve yorumlamalar ile tezatlar da sürmüştür Yaşanan gelişmeler her ne kadar tarih ilmi için olumlu bir gelişim arz etmekteyse de elde edilen bilgiler ile gelişen ve değişen bilgilerin Tarih ders kitaplarına yeterince yansıtılmadığı görülmektedir. Bu durumun sebepleri çok çeşitli olmakla birlikte öncelikle "milli devlet anlayışına uygun anlatım" kaygısının bu neticeyi etkilemesi olgusu göze çarpmaktadır. Diğer bir sebep olarak eski araştırma neticelerinin paradigmasal olarak daha uygun bulunmuş olması düşünülmektedir. Son olarak Tarih ders kitabı komisyonlarının ehliyeti ve Tarih anlayışları da Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu hususunu etkilemiş olduğu düşünülebilir

Osmanlı beyliği zaman içerisinde tedrici başarılar gibi başarısızlıkların varlığı gerçeğiyle İmparatorluk vasfını kazanmış ve yıkılışına dek bu özelliğini korumuştur. Öyle ki son zamanlarında dahi bu düşünce ve yapıyı "Osmanlılık" şiarı ile ayakta tutmaya çalışmış, uzun bir tarihsel süreçte bu cihetinden olabildiğince yarar görmüştür. Nitekim kuruluşunda dahi oldukça farklı ve çok yönlü siyasetler ile varlık ve gücünü pekiştirmiş yalnız fetih, seferler yani kılıcın gücü ile değil izdivaç, diplomasi, siyasi fırsatları lehine kullanabilmek gibi çok yönlü politikalar izleyerek kurulmuş, gelişmiş ve dahi yıkılış süreci geçirmiştir. Söz konusu politikalar vasıtasıyla kurulmuş bu İmparatorluğun kuruluş döneminin ders kitabında lise öğrencilerine gereği gibi ve yeterince aktarılması tarihi bilmek ve değiştirmek için olmazsa olmaz gibidir. Çünkü Osmanlılar daha başlangıçta Ceneviz ve Venedik çatışmasını değerlendirmiş ve bu denge politikasıyla önemli başarılar edinmiş, Sultan Süleyman döneminde Fransa ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasındaki çatışmaların da değerlendirilmesiyle büyük bir dünya gücü vasfını taşımıştır. Bu cihetleriyle bir devletin kuruluşunda bu devletlerin yalnız güç değil akla da dayandığını göstermek, bu anlayışı da edindirmek tarih ders kitaplarının gayelerinden olmalıdır. Yine Osmanlı devletinin tarihteki pek çok devlette görüldüğü gibi yalnızca güçsüz zamanlarında değil güç kazanma ve gücünü koruma dönemlerinde de denge politikası izlediği ancak maksadı ve getirisinin değişkenlik arz ettiği olgusu üzerinde durulmalı, bu politika güçsüz dönemlere has bir anlayış olarak sunulmaktan kurtarılmalıdır. Osmanlılar yalnızca bir tek gaye ve yöne yönelmemiş olup, hem batı hem doğu hem güney hem kuzey istikametinde genişlemiş ve bu faaliyetlerini çeşitli politikaları birarada yürüterek gerçekleştirip güçlenmiştir. Bu süreçte tarihî olarak her Anadolu hanedanının bilhassa Karamanoğulları'nın Anadolu'ya hükmetme çabası olmuş nihayetinde Osmanlı hanedanı galebe çalmıştır. İfade edildiği üzere bu çeşit yerel hanedanlıklar bu yüzyıllarda genel olarak mevcut bir varoluş sürdürmüşlerdir çünkü kendi dönemlerinin anlayışınca hareket etmişler, son yüzyılların milli devlet anlayışını taşımamışlardır ki bu tarihî olarak doğaldır fakat ders kitabında geçmiş yüzyılları yüzyılımızın anlayışı ile anlatmak hatalıdır ve hatalı düşünmelere sebep olacaktır. İlaveten Tarih içerisinde kullanılan tarihsel kavram ve deyimlerin söz konusu dönemleri anlatırken ele alınması da tarih bilinci ve bilgisi için oldukça önemli ve ders kitabındaki önemli bir diğer eksiklik olarak görülmektedir. Ele alınan tüm hata ve eksikliklerin Tarih ders kitabının niteliğini ve değerini düşürdüğü kuşku götürmezdir ancak bunların iyileştirilmesi tarihsel bilgi ve bilincin iyileştirilmesine de katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Afyoncu, Erhan (2014). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- Armaoğlu, Fahir (2009). 19. Yüzyıl *Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınevi
- Başar, Fahmeddin (1995). Fetret Devri, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.2, 480-482
- Çalışkan, Sümeyra (2018). *Tarih Öğrencilerinin Tarih Felsefesi Eğilimleri (Gazi Üniversitesi Örneği)* Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- Dindar, Bilal (1992). Bedreddin Simavî , *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , C.5, 331-334
- İnalcık, Halil (1992). Bayezid 1, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , C.5, 231-234
- İnalcık, Halil (2006). Murad 1, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , C.31, 156-164
- İnalcık, Halil (2006-a). Murad 2, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , C.31, 164-172
- İnalcık, Halil (2007). Orhan, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* , C.33, 375-386
- Ocak, Ahmet Yaşar (2014). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tüysüz, Sami (2017). *Tarih 10 Ders Kitabı*. Ankara: 2017
- Yurdagür, Metin (1995). Fetret, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.12, 475-480

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

KİTAP TANITIM

AHMET YAŞAR OCAK, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler. 15-17. Yüzyıllar. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014,ISBN 978-975-333-079-4,477 sayfa¹

Sümeyra ÇALIŞKAN²

İlk baskısı 1998’de gerçekleştirilen ve genişletilmiş 5.baskısı yapılan ele aldığımız eser; ana ve ara başlıklardan mürekkep Giriş Kısmı ve Beş bölüm ile ele alınan konularla ilgili 17 ek’ten müteşekkildir. Kitabın sonuna fotoğraflar da eklenmek suretiyle belgesel nitelikli bir çalışma meydana getirilmiş gibidir.

Giriş bölümü (s.1-80) İslâm medeniyetinin bir unsuru olan Osmanlı İmparatorluğu’nda ortaya çıkan Zındıklık ve Mülhidlik hareketlerinin tarihî kökenini oluşturan Emevî ve Abbasîlerdeki hareketler ile bu hareketlerin muhteva ile çeşitlilikleri, düşünsel temelleri, amaçları ve neticeleri vb. tüm yönleri ele alınmak suretiyle zihnî olarak tarihsel arka planıyla temel oluşturma niteliğindeki kısımdır. Zındıklık ve mülhidlik ile ilgili, nitelik ve nicelik ile suç ve suçlama durumlarının ayrımlanarak ele alınması eserin sonraki bölümleri için de geçerli olup hakiki mahiyetlerini aydınlatılabilmek noktasında kitaba önemli bir nitelik kazandırmaktadır.

M.Ö.209’da Sasani İmparatorluğu’nun benimsediği Mazdekizmi eleştiriler ile zedeleyen Maniheist “zendik”lere karşı (Avesta: Yorum: Zen) amansız bir takibat başlatılmıştı ve bilhassa Emevîlerin mevalî politikasının etkisi neticesinde tepki niteliği de taşıyan hareketler de Araplarca zindik-zendeka olarak adlandırılmıştı. Doğru yoldan sapan anlamındaki “Mülhid” ise Kur’anî “İlhad” dan gelir ve bu iki kelime 11.yüzyıldan itibaren Ehl-i Sünnet dışı tüm dinî, felsefî inançları nitelemek amacıyla kullanılmışlardır.

İlk zendeka hareketleri Fars kökenli Maniheizm benzeri eski dinlerini İslâmî kimlik altında yaşayanlarca gerçekleştirilmiş ve kaynağını da bu topluluklardan almışlardı. Bunlar gerçek anlamda Tanrıtanımazlık niteliği taşımamakta olup kitlesel ve entelektüel hareketler şeklinde biçimlenmişlerdi. Kitlesel hareketler uzun zaman yönetimi uğraştıracak boyuta ulaşmışlardı ve Allah’ın tüm büyük peygamberlerin vücudunda görüldüğünü savunulmuştu. Kendinden önceki önemli kitlesel zendeka hareketinin lideri olan Ebu Müslim, ardından dakendisine geçtiğini savunan El Mukanna gibi kitlesel hareket öncülerinin amacı, esas inançlarını İslam ile bağdaştırma, (temelinde mehdicilik olan bir inanç taşıy) yaymaktı ve hilafet merkezini ortadan kaldırmayı da hedeflemektedirler denilebilir.

¹ Bu çalışma; Değerli Hocam ve Danışmanım Prof. Dr. Yasemin Demircan’ın yol göstermesi neticesinde Belleten Dergisi 281.sayısında yer alan Yıldırım Özbek’in “Tülün Değirmenci, İktidar Oyunları ve Resmi Kitaplar: 2.Osman Devrinde Değişen Güç Simgeleri” kitap tanıtım çalışması rehber edinilerek hazırlanmaya çalışılmıştır. Bkz:

<https://drive.google.com/file/d/0B7liBn5XLSAfSjk4X1lDcTRnbVE/edit?usp=sharing&pref=2&pli=1> Erişim Tar: 27.02.2016

² Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi. skepticalmodest@gmail.com.

Entelektüel Zendeke hareketleri ise eğitimli yüksek çevrelerde dinî, felsefî, edebî, kelâmî ve fikhî nitelikliydiiler. Edebî eserlerde, felsefî düşüncelerde, şiirlerde ve kelâm-fıkıhda zendeke niteliği taşıyan düşünüşler ile tasavvufî zendeke bulunmaktaydı. Bunların dışında Bermekîler gibi bürokrat kökenden olan fakat zendeke ve ilhad eğilimlerinden çok husumet neticesinde zendeke ve ilhad ile itham edilenler de söz konusu olmuştu.

Osmanlılar dönemindeki zendeke ve ilhad hareketlerinde etkileri olan Felsefi zendeke bu açıdan ayrıca önemlidir. İbnü'r Ravendi, Zekeriya er- Ebu Râzî, Hayyan et-Tevhidî'nin etkisi o denli güçlü olmuştu ki İbnü'l Cevzî onları "İslâm tarihinin en korkunç zındıkları" olarak nitelemişti. Fakat mülhid'den ziyade düalist olan bu feylesofların Peygamber ve Kur'an konusunda inançsızlıkları yani Kur'an'ın vahiy değil insan yaratımı olduğu düşüncesi bulunmaktaydı. Özellikle Râzî akla çok büyük önem atfetmiş; tıp, geometri, astronomi, felsefe kitaplarının Kur'an'dan daha faydalı olduğuna kanaat getirmişti.

Entelektüel zındıklık ve mülhidlik hareketleri Allah İnancı (tevhid), Kâinatın sonradan yaratıldığı ve yine yok olacağı (kıyamet), öldükten sonra dirilme (haşr), ve yeni ve ebedî bir hayatın (ahiret) mevcudiyeti, Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olduğu dolayısıyla mükemmelliği ve taklit edilemezliği, Peygamberlik kurumu ve fonksiyonu (Nübüvvet ve Risalet), ibadet kurumu olan beş İslam inanç ve kavramlarını eleştirmeye, çürütmeye ve reddetmeye yönelik entelektüel bir akım olarak özetlenebilir (sf.79).

Yeni fetihlerin nispeten yarattığı varsıllık ile biçimlenen, yaşam biçimini reddedip uzlet hayatını seçmek suretiyle bir çeşit tepki ortaya koyan zühd ve takvaya yönelen tasavvuf kesimi, İslam devletlerinin hâkimiyet alanlarının gelişmesine müteakip buralarda yaşam sürdüren ve yaşam biçimi kendilerine benzetilebilecek olan mistikleri tanıyarak kendi mistik yorumlarını oluşturmaya başlamışlar ve ulema-fukaha kesiminin şiddetli tepkileriyle karşı karşıya kalmış, zındıklık ile itham edilip "kim tasavvufa girerse zındık olur" denilerek itham edilmişlerdir. Abbasiler zamanında da Hallâc-ı Mansur gibi bir takım mutasavvıf ve sûfiler ölümle cezalandırılmıştı.

Ortaya çıkan tasavvufî görüşlerden olan Vahdet-i Vücut felsefesinin önemli mütefekkeri; mutasavvıf çevrelerinin "Eş-Şeyhü'l Ekber", karşı olanların "Eş-Şühü'l Ekfer" olarak andığı Muhyiddîn İbnü'l Arabî'nin felsefesi ise Osmanlı dönemi hareketlerinde kaba bir panteist mahiyetle farklı ve yanlış yorumlanmış biçimiyle etkili olmuştur.

Siyasi otoritenin bu hareketlere tepkisi sert, müsamahası az olmuş, ceza yöntemi sıklıkla öldürme şeklinde vuku bulmuştur. Bu türden hareketler yalnız inanç ve düşünce farklılığı olarak telakki edilmeyip bilhassa kitlesel olanları devlet otoritesine ve bekâsına saldırı olarak nitelendirilmişlerdir. Kitlesel olmayanlarda ise mevcut düzen, inanç ve toplumsal bütünlüğü bozmak suretiyle merkezi iktidarın güç ve otoritesini tehdit etme potansiyeli görülmekteydi. İlaveten bu hareketlerdeki hulûl (kutsal ruh, her hareketin liderine geçmek suretiyle görünmekte) düşüncesi siyasal iktidarın sahibi olan halifeye rakip çıkması anlamını taşıyordu. Oldukça yaygın olan bu vakıalar için şehirlerde zındık avı için daireler kurularak sahibü'z zındık'lar görevlendirilmişti.(Şehirlerdeki zındıklıkla ilgili dairelerin yöneticisi)

Bu hareketlerin karşısındaki Ulema sınıfının tutumları sert olmakla birlikte yaklaşımları çeşitlilik göstermiş, hangi muhtevaya sahip olanların zendeke ve ilhad olarak nitelenmesi gerektiği yanında bireysel, hukuki, toplumsal konuları üzerine durulmuştur. Mütezile kelimalarına göre yegâne gayeleri ibâha (İslam'ın yasakladığı her şeyi meşrû ve mübah addetme) idi.

Bu hareketlerin sosyolojik zemininde mevâli politikasının etkili olduğu ekonomik sıkıntılar, İdeolojik temelinde evvelki düalist inanışlar(bilhassa maniheizm) yer edinmekteydi. Allah ile ahiret inancını kabul etmemek genellikle entelektüel zendeke kesimlerinin tutumu olmuş ve temelinde de Antik Yunan, Hint, Hellenistik felsefeler barındırmıştır.

Hukukî açıdan tahlil edildiğinde ise hareketlerin vuku bulur durumları sırasında ve siyasi otorite çerçevesinde hüküm verildiği görülmüştür. Ebû Hanife ve İmam Şafi zındığın fikrinden vazgeçmesi ve tövbesi için zaman

verilmesi, tasdiki halinde de ölüm cezasının verilmemesi görüşünderken Mâlik b.Enes ile Ahmed b.Hanbel kat'î surette öldürülmeleri gerektiği kanaatindeydiler. Siyasal açıdan ele alındığında ise İhtilalci hareketlerin Abbasi-Emevî iktidarlarını kendi çizgilerine çekmeye zorlama yahut devirerek kendi iktidarlarını kurma hedefi taşıdıkları yorumu yapılabilir. Entelektüel niteliklilerde hakiki bir zendekadan çok ortadan kaldırılmak istenen rakip veya hasımların harcanmasını sağlayan siyasal bir enstrüman olduğu da eklenmelidir. İlaveten merkezi iktidara karşıt bir konuma yerleştikleri ve tehdit oldukları oranda üzerlerine gidilmiş; yargı ve infaz süreci; ihbar, araştırma ve tutuklama, mahkemenin teşekkülü, mahkeme, hüküm, infaz safhaları çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Birinci Bölüm (s.81-122) “Osmanlı (İmparatorluk) Resmî İdeolojisi Yahut Daire'nin İçi” adını taşır. Zendeke ve İlhâd hareketlerinin Osmanlılarda karşılaşıcağı muamele Osmanlıların devlet telakkisi çerçevesinde olacağından bu bölümde zındık ve mühlidlerin Osmanlılarda aslında neye karşı çıktıkları neyi karşılarına ve hedef aldıklarını anlamak noktasında Osmanlı devlet anlayışının kültürel ve tarihsel temelleri üzerinde durulmaktadır.

Bu devlet anlayışı siyasal açıdan; Eski Türk siyasal geleneğinin zihniyeti olan iktidarın semavî kökenli, Cihanşümül amaçlı hâkimiyet inancı temelli ve töre adı verilen gelenekleri içerisinde barındıran devletçi karakteri baskın zihniyeti ile Klasik İslâm uygarlık geleneğinden akıl, hikmet, bilgiye dayanan mirasına ilaveten Doğu Roma geleneğinden tımar, saray teşkilatı ve merkezîyetçi bürokrasi ve yapı ile Bizans'ın “İmperium” anlayışı rolünün sentezinden oluşmaktaydı.

Dinî açıdan ise; İlk zamanlarında kitabî ve heteredoks İslâmî yorumu bir arada barındıran, Babaî isyanı bakiyesi Rum abdalları ile balkanlara yayılıp, hâkimiyet alanı genişledikçe merkezîleşen ve nihayetinde medrese kanalıyla kitabî İslâm anlayışına evrilen bir köken ve sürece sahip olmuştu. Yanısıra bu siyasal ve dini köklerin önemli anlayışlarını barındıran siyasi ve dini nitelikli unsur ve kavramlar Osmanlı İmparatorluk zihniyetinin temel taşlarını oluşturmuş idi.

Siyasal Unsur ve Kavramlar; “Devlet-i Ebed Müdded” ve bunu sağlayacak olan düşünce “Nizam-ı Âlem'e hangi muhitten, her ne maksatlı olursa olsun yönelen her türlü tehdit, şiddetle cezalandırılır ki yine bu anlayış; tüm reayanın adalet çevresinde yönetilmesi ve bozulmaması düşüncesini içerisinde barındırır. Bundan dolayı herhangi bir tehdit yalnız hanedan değil reaya karşı da görülür. Nizam-ı Âlem'i tesis edecek olan diğer unsur “Sultan” ise din ile devletin özdeş olduğu bir yapının yöneticisi olarak; Türk Kağanı, Müslüman Sultanı, Doğu Roma Kayser-i Rum'u miraslarıyla hâkimiyet ile iktidarını Allah'tan almıştır ve bu hak hanedanın şahsi malı olduğu düşüncesi hâkimdir. Bir diğer unsur “Reaya”, devletin olmazsa olmazı olup adaletle hükmü gerekir zira Allah'ın emaneti (vediatullah) telakki edilir. Reaya'dan ise padişaha itaatkâr, devlet düzenine boyun eğer olması beklenirdi.

Dinî Unsur ve Kavramlar'dan ilki olan “İslâm” ile din-devlet özdeşliği hanedana meşruiyet-kutsiyet kazandırmasının yanında siyaset olanağı da vermiştir ve bu Fâtih Sultan Mehmet ile birlikte tam tekâmül etmiştir. Sahn-ı Seman; İmparatorluğun resmi ideolojisini üretme görevini de taşımaktaydı, medreseler klasik Sünniliğin hâkim oluşunda önemli bir öge olmuş, ulema da devlet kontrolünde tutulmuştu. Safevîler karşısında baskıcı tutum ve katılma yoluna gidilmesi ile de Sünnilik dışı mezheplere karşı katı kelimcilerin görüşleri kabul edilmiş bu ise tarikat çevrelerinde tepkiler meydana getirmiştir. Bu durum zındıklık ve mühlidlik hareketlerinde etkili bir unsur olmuştur. Diğer unsur “Cihad ve Gaza” (İ'lây-ı Kelimetullâh) ise diğer unsurlardan olan “Dârü'l-İslâm” ve “Dârü'l-Harb” ile yakinen ilgilidir. Hiçbir İslâm devletinde Osmanlılardaki kadar ağırlığa sahip olmayan cihad ve gaza'nın amacı, dârü'l- harb'i Osmanlı hâkimiyetine almaktı ve bu süreçte darü'l İslâm'daki Anadolu beylikleri Osmanlı aleyhine ittifaklarda yer almazlar ise savaşılmazdı. Bunun yanında zamanla Şiiğin oldukça radikal yorumuna dayanan Safevî inançları Râfizilik olarak itham edilip darü'l harb'den sayılacak idi.

İşte dünyevî ve Dinî yönlerden ilâhi ve siyasi kudrete sahip bu devlet içerisinde ortaya çıkan ve özellikle beşinci bölümde ele alınacak olan hareketler bu unsurların karşısında olmuş yahut oldukları telakki edilmiştir. Bir kısmı ise bu sistemin içerisinde zuhur etmiştir. Ve bu din-devlet özdeşliğine tepki mahiyetli hareketlere de yol açmıştır.

İkinci Bölüm (s.123-158) “Osmanlı Toplumunda Zındık ve Mülhidlerin Toplumsal ve İdeolojik Tabanı” adını taşır.

İlk bölümde anlatılan unsurların bileşimi olan Osmanlıların bu yapısına içerisinde çıkan zındıklık ve mülhidlik hareketleri yüksek ulema sınıfı ile yüksek sûfi çevrelerinden zuhur etmiş, muhtevasında başka bir takım çeşitli unsurların yanında yoğun olarak Hurûfilîği barındırmıştı.

Ulema çevresi-durumu-konumu; Ulema arasındaki hareketlerin bir kısmı hakikaten ilhad niteliği taşıırken bir kısmı senkretik bir diğer dinlerle birleştirilmiş inanışlar niteliğindedir. Ulema; Osmanlı toplumunda saygın bir yere sahip olup devlet içerisinde ise onun otorite sağlamada meşruiyet kazandıran bir kurumu niteliğinde gibiydi. İlk Osmanlı uleması Anadolu dışından ve diğer beyliklerden gelmiş ve ele alınacak Molla Kâbiz, Hakîm İshak gibi zındık ve mülhidler de bu yabancı kökenli ulema arasından çıkmıştı.

Din ile devletin bütünleşik durumu ulemanın önemli müderrislikleri elde etmesi için bürokrasi ile ilişkisini gerekli kılması, bir rekabet ortamı meydana getirmiş ve aralarında haset-kin-buğz yaygınlaşmıştı. Ortaya çıkan hareketlerde din-devlet özdeşliğini ret yönü bulunmakta, bilhassa sûfiye çevresinden olan ulema din-devlet özdeşliğini reddetmekteydiler.

Ehl-i Sünnet dışı cereyanları bilimsel olarak çürütme görevinin bir sonucu olarak da mantık, felsefe, riyazîye gibi akîl ilimlerin de itibardan düşmesi koyu bir taassup iklimi oluşturmuştu. Hurûfilik ve Safevî propagandaları karşısında amansız bir mücadele başlamış ve nihayetinde tepkiler meydana gelmişti. Tüm bu durumların bir neticesi olarak zaman içerisinde medreselerin ilim üretme yönü önemli ölçüde sekteye uğramıştı.

Sûfi çevresi-durumu-konumu: Teşkilatlı tasavvuf 13. yüzyılda şekillenirken Hind-İran, Maniheist, Gnostik, Yahudi-Hıristiyan mistizmi ve Neoplatonizmden etkilenmişti. Tevhid inancına zıt gibi algılanan yaratılmışların yaratandan tecelli bulduğu inancından temel almış bir felsefî hayat tarzı oluşmuş ve zamanla İnsan-Tanrı ayrılığı çizgisi silikleşerek İnsan-ı kâmil ve bağlantılı “velayet” terimine odaklanılmıştı. İlk zamanlarında velayet sisteminde soyut olan ruhî kademelerden geçerek son mertebedeki insan “insan-ı kâmil”(ilahi güce ulaşan)’e ulaşılırdı. Bu inanış gayriarap unsurlar arasında oldukça yaygın hale gelmiş bu durum ise ulemaları zındık ve mülhidlik ile ithama yöneltmiş idi. Ancak zaman içerisinde ulemanın bu tutumu yumuşadığı gibi bu tasavvufi cemaatlere katılmaya başlamışlardı.

Bir taraftan da zühdi sûfilikten farklı; ilahi aşk ve cezbe motifinin hâkim olduğu melâmetiyye düşüncesi ortaya çıkmıştı. Yanısıra Arabî'nin Vahdet-i vücud felsefesinin panteist bir mahiyet kazanması sonucu Vahdet-i Mevcud anlayışı oluştu. Bu ise Osmanlı Sûfi zendealarının zihnî temeli oldu. Zaman içerisinde birçok kolu oluşan tasavvufun Balkanlarda panteist yorumda olmayanları Osmanlı merkezi yönetimince de desteklendi ve İmparatorluk hâkimiyetinin yayılmasında kolaylaştırıcı bir fonksiyon taşıdı.

Ortaya çıkan tasavvuf kollarından Bayramîlik ve Gülşenîlik (Halvetîliğin bir kolu) panteist idiler ve bundan dolayı merkezi yönetimin dikkatlerini daima üzerlerinde buldurmışlardı. İlaveten Safevî propagandası ile Kalenderîler de sıkı takibe alındılar. Fakat en temelde Bayramîye Melâmîliği Osmanlı rejiminin en fazla çekindiği ve sürekli gözaltında tuttuğu sûfi kesimlerinden ilki oldu.

Vahdet-i Vücut anlayışının aşırı cezbe ile sık sık hulûl inancını taşıyan ifadelerle bütünleştiği vakidir. Bektaşilik bu türden bir kola sahipti ve coşkun bir tenâsüh, hulûl inancı ile Vahdet-i vücud felsefesini Vahdet-i mevcud biçimine dönüştürdüler; bunda Hurûfilîğin de etkisi oldu. Şeyh Bedreddîn Vahdet-i vücûd’u panteist bakışla

yorumlamıştı ve bu panteist anlayış Bayramîye Melâmîliği ve Halvetîye içinde benzer yorumlar sürdürülmüştü. “Kutup” (her türlü siyasi otorite kavramını reddeder ve hurûfliğin bu düşüncede de etkisi bulunmaktaydı; yüksek sûfiyye zendeka ve ilhaki bu doktrin çerçevesinde şekilleniyordu) anlayışı güçlü bir yer ediniyordu. Osmanlı tasavvufu geneli itibarıyla Vahdet-i vücud anlayışındaydı.

Zındıklık ve Mülhidlik hareketlerinde bulunan ulûhiyyet ve mehdilik anlayışı Hurûfilik kanalıyla eklemelenmişti. Hurûfilik; İran’da Fazlullah Esterebad’ın kurmuş olduğu bir çeşit din gibiydi; hulûl ve mehdilik düşüncesinin temel akidesi Allah’ın Fazlullah’ın bedeninde görüntülediği ve kıyamete yakın zamanda üç ilahi din inananlarını kurtaracağı inanışıydı. Bayramî Melâmîliği, Kalenderî, Halvetîleri etkileyip Kızılbaşlıkta ise mevcudiyetinde bulunan bu inancın derinliğini artırmıştı. Bunun yanında diğer bir etki ise Hallâc-ı Mansûr ve akıbeti heteredoks sûfiliğin peygamberi mertebesine çıkarılmasına yol açmıştı. Tüm bu durum ve inanış kökenleri sonraki bölümleri açıklama noktasında oldukça önemlidir ve denilebilir ki kitabın her bölümü diğer bölümünü daha iyi anlamak için bir basamak niteliği de taşımaktadır.

Üçüncü Bölüm (s.159-235) “Osmanlı Tarihinin İlk Ünlü “Zındık ve Mülhid”i: Şeyh Bedreddîn” adını taşır. Şeyh; düşüncelerinden dolayı şer’an değil, devlete karşı isyan suçundan “örfen” idam olunur fakat zındık ve mülhid olarak anılmasının nedeni; Balkanlardaki heterodoks unsurların ona ithafen bir takım fiilerde bulunmaları ile takipçilerinin “Zındık ve Mülhid Bedreddînlüler ve Simavenîler” olarak sıfatlandırılmasıydı ve çok sıkı teftişe tabi tutulmaktaydılar. Buna Vâridat’daki düşünceleri de eklemek gerekir ancak bu eseri olumlamayanların yanında olumlayanlar da olmuştur fakat eserin Şeyh’in kaleminden çıktığı da şüphelidir. Muhteva açısından yeni ve orijinal düşüncelerden ziyade Hurûfi etkiler ile ilintili yorumlar içermekte ve resmi İslam anlayışı karşısında aykırı bir konuma düşmektedir. Ayrıca Allah’ın bu âlemden soyut olduğu ile bizattihi bu âlem olduğu gibi çelişkili düşünceleri bir arada barındırmaktadır. Kıyamet hadisesinin vukuu reddedilip ruhun bedenın yaşam kabiliyeti olduğu, dolayısıyla ayrı bir cevher olmadığı, cennet ile cehennemin insanî durumlar olduğu ve melek ve şeytanın da iyi haller ve ahlaksızlığa yönlendiren durumlar olduğu gibi inanışları savunmaktadır. Böylece de Allah ve ahiret hayatına inanmayan bir Şeyh Bedreddîn diğer eserleriyle taban tabana zıt bir durumda, muallakta kalmış bir vaziyette günümüze yansımaktadır.

Şeyh resmi ideolojiye karşı isyanı neticesinde idam olunmuş olsa da bir yandan önemli bir Osmanlı âlim ve mutasavvıfı olup diğer yandan çoğu ulema nezdinde zındık ve mülhid ilan edilen ve müteakip Osmanlı uleması ve sûfiyyesi içerisinde etkileri olan önemli tarihi bir kişilik olmuştur. İctihat derecesinde ilimsel otoriteye sahip orijinal fikirleri olan bir yön taşır iken diğer yandan pek çok yönden etkilendiği Kahire’deki hocası Şeyh Hüseyin-i Ahlatî etkisiyle güçlü mehdî eğilimi de söz konusudur. Hocasının kutb-u zaman oluşu, felsefe ve tasavvuf bilgisine sahip olması, annesinin Hıristiyan kökenli olması gibi etkenler çok yönlü etkide yaşam sürmesine yol açmıştı. Kahire’den Tebriz’e gitmiş olması onun Hurufi çevrelerle etkileşim kurduğunu düşündürmektedir. Ayrıca Aydın, Germiyan beylikleri toprakları, İzmir, Sakız adası gibi tarihi olarak Kathar hareketi ve Hurûfliğin yayılım alanı olan bu bölgelere ziyaretler yapmış olması Kahire’de iken planlamış olduğu bir toplumsal hareket düşüncesi taşıma ihtimalini göz önünde bulundurmaya gerektirmiştir. Nitekim Balkanlara geçtiğinde de Eflak’daki Sarı Saltuk Tekkesine yerleşmesinin amacı da Babai hareketine mensup Kalenderî dervişlerden taban bulma amacı olarak değerlendirilmektedir.

1405’de Musa Çelebi’nin kazaskeri olmuş,1413’de ise Mehmed Çelebi’nin hâkimiyetini tesisi ile 1413’de İznik’e sürgüne gönderilmişti. İzmir Karaburun’da Börklüce Mustafa ile temasta bulunmuştu fakat isyanı ile bağlantısı müphemiyetini korumaktadır. İlaveten Torlak Kemal isyanı ile birlikte aynı anda neden isyan etmedikleri ve Fetret devri değil de merkezi otoritenin kurulmaya başlamasıyla isyan haline geçilmesi de çeşitli düşüncelere sevk ettirmektedir.

Dukas; kadınlar dışında her şeyin ortak kullanılacağı içeriğinde bir düşünceye sahip olduğunu ve iki din arasında fark olmadığına dair ifadesini, Osmanlı kaynakları ise peygamberlik iddiasında bulunduğunu kaydetmiştir.

Nihayetinde; isyanının, toplumsal tabanının da etkisiyle mesyanik-mehdici hareket; bir kutup telakkisi niteliği taşıdığı söylenebilir ve Vâridat'ta bunu destekleyecek belirtiler görülmektedir.

Hareketin toplumsal tabanını Hurûfi inanç taşıyan Kalenderîler, Sarı Saltuk zaviyesindeki ışıklar(başka bir grup kalenteri dervişler), heteredoks Müslüman, Hıristiyan, Bogomilizm ve Katarizm'in evelden beri yaşadığı topraklardaki insanlar, Müslüman olmuş Yahudi kökenli Hıristiyanlığın inananları ile Hurûfiliğin yaygın olduğu yerlerdeki insan grupları teşkil etmişti. Bunun yanında yeni merkezi idarenin tesisine imtiyazı ellerinden giden Müslüman sipahiler, sınır gazileri ile Hıristiyan feodallerden de kaynak almıştır. Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa isyanlarının tabanında ise Torlaklar yani Kalenderîler baskın unsur olmuştur.

Bu bölüm genel olarak Cumhuriyet döneminde de üzerinde çok spekülasyon yapılan bu ismin esas durumunu anlama, mahiyeti üzerindeki sisin gerisini aydınlatmaya çalışmaktadır. Genel olarak kaydedilmiş veriler üzerinde tarihen vukuu muhtemel olabilteler üzerinde durulmaktadır. Zira şeyhin düşünceleri diğer hareketlerin zihni altyapısında etkili olmuştur.

Dördüncü Bölüm (s.236-295) "Osmanlı Yüksek Ulema Çevrelerinde "Zındık ve Mülhid" "Ehl-i İlim"ler adını taşır. Zındıklık ve mülhidliğin zühur ettiği bir muhit olan Osmanlı yüksek ulema çevreleri içerisinde gerçek anlamda Tanrıtanımaz yani mülhid olanlar bulunduğu gibi bu mahiyet olmamakla birlikte İslâm'ın bazı esaslarını reddeden eylemler ile kişisel düşünce niteliğindeki durumlar da söz konusu olmuştur.

Molla Lûtfi ise zındıklık ve mülhidlik sebebiyle idam olunmasına rağmen çok farklı bir konumda durmaktadır. O; zındıklık ve mülhidliğin araç olarak kullanılmasının kurbanı olmuştur. İyi yetişmiş bir müderris olan ve felsefeye yatkın mizacı ile bilinen Lûtfi'nin Sahn-ı Seman'daki diğer müderrisleri iğneleyiciliği ve tahkir ediciliği kendisine karşı husumete ve nihayetinde ölümüne yol açmıştır. Peygamberlik kurumu ile Kur'an'ın ilahi oluşu gibi inanışları son anına kadar kabul ve ifade etmiş olmasına rağmen katline fetva verilmiştir. Bu olayı diğerlerinden ayıran en önemli hususlardan biri zındıklara tövbe etmesi halinde ceza verilmemesi hakkı tanınmamış ve yargılayan mahkeme üyelerinin neredeyse tamamının şahsına husumet duyanlardan oluşmuş olması idi. Şeriata saldırdığı ve filozofların sözlerine fazla itibar gösterdiği, bir hayli beşeri sapkınlığa yönlendirdiği ithamlarına maruz kalmış, esasında ise felsefeye olan ilgisi ve felsefi yorumları aleyhinde kullanılan en güçlü delilleri teşkil etmişti.

Bu özel olayın dışında Ulema arasında yaygın bir "İsevî Müslümanlık" "Hubmesihîlik" bulunmaktaydı. Bu Hz. İsa'ya oldukça fazla önem veren bir Müslümanlık biçimiydi. İngiltere Kralı 2.Charles'in elçisi Paul Ricaut bu inanışın oldukça yaygın olduğunu; saray, İstanbul eşrafı ile yüksek bürokrasi arasında da pek çok inanın bulunduğunu kaydetmiştir. Hz. İsa'ya bunca önem atfedilmesinde Hurûfiliğin de etkisi olmuştur. 1527'de Kabz-ı Acem olarak da zikredilen Molla Kâbız payitahtta Hz. İsa'nın peygamberler arasında en yüksek mevki de olduğunu Kur'an'dan da desteklerle propaganda etmişti. Hıristiyan ahlak ve saflığını bir Müslüman olarak dillendirmiş ve kendisini yargılayan kazaskerleri atıl kılınca Şeyhülislam İbn Kemal tarafından yeniden yargılanarak görüşleri çürütülmesine müteakip katline ferman verilmişti. Molla Lûtfi'den farklı olarak tövbesi için olanak verilmesinin yanında ısrar da edilmiş ancak kabul etmemiş yani öldürülmeyi seçmiştir. Takipçilerinin mevcudiyeti de kaynaklara yansımıştır. Bunun yanında Ebu's-Suud Efendi'nin fetvalarından çıkarıldığı kadarıyla bilinen Hakîm İshak da benzer görüşlerle ortaya çıkan mühtedi yahut Hurûfi kökenli bir diğer isimdi. Fakat bu isimler tek temsilcileri olmayıp mühimme kayıtlarında da benzer vakalar olduğu tespit edilebilmektedir.

Bu gruptan ayrılan diğer bir grup da gerçek anlamda mülhidlerdi. Ricaut; yüksek zümre arasında gizli mülhidin bulunduğunu ve kendilerine "sırrı; yani Allah inancını inkâr ettiklerini gizleyen" anlamında Mûsirrîn (muserin) dediklerini, sayılarının ise düşünülenden çok daha fazla olduğunu kaydetmiştir. 1602'de idam olunan ve Macar mühtedi ailesinden gelme olup müderrislik görevinde de bulunmuş Nadajlı Sarı Abdurrahman Efendi açıktan açığa kıyamet inanışını reddederek cennet -cehennem ile alay etmiş ve insanları kendisine inanmaya çağırmıştı.

Mecnun olacağı düşünülerek bu görüşlerini reddi istenmiş fakat reddederek öldürülmeyi tercih etmiştir. 1665’de ise daha evvel imamlık vazifesinde bulunmuş ve ulema arasında zekâsıyla ün bulmuş Lârî Mehmed Efendi Allah inancına karşı çıkararak sert küfürler sarf etmiş, ithamları reddetmek bir tarafa cesurca savunmuş ve idam olunmuştu. Mühimme kayıtları da dini vazifeliler de dâhil olmak üzere pek çok alanda ve İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde benzer durumların olduğunu göstermektedir.

Beşinci Bölüm (s.296-382) “Osmanlı İktidarının Vahdet-i Mevcudcu(Panteist) Muhalifleri” adını taşır. Burada özellikle Bayramî Melâmîleri ve Halvetîliğin Gülşenîlik kolu ele alınır. Osmanlı siyasi iktidarına karşı ideolojije sahip olmaları dikkatlerin üzerlerinden ayrılmamasına yol açmıştır.

1429’da Hacı Bayram-ı Velî’nin ölümüne müteakip tarikatın içerisinde barındırdığı iki ayrı eğilim ayrılarak farklı görüş-inanç temelinde şekillenirler. Akşemseddîn etrafında şekillenen kol; Ehl-i Sünnet çizgisinde ve siyasi iktidar ile barışık iken, diğer kolu bıçakçı esnafından Emir Sikkînî adıyla ünlü Dede Ömer(ö.1475) etrafında Vahdet-i vücudçu telakkisinde gelişir. Bu kol Bayramîliğin Melâmî kolu olup esasında Hacı Bayram’ın da bu kola daha yakın olduğunun ifadesi söz konusudur.

Fetret Devri, Cem-Bayezid mücadelesinin getirdiği buhranlı dönemlerin de etkili olduğu sūfiyane bir tepki niteliği de taşımıştır. İnanç temelinde siyasî, dinî yetkinin de kendilerinde bulunduğu kutup-mehdi temelli doktrin de yer etmekteydi. Büyük ölçüde çiftçi ve esnaf zümresine dayanan tam bir gizlilik ilkesiyle merkezîyetçi bir yapıda teşekkül etmiştir. İsmâ’il Maşukî ile toplumun her kesiminden destekçi bulacak Hamza Bâli ve Hüsameddin Ankaravî ile siyasi iktidara karşı geniş bir toplumsal hareket niteliği kazanacaktı.

Panteizme kaçan Vahdet-i Vücut telakkisi ile bağlantılı, çok güçlü ulûhiyyet-kutupluk-mehdilik sentezinde bir anlayış söz konusuydu. Vahdet-i Mevcud; Ortadoğu’nun Yunan-Eflatuncu, Hellenistik ve Gnostik mistizmin çeşitli etkenlerle biçimlenmesi ve yorumlanması ile belirginleşmiş İbn’ül Arabî’nin felsefesiyle panteizm mahiyetinden soyutlanarak Vahdet-i Vücut anlayışına dönüştürülmüştü. Buna rağmen Vahdet-i Mevcud biçimi Bayramî Melâmîliğinin İsmâ’il Maşukî kolu üzerinden devam eden bir kesimde hulûl(Allah’ın insan bedeninde tecelli etmesi) anlayışını taşımıştı. Bu panteist doktrinde de Hurûfiliğin etkisi olmuştur. Fenâ Fillah amacı güden zühdcü anlayıştan ziyade Maşukî’de olduğu gibi Allah’ın; insanda zuhur ettiğine inanan cezbeci (çoşkucu) yorum ile Hulûlcü panteist karakterle âlemin kendisinden başka bir şey olmadığı inancı mevcut idi. En coşkun örnekleri Oğlan Şeyh İbrahim tarafından dile getirilmiştir.

Osmanlı siyasi iktidarına karşı gelişerek meşruiyetini sorgulayan hareketlerin kökeninde kutup anlayışı yoğundu. Kutup; Allah’ın bu âlemi yönetmek maksadıyla ilahi yetkilerle donattığı, insan görünümünde olmasına karşın insanüstü, fevkalade bir varlık neredeyse Allah’ın kendisidir. Kutup; manevî otoritenin yanında dünyevi hâkimiyete de sahip olarak adaleti hâkim kılacak mehdi inancıyla birleştirilmiş, “Sâhibü’z Zaman”, ilaveten “Sûret-i Rahman” yani Allah’ın görüntüsüydü. Bundan dolayı Osmanlı dinî ve dünyevî otoritesi gayri meşrudur ve asıl hâkimiyet Melâmî kutuplarındadır. Bu inanışların ikinci bölümde ele alınan Osmanlı devlet telakkisini ne derece tehdit eder olduğu açıktır ve kapı kulları, merkezi bürokrasi arasında dahi inananlarının bulunması olgusu çerçevesinde sıkı takibat söz konusu olmuştur.

1520’de Bünyamin-i Ayaşî zendeka ve ilhad ile suçlanıp cezalandırılan ilk kutup mehdi olmuştur. Sonrasında 1528’de Pir Aliyy-i Aksarayî, 1557’de Hüsâmeddin-i Ankaravî merkezi otoritenin kırsal kesim melâmîliğinden kurban aldığı kutup-mehdiler olmuşlardır.

Bu görüşleri şehir merkezlerinde yayan ve dillendiren kutup-mehdiler de olmuştur. Bu konuda ilk ve en önemli isim 1538’de idam olunan Oğlan Şeyh İsmâ’il’i Maşukî olup Pir Aliyy-i Aksarayî’nin oğludur. Bayramî Melâmîliğinin tarihinde ilk kez payitahtta görüşlerini yayması dolayısıyla tarikatın sosyal tabanına yeni kesimler eklemiş, yüksek bürokrasi, şair, edip, şehirli esnaf ve tüccar tabakasına dayanan bir yüksek sınıf tarikatı haline gelmesini sağlamıştır. Ayasofya ve Bayezid camilerindeki vaazları halkın dikkatlerini celp etmesinin yanında

divana intikaline yol açmış ve zındıklık ve mülhidlikten idam olunmasına hüküm verilmiştir. Bu tarihlerde müderris olan Ebu's-Suud Efendi'nin (Babasının Akşemseddin kolu ile ilişkisi bulunmuş idi) gayretlerine rağmen tövbe etmemiştir. İthamlara bakıldığında hayli keskin iddialarda bulunmuştur ki bu iddialara göre şu sonuçlara ulaşılabilmektedir: İslâmiyetin en önemli inancı olan Tevhid'e karşı çıkarak Allah'ın insandan başka bir şey olmadığını ve görünmeyen değil görünen Tanrı yani kutba tapılması gerektiğini ima etmiştir. Hesap, kabir azabı, kıyamet ve ahiret inancı reddedilip ruh göçü, tenâsühe inanılmaktadır. Helal ve haram anlayışı reddedilmek suretiyle ibâha yoluna sapılmasının yanında, ibadetlerin sıradan insanları meşgul etme amacı taşıdığı ve yalnız iki bayram namazı ile iktifa edilebileceği, onun da kutba ithafen yapılması lazım geldiği anlamlarını taşır nitelikteydi.

Diğer bir kutup Bosnalı Hamza Bâli (ö.1561) de fevkalade başat ve tarikat tarihi için önemli etki ve faaliyette bulunmuştur. Tarikat inanışlarını Rumeli topraklarına intikal ettirmiş, bütün Osmanlı sülûk tarihinin mistik ideoloji temelindeki farklı toplumsal hareketlerden birinin başlatıcısı olmuştur ki kendisinden sonra Hamzavîler'in oluşumuna yol açmasının yanında adı ve faaliyetleri resmi belgelere en fazla yansıyan şeyh olmak suretiyle en önemli isimlerden olmuştur. Öylesine güçlü cezbe sahibiydi ki bu suretle insanları kolaylıkla etkisine alabilmekte, meyhanelere giderek ilahî aşkın badesine davet etmek gibi çeşitli faaliyetlerle mürit çevresini geliştirmekteydi. Bununla birlikte bu çevrenin gelişmesinde etkili olan en önemli faktör; faaliyet alanı olan Burgos, Hayrabolu, İzvornik , Rodoscuk gibi merkezlerin Kathare, Pathar, Aligeois gibi heretik Bogomilist inanışların kökenlerinin bulunduğu bölgeler olması;.Maniheizmin popüler Hıristiyanlıkla sentezlenmiş olduğu bir yorum ve ilahi bir kurtarıcı inanışının mevcut olması etkenlerini barındırmasıdır.

Genişleyen bu çevre Bosna ulemasını harekete geçirmiş ve fesatlık suçlamasıyla şikayet edilmek suretiyle konu payitahta intikal ettirilmiştir. Mahkeme neticesinde Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi'nin fetvasıyla da idam olunmuştu. Bu kararda müritlerinin "Sultan Hamza" olarak hitapları etkili olduğu gibi muhtemel bir mehdici hareket hazırlığının varlığına delil bulunmuş olması kararda etkili olmuş gibidir. Zira sülûfi çevrelere genellikle saygılı yaklaşmış Osmanlı yönetiminin ve yine bu konularda oldukça titiz hareket prensibine sahip Ebu's-Suud Efendi'nin yalnız Bosna'dan gelen dedikodulara dayanarak hüküm vermiş olması gerçekçi değildir. Keza Ebu's-Suud Efendi Bosna'dan gönderilmiş sicillerin ifadeleriyle iktifa etmediği gibi payitahtın önde gelen ulema ve şeyhlerini mahkemede hazır bulundurarak görüşlerine başvurduktan sonra zendeka ve ilhadına kani olarak fetva vermiştir. Zındıklık ve mülhidliğinin yanında saltanat kurumuna karşı da oluşu ile de itham olunmuştu. Sonrasında gelişen Hamzavî hareketinin muhtemel bir silahlı isyanı hep göz önünde bulundurulurken Hamzavî avı başlatılmıştı. Bu hareket merkezi yönetimi yıllarca meşgul etmiş ve nüfuzlarını uzun süre devam ettirmişlerdir.

İlerleyen tarihlerde ise Sütçü (Lebenî) Beşir Ağa (ö.1661-1662)'nin durum ve akıbetinin sebebi ise daha farklı bir nitelik taşımıştı. Bostancı Ocağı'ndan emekli olduktan sonra tarikata giren ve zaman içerisinde kutup mertebesine ulaşan bu şeyhin yeniçeri ve bostancı ocağından da olan müritleri oldukça fazla ve sürekli ziyaret halinde olmuşlardı. Bu durum dedikodulara sebep olmuş ve veziriazam Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın Avusturya seferinde, 4.Mehmed'in Edirne'de bulunduğu bir zamanda delil bulunamamasına rağmen Şeyhülislam Sun'î zade Efendi tarafından 90 yaşında bir pirifani olduğu da göz ardı edilerek katline ferman verilmiştir. Bu durum bir kısım ulema ve şeyhlerce de kınanmış ve müritlerinin tepkisine yol açmıştır. Bir kısmı da aynı akıbeti istemiş ve rivayete göre edilmişlerdir de. Bu vaka Melâmîleri korkutmasının yanında faaliyetleri yeraltına alma suretiyle devam ettirme tedbirini beraberinde getirmiş ve faaliyetleri 19.yüzyıla kadar bu hal üzere devam etmiştir.

İfade edildiği üzere Osmanlı yönetimi sülûfi çevrelere saygı ile yaklaşmıştı ve Bayramî Melâmîleri de olsa tüm ithamlar idam ile neticelenmemişti. 1566-7'de eceliyle ölen ve Ebu's-Suud Efendi'nin titizlikli mahkemesinden beraat ederek kurtulmuş Gazanfer Dede bunlardan biriydi. Bunun yanında merkezi yönetimin cezasından oldukça farklı yöntemle kurtulan ve Bayramî Melâmîliği'ni tam anlamıyla yeraltına indirenden Şeyh Aliyy-i

Rumi(ö.1615) kimliğini gittiği her yerde değiştirmek suretiyle faaliyet göstermiş, İdris-i Muhtefi (Gizlenmiş İdris) olarak anılmıştır.

Osmanlı iktidarını tehdit eder düşüncelerde ve inançlarda olan diğer bir tarikat zümresi olan Halvetîliğin Gülşenî kolu; Melâmîlerden sonra en fazla zındıklık- mülhidlik ile itham olunan tarikat olmuştur. Şeyh İbrahim-i Gülşenî (ö. 1534)'nin geniş mürit çevresi tasavvufî düşmanlığı ile ünlü Çivizade Mehmed Efendi'nin gözünden kaçmamış ve nihayetinde görme yetisinin yitikliğine rağmen payitahta getirilip üstü kapalı mahkeme edilmişti. Fakat ifade ettikleri, suçlanması bir tarafa sempatileri toplamasını sağlamış ve gözlerine uygulanan tedaviye müteakip tekrar Mısır'a gönderilmiştir. Müritlerinin gusül için aldığı sudan bir damla alabilme uğruna birbirlerini kırmaları gibi taşkınlıklar ve yine müritleri arasındaki bir takım eğilimler kuşkunun sebeplerinden olmuştur. Fakat eserlerinde Vahdet-i mevcud konusunda Melâmîler ile aynı düzlemde panteizme yorulabilecek ifadeler de mevcuttur.

Bu konuda ele alınması gereken diğer bir isim; Şeyh Muhyiddin Mehmed b.Hızır el-Karamanî (ö.1543)'dir. Fikirleri Oğlan Şeyh İsmâ'il'i Maşuki ile benzerlik taşımaktaydı. Yüksek mevkide devlet adamları arasında da taraftarlarının olması onu tehlike odağı haline getirmişti. Esasında bir panteistti ve takibattan kurtulmak maksadıyla sürekli yer değiştirme halindeydi. İlk olarak Edirne Bayezid Camii'nde ulemadan bir heyet tarafından edildiği mahkemeden kurtulabilmiş, fakat daha sonraları aynı suçlamalarla İstanbul'da Ebu's-Suud Efendi'nin sorgusunda zendeka ve ilhaddan mahkum olup diğer zındık ve mülhidler gibi "şemşîr-i şeriat" ile idam olunmuştu. Şahitlerin ifadelerine göre Allah'ı tabiat ile özdeş tutmuş, ölümden sonra dirilmeyi reddetmiş, günahın kişi fiili günah hisseder ise günah mahiyeti taşıdığını ifade etmiş ve tüm peygamberlerdeki vasıfların tamamının kendinde "bi'l-fi'l" mevcut olduğunu iddia etmişti. Müderrislik zamanlarında öğrencilerin iki müderris arasında O'nu tercihlerinin şiddetli kıskançlığı ile Ebu's-Suud Efendi'nin kinine kurban gittiği ifade edilse de suçunun mahiyeti bu iddiayı çürütür niteliktedir.

SONUÇ YERİNE

Osmanlı Tarihi araştırmaları ağırlıklı savaşlar ve anlaşmalar ile neticeleri üzerine yoğunlaşmış bununla birlikte bir takım önemli çalışmalar ile Osmanlı iktidar ve toplum yapısı ve içerisindeki muhalefeti de ele alarak bu 600 yıllık İmparatorluğun kendi içerisindeki durumunu ele alan hayli önemli araştırma ortaya çıkmıştır ve bu kitap da bunlardan biri olarak oldukça önemli bir boşluğu doldurmaktadır. İmparatorluğun kuruluş döneminde Haçlı Seferleri gerçekleştirmek maksadıyla dış tepkiler aldığı oldukça yaygın bilinen bir durumken Anadolu Beylikleri'nin bilhassa siyasi tutumları neticesinde verdikleri tepkiler ayrı bir yer tuttuğu göz önüne alınırsa İlahî temellere dayanarak Osmanlı yönetimini meşruiyet dışı ilan ederek kendi meşruluğunu ifade eden bu hareketler ayrı bir yer tutmakta ve ayrı bir değerlendirmeyi hak etmektedirler. Bu çalışma da bu siyasal, sosyal ve dinî durumu tarihsel sürekliliği göz önüne sererek Osmanlı İmparatorluk yönetimini ve toplumunu tarihsel mirasıyla farklı veçhelerini göstermekte tarihte "ne oldu"ğünü daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Osmanlı toplumunun Müslüman tebaa içerisindeki inanış farklılıklarını, bu farklılıkların tarihsel arka planı kadar sosyal, siyasal ve dinî cihetlerini betimleyerek Osmanlı algımızı yekparelikten kurtarmakta da oldukça başarılıdır. Safeviler dolayısıyla 2. Bayezid döneminde oldukça sarsılan Osmanlı yönetiminin kendi içerisinde de homojen bir İslam anlayışına sahip olmadığını göstermekte ancak bununla birlikte bu inanışların siyasi iddialarını ve yönetime olan konumları ve tutumlarını, yönetimin politikasını da betimlemektedir.

Esasen 1517 yılında Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu'nda Martin Luther ile ortaya çıkan ve nihayetinde pek çok elektörün otonomisini artıran dinsel siyaset potansiyelinin Osmanlı toplumunda da bulunduğunu ve fakat Osmanlı yönetimine karşı dayanacakları siyasi dayanaktan yoksun bulunmaları dolayısıyla tarihî olarak büyük sarsıntıya neden olmadıklarını sarîh bir biçimde görebilmekteyiz. Her ne kadar Safevilerin yarattıkları siyasi

durum ile kıyaslanamayacak bir vaziyette kalmışlarsa da bu inanışların bir kısmının Osmanlı yönetimi ve meşruiyetine önemli bir tehdit olarak varlık gösterdiklerini vuzuhla kavrayabilmekteyiz. Gerek Safevi propagandası ve gerekse de zındıklık ve mülhidlik olarak ifade edilen bu inanışların siyasi iddialarının varlığı bize, Martin Luther ile başlayan Reform hareketleri ile bunu kolaylaştıran matbaanın bu aykırı görüşleri hızla yayarak Kutsal-Roma-Germen İmparatorluğu'nda yarattığı bölünme ve güç kaybını yakinen takip eden Osmanlı merkezî yönetiminin matbaaya karşı aldığı yasaklayıcı tutumunu da önemli ölçüde açıklar gözükmektedir. Elbette ki yegâne etken olduğunu ifade etmek güçtür ancak Osmanlı yönetiminin de oldukça erken bu tarihlerde karşılarında bulunan dünyadaki gelişmelere bigane kaldığını ifade etmek de son yapılan araştırmalarla ortaya çıkan Osmanlıların Batı'daki teknik gelişmeleri takip ve adaptasyon becerisine dair bilgiler ışığında oldukça güç görünmektedir.

Bu çalışmanın giriş kısmı ve ilk bölümünde verdiği arka plan Osmanlı dönemindeki hareketleri anlamamızı sağlamakta ne kadar mahir ise müteakip bölümler de günümüzdeki dinsel ve sosyal durumların bir kısmını birçok cihetiyle anlamamıza katkı sağlamakta, tarihsel bir bilinç malik kılmaktadır. Ortadoğu coğrafyasında günümüzde de mevcut bir takım inanışların ve dayandıkları anlayış, istismar ve siyasetin anlaşılmasına da katkı sağlayacağı muhakkaktır. Prof.Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın Osmanlı yönetimine dinsel meşruiyetle karşı çıkıp tehdit oluşturan unsurları ustalıkla gösteren bu çalışması bilhassa Osmanlı geçmişini yeni renkler ve cihetler altında görme ve yorumlamamıza imkân vererek tarih algı ve bilgimizin gelişmesine de katkı sağladığını ve sağlayacağını ifade etmek hatalı olmasa gerektir.

